

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

**PEÇENEK VE KIPÇAKLARIN BİZANS
DEVLETİ İLE OLAN İLİŞKİLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Yrd. Doç. Dr. Sezgin GÜÇLÜAY

HAZIRLAYAN
Çetin DAMAR

ELAZIĞ-2016

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

PEÇENEK VE KIPÇAKLARIN BİZANS DEVLETİ İLE
OLAN İLİŞKİLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Yrd. Doç. Dr. Sezgin GÜÇLÜAY

HAZIRLAYAN
Çetin DAMAR

Jürimiz, .../...../2016 tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonunda bu yüksek lisans / doktora tezini oy birliği / oy çokluğu ile başarılı saymıştır.

Jüri Üyeleri:

- 1.
- 2.
- 3.
- 4.
- 5.

F. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun ....../...../2016 tarih ve ..... sayılı kararıyla bu tezin kabulü onaylanmıştır.

Prof. Dr. Zahir KIZMAZ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ÖZET**Yüksek Lisans Tezi****Peçenek ve Kıpçakların Bizans Devleti ile Olan İlişkileri****Çetin DAMAR****Fırat Üniversitesi****Sosyal Bilimler Enstitüsü****Tarih Anabilim Dalı****Genel Türk Tarihi Bilim Dalı****Elazığ - 2016, Sayfa: XVIII + 125**

Dünya tarihi içerisindeki en önemli milletleri arasında gösterilen Türkler, ilk ortaya çıktıkları coğrafyada; iklimin elverişsizliği, otlakların darlığı, salgın hastalıklar, iç ve dış baskılar, yeni yurtlar elde etme arzusu vb. gibi nedenlerden dolayı M.Ö. IV. yüzyıldan başlayıp M.S. XV. yüzyıla kadarki tarihi süreçte düzenli ve süreklilik arz eden göç dalgaları halinde Orta Asya merkezli olarak göç hareketlerinde bulunmuşlardır.

Türk tarihinin arka ve tozlu sayfaları arasında kalan Peçenekler ve Kıpçaklar, IX. yüzyılda Orta Asya'dan batıya doğru göç ederek sırasıyla Kafkaslar, Karadeniz'in kuzey bozkırları, Orta Avrupa, Balkanlar ve Anadolu coğrafyalarına yayılmışlar. Hatta Kıpçakların bir kısmı ise Ortadoğu ve Güney Asya coğrafyalarını da içine alacak şekilde geniş bir alana yayılmışlardır. Bu geniş coğrafyalarda hüküm süren Peçeneklerin ve Kıpçakların, bu sahada; Hazar, Moğol, Gürcü, Selçuklu Rus, Bulgar, Macar ve Bizans İmparatorluğu gibi döneminin güçlü devlet ve toplulukları ile sürekli olarak temas halinde olmaları hasebiyle bu devlet ve toplulukların kimi zaman kaderlerine dahi direkt olarak etki ettikleri görülür.

Her ne kadar Peçenek ve Kıpçaklar yaşadıkları coğrafyalarda yağmacı, yakıp yıkıcı veya işgalci topluluklar olarak gösterilse de dönemin tarihi süreçteki şartları düşünüldüğünde, ‘‘barbarlık’’ olarak nitelenen bu faaliyetlerin ‘‘ sadece hayatta kalmanın vermiş olduğu bir içgüdüden kaynaklandığı’’ görülür.

Bahse konu geniş bir coğrafyada hüküm süren Peçenekler ve Kıpçaklar, o dönemde dağınık halde yaşayan diğer Türk zümrelerini bir çatı altında toplayamadıklarından dolayı bahse konu coğrafyalar üzerinde herhangi bir devlet veya hanlık sistemini tesis edememişlerdir. Bu nedenle Peçenek ve Kıpçaklar, zamanla başka kültürlerin tesirleri altına girerek milli kimliklerini kaybetmişler ve Hristiyanlaşmışlardır.

Anahtar Kelimeler: Orta Asya, Peçenek, Kıpçak, Barbar, Göç.

ABSTRACT**Master Thesis****The relationships of Pechenegs and Kipchaks with Byzantine State****Çetin DAMAR****Fırat University****The Institute of Social Sciences****The Department of History****The Art of General Turkish History****Elazığ - 2016, Page: Sayfa: XVIII + 125**

Turk are the most important among the nationality. Their first appearance in their first geography forced them regular and continuously migration from central Asia between B.C. IV. Century and A.C. XV. Century because of the insufficient climate and grassland, epidemics, domestic and foreign pressures also desire of obtaining new residence.

Thus pechenegs and kıpchaks, whose are the between old pages of turkish history, began the migration with expansion from central Asia to the west in IX. century, in order Caucasus, North steppes of black sea, Central Europa, Balkans and Anatolian geography. Some of Kıpchaks expanded wide range in this area inside of it some parts of Middle East and South Asia. Pechenegs and Kıpchaks, which prevailed in this wide range area affected directly the fortune of Khazar, Mogol, Georgian, Seljuks, Russian, Bulgarian, Hungarian and Byzantium emperor.

Although Pechenegs and Kıpchaks are indicated as a destructive community, when that time conditions are thought '' This actions is referred to as ''Barbarie'' it seen an effort for surviving.

Pechenegs and Kıpchaks, prevailing in a wide geography couldn't collect other Turkish communities under one roof, so they couldn't be a state and khanate there fore

Pechenegs and Kipchaks under influence of other cultures lost their identity and became Christian.

Key Words: Central Asia, Pechenegs, Kipchaks, Barbarie, Migration.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	II
ABSTRACT	IV
İÇİNDEKİLER.....	VI
EKLER LİSTESİ.....	IX
ÖNSÖZ	X
KISALTMALAR.....	XII
KONU VE KAYNAKLAR	XIII
GİRİŞ.....	1
I. TARİHİ SÜREÇLERDEKİ TÜRK GÖÇLERİ.....	1
I.1. Türklerin Göçleri ve Yayılma Faaliyetleri	2
I.2. Orta Asya'daki Göçlerin Genel Sebepleri	2
I.2.1. Tabii (Doğal) Afetler ve Salgın Hastalıklar	2
I.2.2. Nüfus Artışı ve Otlak Yetersizliği.....	3
I.2.3. Siyasi Anlaşmazlıklar.....	3
I.2.4. Ağır Dış ve İç Baskılar.....	4
I.2.5. Fetih Arzusu ve Yeni Vatanlar Kurma Fikri.....	5
I.3. Milattan Önce Yapılan Türk Göçleri.....	6
I.4. Milattan Sonra Yapılan Türk Göçleri.....	10
I.4.1. Kuzey Yolu Merkezli Göçler	10
I.4.2. Güney Yolu (Orta) Merkezli Göçler	16
BİRİNCİ BÖLÜM	
1. PEÇENEKLER.....	21
1.1. Türk Tarihi İçerisinde Peçenek Tabiri ve Peçeneklerin Tarih Sahnesine Çıkışları... 21	
1.1.1. Peçenek Kelimesinin Kökeni ve Anlamı.....	21
1.1.2. Peçeneklerin Orta Asya'daki İlk Mücadeleleri ve Batıya Doğru Göçleri.....	22
1.2. Karadeniz'in Kuzey Bozkırlarında Peçenek – Rus Mücadeleleri.....	24
1.2.1. Bozkır Coğrafyasındaki Siyasi Değişimler ve Peçeneklerin Hâkim Olduğu Sahalar	24
1.2.2. IX. ve X. Yüzyıllarda Karadeniz Ticareti Sahasında Hazar-Rus-Bizans İmparatorluğu ve Peçenek Münasebetleri	25
1.2.3. Kiyef Knezi Igor ve Svyatoslav Döneminde Peçenek – Rus Münasebetleri.....	29
1.2.4. X. ve XI. Yüzyılda Deşt-i Kıpçak Sahasında Peçeneklerin Akınları ve Faaliyetleri.....	31
1.3. Bizans ve Peçenek Münasebetlerinin Başlaması	33
1.3.1. IX. Yüzyılda Bizans İmparatorluğu'na Karşı Bulgar Çarı Symeon ve Peçenek İttifakı	33

1.3.2. Bizans İmparatorluğu'nun Bulgar Çarı Symeon'a Karşı Peçenek Hamlesi.....	33
1.3.3. Bizans Elçilerinin Peçeneklere Gönderilmesi ve Peçenek – Bizans Ticareti	35
1.4. Balkan Ve Anadolu Coğrafyasında Peçenekler	36
1.4.1. XI. Yüzyılda Balkan Coğrafyasındaki Peçeneklerin, Bizans İmparatorluğu'nun Batı Sınırındaki İlk Faaliyetleri	36
1.4.2. Turak ile Kegen'in Başbuğluk Mücadelesi ve Bizans İmparatorluğu'nun Faaliyetleri	38
1.4.3. Bizans İmparatorluğu'na Karşı Peçenek Uruğlarının Yeniden Teşkilatlanmaları	40
1.4.4. Edirne'nin Peçenekler Tarafından Kuşatılması ve Bizans İmparatorluğu Karşısında Peçenek Üstünlüğü	42
1.4.5. XI. Yüzyılın İkinci Yarısında Balkanlar'da Peçenek Akınları.....	44
1.4.6. 1071 Malazgirt Savaşı ve Sonrasında Peçenekler	45
1.4.7. Peçenekler ile Çaka Bey'in Bizans'ı Bitirme Planı ve Bizans Entrikası	49
1.4.8. Lebounion (Lebunium) Savaşı ve Peçeneklerin Sonu.....	52
İKİNCİ BÖLÜM	
2. KIPÇAKLAR.....	54
2.1. Türk Tarihi İçerisinde Kıpçak Tabiri ve Kıpçakların Tarih Sahnesine Çıkışları	54
2.1.1. Kıpçak Adı ve Anlamı.....	54
2.1.2. Kıpçakların İlk Ortaya Çıkışları ve Batıya Doğru Göçleri.....	55
2.2. Karadeniz'in Kuzeyinde ve Kafkaslar'da Kıpçaklar	56
2.2.1. Kıpçakların Hazarlar Ülkesine ve İdil-Volga Sahasına Akınları	56
2.2.2. Kıpçak – Rus Mücadelesinin Başlaması (1055-1090)	57
2.2.3. Kıpçakların Preyaslavl Knezliği ile Mücadelesi ve Alta Irmağı Savaşı.....	58
2.2.4. Deşt-i Kıpçak Sahasındaki Rus Şehirlerinin Yağmalanması ve Deşt-i Kıpçak Tabiri	59
2.2.5. Karadeniz'in Kuzeyinde Kıpçak – Rus Bozkır Savaşları (1090-1110).....	60
2.2.5.1. Kanlı Selan Savaşı ve Kıpçak–Rus Knezleri Arasında Yapılan Siyasi Amaçlı Evlilikler	60
2.2.5.2. İtler ve Kıtan Adlı Kıpçak Başbuğlarının Öldürülmesi ve Kıpçakların Akınları	61
2.2.5.3. Kiyef Knezi Monomach'ın Kıpçaklara Karşı Rus Siyasi Birliğini Sağlama Faaliyetleri	63
2.2.6. Karadeniz'in Kuzey Bozkırlarında Kıpçak - Rus Rekabetinin Yeniden Başlaması (1125-1221)	65
2.2.6.1. Kıpçakların Rus Knezleri Arasındaki İç Çekişmelere Karıştırılmaları ve Sonuçları	65

2.2.6.2. Kıpçak - Rus Savaşlarında İlk Ateşli Silahların Kullanılması ve İgor Bölüğü Destanı	66
2.2.6.3. Kıpçak Başbuğu Atrak'ın Maiyeti ile Gürcü Krallığı'na Göç Etmesi.....	68
2.2.6.4. Gürcü Kralı II. David'in Himayesindeki Kıpçakların Faaliyetleri	68
2.2.6.5. III. Giorgi Döneminde Kıpçaklar ve Gürcü Krallığı'nın Yıkılışı	69
2.2.6.6. Harezmşah Sultanı Alauddin Tekiş'in Kıpçaklar ile Münasebetleri	70
2.2.6.7. Selçuklular ve Kirman–Musul Atabeyliği İdaresinde Kıpçaklar	72
2.2.6.8. Kıpçak–Moğol Münasebetleri ve Kalka Nehri Bozgunu.....	73
2.3. Orta Avrupa ve Balkanlar'da Kıpçaklar	75
2.3.1. XI. ve XIII. Yüzyılda Macar Topraklarında Kıpçaklar ve Macar Kralı IV. Bela'nın Kıpçak Politikası.....	76
2.3.2. Macarların Kıpçakları Asimileştirme Politikası, “ Teteny Kurultayı ” ve Sonuçları.....	79
2.3.3. Kıpçak Tarihi İçerisinde Peçenek – Bizans İmparatorluğu Münasebetleri.....	80
2.3.4. Kıpçak Kökenli Asen ve Peter Adlı Kardeşlerin, Bizans İmparatorluğu'na Karşı İsyanı ve II. Bulgar Krallığı'nın Kuruluşu	83
2.3.5. Asen ve Peter Adlı Kardeşlerin, Bizans İmparatorluğu ile Mücadelesi ve Öldürülmeleri	86
2.3.6. Latin İmparatorluğu Döneminde Bulgar Çarı Kaloyan ve Kumanlar	88
2.4. Ortadoğu ve Güney Asya'da Kıpçaklar	92
2.4.1. Suriye ve Mısır'da Kıpçaklar	92
2.4.1.1. Memlük (Köle) Kıpçaklar ve Yükselişleri.....	92
2.4.1.2. Eyyubiler Devleti'nde Kıpçaklar	94
2.4.1.2. Memlük Sultanlığı'nda Kıpçaklar.....	95
SONUÇ	97
KAYNAKLAR.....	101
MAKALELER.....	103
EKLER	107
ÖZGEÇMİŞ	125

EKLER LİSTESİ

EK 1. Tarihi Süreçte Meydana Gelen Türk Göçleri	107
EK 2. Peçenek ve Kıpçak (Kuman) Uruğlarının Karadeniz'in Kuzey Bozkırlarına Gelişleri	108
EK 3. A) Karadeniz'in Kuzey Sahasında Peçenek Uruğları	109
EK 3. B) Deşt-i Kıpçak Sahası	109
EK 4. Temsili Peçenek Tasvirleri	110
EK 5. Bizans Ordusunda Peçenekler	111
EK 6. Kiyef Rus Knezi Svyatoslav'ın Ordusunda Peçenekler	112
EK 7. Kiyef Rus Knezi Svyatoslav'ın Peçenekler Tarafından Öldürülmesini Simgeleyen Tasvir.....	113
EK 8. Rus Çarı Yaroslav ile Peçenekler Arasındaki Mücadeleden Bir Kesit.....	114
EK 9. A) Nagy Szent Miklos Hazinesinden Seçmeler.....	115
Ek 9 B). Nagy Mikloş Hazinesindeki Eserler Üzerinde Bulunan Runik Yazılar	116
EK 10. Temsili Kıpçak (Kuman) Tasvirleri	117
EK 11. Memlükler Ordusunda Kıpçaklar (Kumanlar).....	119
EK 12. Radzivill Kroniğinde Kıpçak (Kuman) Tasvirlerinden Seçmeler	120
EK 13. Kıpçak Akınlarına Karşı 4 Nisan 1147 Yılındaki Rus Knezleri Toplantısından Bir Kesit	122
EK 14. A) Moskova Devlet Tarihi Müzesinde Bulunan Kadın Kıpçak Heykelleri.....	123
EK 15. B) Ukrayna'nın Dnepropetrovsk ve Lugansk Bölgelerindeki Kadın Kıpçak Heykelleri	123
EK 16. Orjinallik Raporu.....	124

ÖNSÖZ

Bilindiği gibi Türkler, tarihi süreç içerisinde M.Ö. IV. yüzyıldan başlayarak XV. yüzyıla kadar düzenli ve süreklilik arz eden büyük göç dalgaları halinde Orta Asya merkezli olan göç hareketlerinde bulunmuşlardır. Nitekim bu nedenle birbirinden farklı geniş coğrafyalara yayılan Türk toplulukları, bu coğrafyalarda hiçbir zümrenin himayesi altına girmeyip her dem bağımsızlık düşüncesi adı altında hayatını devam ettirme içgüdüsünü takip ederek hâkimiyetlerini sağladıkları alanlarda irili ufaklı birçok devlet kurmuşlardır.

Türk topluluklarının Orta Asya'dan başlayarak batı bölgelerine gerçekleştirdikleri bu göç hareketleri, Batı dünyasında birtakım olumsuzluklara ve sorunlara neden olmuş olsa da bu topluluklardan özellikle de Peçenekler ve Kıpçaklar o dönemden başlayarak günümüz Avrupa'sının şekillenmesinde önemli bir rol oynamışlardır. Buna rağmen Batı dünyası, tarihi süreçteki her göç hareketinden sonra bölgeye gelen bütün kavimleri “Barbar” ifadesiyle yaftalamıştır. Lakin bu göçlerin nedenleri ve sonuçları göz önüne alındığında, Türk topluluklarının ilkel göçebe bir anlayışla değil, aksine kendine has yüksek bir kültür ile uygarlığın sahibi ve yayıcısı olarak göç ettikleri görülür. Bu doğrultuda atı dünyada ilk kez ehlileştiren ve onu binek hayvanı olarak kullanan Türkler, atın sağladığı hız ile yüksek devlet ve toplum oluşumunu geniş coğrafyalar üzerinde egemen kılarak bu olgu ile Türk cihan hâkimiyetini kurmaya çalışmıştır.

Bu anlatacağımız çalışmada tarihi süreçte birden fazla farklı coğrafyalar üzerinde hüküm süren Peçenek ve Kıpçakların daha çok siyasi vaziyetleri üzerinde durulacaktır. Bu kapsamda çalışmamızın giriş bölümünde; Türk göçlerinin genel olarak sebepleri, milattan önce ve milattan sonra farklı coğrafyalara doğru yapılan Türk göçleri, kuzey ve güney yolu merkezli yapılan göçlerin faaliyetleri ile yayılma alanlarından bahsedilecektir.

Çalışmamızın birinci bölümünde; Peçeneklerin Orta Asya merkezli olarak ilk ortaya çıkışları, Kafkaslar üzerinden Karadeniz'in kuzey bozkırlarına gelişleri ile bu coğrafyada hüküm süren Rus Knezleri ile siyasi münasebetleri akabinde Peçeneklerin Tuna Nehri'ni geçerek Balkan coğrafyasına gelişleri, bu coğrafyada Bizans

İmparatorluğu ile mücadeleleri ve siyasi entrikalara maruz kalarak tarih sahnesinden silinmeleri üzerinde durulacaktır.

Çalışmamızın ikinci bölümünde ise; yine Kıpçakların Orta Asya merkezli olarak Kafkaslar üzerinden kuzey bozkırlarına gelişleri ile bu coğrafyalarda; Hazarlar, Rus Knezlikleri, Gürcüler, Harezmşah, Selçuklular ve Moğollar ile münasebetleri ifade edilmiştir. Daha sonra ise Orta Avrupa ve Balkan coğrafyasına gelen Kıpçakların, bu coğrafyalarda Macar ve Bizans İmparatorluğu ile olan mücadeleleri ve buradaki faaliyetleri, Memluk (Köle) statüsünde olan Kıpçakların, Ortadoğu coğrafyasında hüküm sürmeye başlamaları üzerine bu coğrafyada Eyyubiler Devleti içerisindeki faaliyetleri ve akabinde büyük mücadeleler sonucunda kendi devletleri olan Memlukler Sultanlığı'nı tesis etmeleri üzerinde durulmuştur. Bu kapsamda eski Türk tarihinin arka sayfalarında kalan Peçenek ve Kıpçak Türk topluluklarına bir nevi ışık tutularak bu toplulukların Türk Tarihi içerisinde oynadıkları mühim roller izah edilmeye çalışılmıştır.

Çalışma konusunun ve kaynakların belirlenmesi, değerlendirilmesi ve tez yazım aşamasında büyük emeği geçen danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Sezgin Güçlüay'a içten duygularıyla teşekkürlerimi arz ediyorum. Ayrıca önemli katkılarından dolayı Fırat Üniversitesi'nin, 2005-2009 eğitim ve öğretim yılları arasındaki tüm değerli hocalarıma ve sınıf arkadaşlarıma teşekkürlerimi sunuyorum.

KISALTMALAR

Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
D.G.B.İ.T.A	: Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi Ansiklopedisi
H.	: Hicri
Haz.	: Hazırlayan
İ. A.	: İslam Ansiklopedisi
M. Ö.	: Milattan önce
M. S.	: Milattan sonra
M.E.B.	: Milli Eğitim Bakanlığı
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
ss.	: Sayfalar arası
T.D.A.	: Tarih Dünyası Araştırmaları
T.D.E.K.	: Türk Dünyası El Kitabı
T.D.V.İ.A.	: Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
T.K.A.E.	: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü
T.T.K.	: Türk Tarih Kurumu
Ter.	: Tercüme
Vb.	: Ve benzeri
Yay.	: Yayınları

KONU VE KAYNAKLAR

Dünya tarihinin oluşmasında birçok etnik zümre yer almasına rağmen bu zümrelerden bazılarının, tarihi süreçlerde oynadıkları mühim roller ve dünya tarihi içerisinde kalıcı ve süreklilik arz eden faaliyetleri ile günümüzün şekillenmesinde birinci derecede etkili oldukları görülür. Bu kapsamda; dünya tarihi içerisindeki en önemli kadim milletleri veya kavimleri arasında yer alan Türkler, ilk olarak ortaya çıktıkları Orta Asya coğrafyasında zaman zaman irili ufaklı birçok devlet kurmuşlardır. Bu devletlerden en başta geleni ise Asya Hun Devleti'dir. Lakin zamanla bu coğrafyada meydana gelen iklimin elverişsizliği, otlakların darlığı, salgın hastalıklar, boylar arasındaki siyasi üstünlük mücadeleleri, Çin baskısı, yeni yurtlar elde etme arzusu vb. gibi nedenlerden dolayı M.Ö. IV. yüzyılda başlayıp M.S. XV. yüzyıla kadarki tarihi süreçlerde düzenli ve süreklilik arz eden göç dalgaları halinde Orta Asya merkezli olarak göç etmişlerdir. Doğudan batıya doğru bir silsile şeklinde yapılan bu göçler, o dönemde Avrupa'nın sosyal ve siyasi durumu tamamen etkileyerek dünya literatüründe; "Kavimler Göçü" denilen tarihi bir olayın meydana gelmesine ortam hazırlamıştır. Tarihi süreçler içerisinde meydana gelen bu göç hareketleri nedeniyle günümüzdeki birçok Avrupalı tarihçi, hem Peçenekleri ve hem de Kıpçakları; yakıp yıkıcı, yağmacı, işgalci vb. gibi bir takım yaftalamalar ile bir nevi "barbar" vahşi kavimler olarak ifade etmişlerdir. Bu nedenle hem İslamiyet öncesi Türk tarihinin bilinmesi hem de bu konuya tarih felsefesi doğrultusunda dikkat çekerek bir ışık tutabilmek adına Peçenekler ve Kıpçaklar ile ilgili olarak bir tez bir çalışması yapılmıştır. Bu kapsamda yakıp yıkıcı, yağmacı, işgalci vb. gibi bir takım yaftalamalar ile bir nevi "barbar" vahşi kavimler olarak ifade edilen Peçenekler ve Kıpçakların, dönemin şartları doğrultusunda düşünüldüğünde; "barbarlık" olarak nitelenen bu faaliyetlerin tümü sadece hayatta kalmanın vermiş olduğu bir içgüdüden kaynaklandığı ve bir nevi dönemin kısas-a kısas yönteminin ortaya çıkardığı zaruri bir durumdan ibaret olduğu görülür.

Türk tarihi içerisindeki en önemli Türk toplulukları arasında gösterilen ve kabul edilen Peçenekler ve Kıpçaklar, Orta Asya'dan başlayarak sırasıyla Kafkaslar, Karadeniz'in kuzey bozkırları, Orta Avrupa, Balkanlar, Anadolu, Suriye, Mısır ve hatta Hindistan topraklarını içerisine alan geniş bir coğrafyada hüküm sürmüşlerdir. Bu geniş coğrafyalarda; Hazarlar, Ruslar, Bulgarlar, Romenler, Macarlar, Gürcüler, Selçuklular,

Harezmşahlar, Moğollar ve en önemlisi Bizans İmparatorluğu gibi devlet ve topluluklar ile sürekli olarak bir mücadele içerisine girmişlerdir. Nitekim bu siyasi mücadeleler sonucunda bahse konu coğrafyaların farklı dönemlerinde hüküm süren Peçenekler ile Kıpçaklar; Karadeniz'in kuzey bozkırları, Orta Avrupa, Balkanlar, Anadolu, hatta zamanla da Mısır'ın siyasi, sosyal, ekonomik ve askeri yapılarını etkileyerek bu şartların değişmesine ortam hazırlamışlardır. Tez çalışmamızın konusu her ne kadar Peçenekler ile Kıpçakların, Bizans İmparatorluğu ile olan genel ilişkileri olsa da; Peçenekler ile Kıpçakların, geniş bir coğrafyaya yayılarak sürekli olarak hareket halinde olmaları ve dönemin siyasi konjonktürü göz önünde bulundurulduğunda topluluklar ile devletlerarasında bir takım siyasi ilişkilerin olduğu görülür. İşte bu dönemin siyasi dengeleri arasındaki bağların veya ilişkilerin daha iyi anlaşılması ile konuların daha iyi kavranması açısından Peçenekler ile Kıpçakların; Bizans İmparatorluğu ile ilişkilerinin dışında kalan Hazarlar, Ruslar, Bulgarlar, Macarlar, Gürcüler, Selçuklular, Harezmşahlar, Moğollar hatta Haçlılar ile olan ilişkilerine zaman zaman konumuzun dışına çıkılsa bile yerine göre kısmen yerine göre de geniş bir şekilde değinilmiştir.

Tezimizin konusuna dönecek olursak XI. yüzyılda Tuna Nehri'ni geçen Peçenekler ile Kıpçakların, Balkan coğrafyasına gelmeleri üzerine Bizans İmparatorluğu ile olan ilişkiler artık doğrudan doğruya düzenli ve bir devamlılık kazanarak seyretmeye başlamıştır. O dönemde bu Türk topluluklarının, Bizans İmparatorluğu'nun batı sınırı olan Balkan coğrafyasındaki hem siyasi hem de ekonomik maksatlı akınları zaman zaman o kadar şiddetli hal almıştır ki imparatorluk ordusu, bu mücadeleler ile baş edemeyecek bir duruma gelmiştir. O nedenle Bizans imparatorları, ilk etapta bu akınları önlemek amacıyla Peçenek ile Kıpçak başbuğlarına bir takım saray unvanları ve hediyeler vermenin yanında o dönemde göçebe bir yaşam süren Peçenekler ile Kıpçaklara Balkanlar'da bir takım araziler tevcih ederek ve kendi ordu sistemlerine dâhil etmek suretiyle bu toplulukları onure etmeye çalışmıştır. Böylece Bizans İmparatorluğu, bu toplulukların bir yandan Balkan coğrafyasında yaratmış oldukları kargaşa ortamına son verirken, diğer yandan ise onları göz önünde tutarak bu şekilde kontrol altında tutmaya çalışmıştır. Ancak Bizans imparatorları, Peçenekler ile Kıpçaklar üzerinde her ne kadar böyle bir kontrol mekanizması kurarak onları dizginlemek isteseler bile başka bir boyunduruğun altına girmeme ülküsü ile hareket eden Peçenekler ile Kıpçaklar, Bizans İmparatorluğu ile olan mücadelesini tarihi

süreçlerde hep devam ettirmişlerdir. Durum böyle olunca Bizans imparatorlarının, tarihi süreçlerde meydana gelen olaylar karşısında kendilerine has bir dizi politikalar geliştirdikleri görülür. Zamanla bir devlet politikası geleneği haline gelen ve "Bizans entrikası" olarak bilinen bu uygulama, bir topluluğun diğer topluluğa kısıtlanması şeklinde uygulanarak rakiplerinin bertaraf edilmesi sağlanırdı. Bu anlayış doğrultusunda Bizans İmparatorları, Peçenekler ile Kıpçaklar'da olduğu gibi farklı tarihi süreçlerde başına dert olan diğer toplulukları da yine bu şekilde bertaraf edebilmeyi başarmıştır. İşte bu anlayış şeklini de çalışmamızda önemli bir husus olarak telakki edip bu doğrultuda zaman zaman olaylar veya o dönemin toplulukları arasında bağlantılar kurarak konularımızı izah etmeye çalıştık.

Tez çalışmamızda yine ayrıca konumuzu izah ederken her ne kadar Peçenekler ile Kıpçakların, Bizans İmparatorluğu ile olan siyasi mücadeleleri üzerinde durulsa da, bu anlatılan siyasi mücadelelerin içerisinde yerine göre dönemin bir takım sosyolojik, coğrafi, askeri, ekonomik, dini hayattaki konulara ve ayrıca etkileşimlere de değinilmiş olup bu kapsamda Bizans İmparatorluğu tarihi içerisindeki Peçenek ile Kıpçak topluluklarının varlık mücadelesi bir bütünlük içerisinde açıklanmaya çalışılmıştır. Konumuz ile ilgili olarak ayrı ayrı kısmen bir takım çalışmalar olmasına rağmen Türk tarihi ile Bizans tarihi genel hatlarıyla ele alınmış lakin yerine göre de konular, kapsamlı ve derinlemesine yönelik incelenmek suretiyle konular izah edilmiştir.

Bizans İmparatorluğu ile ilgili olarak Türk bilim dünyasında çalışmaların azlığı özellikle de Bizans İmparatorluğu'nun Selçuklular ve Osmanlılar dönemi öncesine ait çalışmaların yok denecek kadar az olması, tezimizin konusunu bu alana doğru yönleltmemize ortam hazırlamıştır. Bu nedenle İslamiyet öncesi Türk topluluklarından Peçenekler ile Kıpçakların; hem Avrupa, Balkanlar ile Anadolu coğrafyalarında oynadıkları tarihi roller, Ruslar olsun Bizans İmparatorluğu olsun bu gibi devletlere karşı yaptıkları mücadelelerin bilinmesi Türk tarihi açısından oldukça önemlidir. Konuyla ilgili olarak bu mücadeleler neden bu kadar önemliydi? diye bir soru ister istemez sorulabilir. Biz de bu çalışmamızın ana teması veya fikri olan bu sorunun cevabını şöyle izah etmeye çalıştık. Çünkü yapmış olduğumuz çalışmalar neticesinde, tarihi süreçlerde meydana gelen bu mücadelelerin en önemli nedeni; Türk topluluklarının başka bir devletin boyunduruğu altına girmeme yani "bağımsızlık düşüncesi" ve yukarıda bahsedildiği üzere hayatta kalmanın verdiği bir içgüdü olan

”var olma mücadelesi” anlayışına sahip olmanın vermiş olduğu bir düşünceden kaynaklanmaktaydı. Bu kapsamda Türk topluluklarının bu yaşayış felsefeleri temel alınmak suretiyle konular izah edilmeye çalışılmış ve bu doğrultuda İslamiyet öncesi Türk topluluklarından Peçenekler ile Kıpçaklar siyasi konjonktür dahilinde ele alınmıştır.

Tarihi süreçlerde Peçenekler ile Kıpçaklar, farklı farklı coğrafyalarda birçok devlet veya topluluk ile sürekli olarak mücadele içerisinde olmalarına rağmen hem Peçenekler hem de Kıpçaklar ile ilgili olarak günümüze kadar ulaşan kaynak sayısı oldukça azdır. O nedenle Peçenekler ve Kıpçaklar ile ilgili olarak bilgilerimizi daha çok Bizans döneminden kalma vekayiname veya kronik tarzda yazılmış eserlerin; bazen direkt olarak aktardıkları bilgilerden öğrenirken, bazen de olay örgüleri içerisinde gelişigüzel anlatılan konuların satır aralarında kalan bilgiler öncelikli olarak yerine göre tespit edilmiş, ardından ise bu tespit edilen bilgiler farklı farklı vekayiname veya kronik eserlerde anlatılan bilgiler arasında kronolojik esaslı bağlantılar kurulmak suretiyle mukayeseli bir metot yöntemine tabi tutulmuş, sonra ise bu şekilde konular bir bütünlük dâhilinde izah edilmeye çalışılmıştır.

Peçenekler ve Kıpçaklar hatta diğer Türk toplulukları ile ilgili olarak bir çalışma yapıyorsanız öncelikli olarak bu topluluklar ile ilgili bilgileri daha çok Çince, Rusça ve en önemlisi Grekçe yazılmış kaynaklardan öğrenmemiz gerektiği hususunu ön planda tutmamız gerekmektedir. Bu nedenle böyle bir çalışmanın zorlukları arasında öncelikli olarak birçok dilin bilinmesi zorunluluğu gelmektedir. Saydığımız bu dillerin ve daha birçok dilin bir kişi tarafından bilinmesi oldukça zor bir durumdur. Çünkü bu dilleri bilenlerin kendileri açısından tarihi olayları değerlendirme ve anlatma içgüdüleri doğrultusunda hareket etmeleri, eserlerin objektifliğini ortadan kaldırmaktadır. Bu nedenle Peçenekler ve Kıpçaklar ile ilgili yapmış olduğumuz çalışmalarda; hem bahsi geçen bu topluluklar için hem de diğer Türk toplulukları için tarih bilimi adına yazılan eserlerin çoğunda bir takım yakışıksız, katı ve adaletli olmayan bir yaftalamaların olduğu görülür. Netice itibarıyla bu zorluklar içerisinde ifade ettiğimiz bahse konu eserlerin verdikleri bilgiler ile araştırmamızda önemli bir yer tutan dönemin kaynaklarındaki bilgiler dâhilinde Türk siyasi, örfi, ekonomik, felsefi ve sosyal şartları da göz önünde bulundurularak tezimizin konusu izah edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca araştırmamızda özellikle dönemin Grekçe kronik kaynaklarının İngilizce ve Türkçe

tercümeleri çalışmamıza ışık tutmuş olup öte yandan Türk ve yabancı bilim adamlarının da ortaya koymuş oldukları tetkik eserler ve makaleler önemli başvuru kaynaklarımız arasında yer almıştır. Bu kapsamda; Kaşgarlı Mahmud'nun "Divan'ül Lügati-Türk", İbrahim Kafesoğlu'nun, "Türk Milli Kültürü" adlı eseri, Akdes Nimet Kurat'ın "Peçenek Tarihi", "K.K. Türk Kavimleri Ve Devletleri", "Rusya Tarihi (Başlangıçtan 1917'ye Kadar)" adlı eserleri, Bahaeddin Ögel'in "İslamiyet'ten Önce Türk Kültür Tarihi" adlı eseri, Zeki Velidi Toğan'ın "Umumi Türk Tarihine Giriş" adlı eseri, Fahrettin Kırzıoğlu'nun "Yukarı Kür ve Çoruh Boylarında Kıpçaklar" adlı eseri, Işın Demirkent tarafından kaleme alınan "Haçlı Seferleri" adlı eseri ise araştırmamıza ışık tutan Türk yazarlarımıza ait tetkik eserler arasında yer alır.

George Ostrogorsky tarafından kaleme alınan ve Fikret Işıltan tarafından Türkçeye tercüme edilen "Bizans Devleti Tarihi" adlı eseri, Alexander Alexandrovich Vasiliev tarafından kaleme alınan ve Arif Müfid Mansel tarafından Türkçeye tercüme edilen "Bizans İmparatorluğu Tarihi" adlı eseri, Charles Diehl tarafından kaleme alınan ve Cevdet R. Yularkıran tarafından Türkçeye tercüme edilen "Bizans İmparatorluğu Tarihi" adlı eseri, Giles Morgan tarafından kaleme alınan "Bizans'ın Kısa Tarihi", Aguste Bailly'in "Bizans İmparatorluğu Tarihi", Paul Stephenos'un "Byzantium's Balkan Frontier" adlı eseri, Niketas Khoniates tarafından kaleme alınan ve Fikret Işıltan tarafından Türkçeye tercüme edilen "Historia (Ioannes Ve Manuel Komnenos Devirleri)" adlı eseri, Anna Kommena tarafından kaleme alınan ve Bilge Umar tarafından Türkçeye tercüme edilen "Alexiad" adlı eseri, Işın Demirkent tarafından Türkçeye tercüme edilen "Mikhail Psellos'un Khronographiası" adlı eseri, Steven Runciman tarafından kaleme alınan ve Fikret Işıltan tarafından Türkçeye tercüme edilen III ciltlik "Haçlı Seferleri Tarihi" adlı eseri, Laszlo Rasonyi'nin "Tarihte Türklük", "Türk Devletinin Batıdaki Varisleri ve İlk Müslüman Türkler" adlı eserleri, Istvan Vasary tarafından kaleme alınan ve Ali Cevat Akkoyunlu tarafından Türkçeye tercüme edilen "Kumanlar ve Tatarlar - Osmanlı Öncesi Balkanlar'da Doğulu Askerler (1185-1365)" adlı eseri ise araştırmamıza ışık tutan yabancı yazarlara ait tetkik eserler arasında yer alır.

Bizans tarihi ile ilgili olarak önemli çalışmalara imza atan Işın Demirkent'in "Bizans Tarihi Yazıları, Makaleler, Bildiriler, İncelemeler" adlı eserinde başta "14. Yüzyıla Kadar Balkan Yarımadası'nda Bizans Hâkimiyeti" ile "1071 Malazgirt

Savaşı'na Kadar Bizans'ın Askeri Ve Siyasi Durumu'' adlı makaleleri, Yusuf Ayaönü tarafından kaleme alınan ''Dördüncü Haçlı Seferi'nin Batı Anadolu'nun Türkleşme Sürecine Etkisi'' ile ''Bizans Ordusunda Ücretli Türk Askerler (IX-XII. Yüzyıllar)'' adlı makaleleri, Ayşe Kayapınar'ın ''Bizans Tarihi'' adlı makalesi, Ali Ahmetbeyoğlu'nun ''Türkistan'dan (Orta Asya) Doğu Avrupa'ya Yapılan Türk Göçleri'', Reşit Rahmeti Arat'ın M.E.B. İslam Ansiklopedisinde yayınlanan ''Kıpçaklar '' adlı makalesi , Ahmet Gökbel'in ''Kıpçaklar/Kumanlar'', Salim Koca'nın ''Türklerin Göçleri Ve Yayılmaları'', Nesrin Sariahmetoğlu'nun ''Rusya Tarihi'' , Akdes Nimet Kurat tarafından kaleme alınan M.E.B. İslam Ansiklopedisinde yayınlanan ''Peçenekler'' adlı makalesi, Mustafa Safran'ın ''Kuman-Kıpçak'' adlı makalesi, Laszlo Rasonyi'nin ''Tuna Havzasında Kumanlar'', Balint Zoltan Takacs'ın ''IX. Yüzyılda Hazarlar. Peçenekler ve Macarlar'' adlı makalesi, Faruk Sümer'in Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisinde yayınlanan ''Peçenekler'' ile ''Peçenekler'' (IX-XII. Yüzyıllarda Yaşamış Ünlü Bir Türk Eli)'' adlı makaleleri, Mualla Uydu Yücel'in ''Balkanlar'da Peçenekler'' ile Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisinde yayınlanan ''Kıpçaklar '' adlı makaleleri ile daha birçok makale araştırmamıza ışık tutan Türk ve yabancı yazarlara ait makaleler arasında yer almaktadır.

GİRİŞ

I. TARİHİ SÜREÇLERDEKİ TÜRK GÖÇLERİ

Dünyanın en eski kıtası konumunda olan Asya, tarihi ve coğrafi bakımından beş büyük kısma ayrılmış olup bu kısımlar: Kuzey Asya, Doğu Asya, Güney Asya, Ön Asya ve Orta Asya'dır.

Bunlardan Orta Asya; kuzeyde Sibiryâ, doğuda Büyük Kingan (Kadırgan) Dağları, güneyde Himalaya ve Hindikuş sıradağları, batıda ise Hazar Denizi ve Yayık (Ural) Nehri ile çevreli büyük bir kara parçasıdır.¹ Türklerin ilk anayurdundan Orta Asya olduğu ve dünyanın öteki bölgelerine buralardan yayılmış oldukları eskiden beri bilinmektedir. Ancak yapılan araştırmaların eksikliği ve yetersizliği nedeniyle Türklerin ilk anayurdunun yeri konusu uzun süre tespit edilememiştir.

Kavimlerin tarih sahnesine çıkışlarında, başka kavimlerle karışık kaynaşmalarında ve bazen de büyük bir itici güç odağı olarak ortaya çıkmalarında, göçlerin çok büyük etkileri olmuştur. Tarihi süreçlerdeki göçler, tarih öncesi ve sonrası dönemin koşulları doğrultusunda belirli aralıklar ile meydana gelmiştir. Bu göçlerin büyük bir kısmı Asya içlerinden yapılmış olup bu göçler, sonraki dönemlerde halkların kaderine direkt etki ederek tarihi süreçlerde olumlu ve olumsuz bir takım sonuçları ortaya çıkarmıştır.

Orta Asya bozkırları ile bunun tabii bir devamı olan cenubi şarki Karadeniz'in kuzey bozkırları ve Avrupa bozkırları tarihin kaydettiği en eski devirlerden beri, Türklerin yaşadığı bir saha olmuştur. Burası muhtelif Türk kavimlerinin göç ve kaynaşmalarına sahne olduğu gibi burada birçok Türk devleti de kurulmuş ve Türk kültür merkezleri meydana gelmiştir. Hun Devleti'nin ağırlık merkezinin batıya kayması ile IV. yüzyılın ortalarında Hunların bir kısmı, Alanların yurdunu işgal ederek Hazar Denizi'ne geldiler ve imparatorluğun merkezi buraya nakledildi. Avrupa Hun İmparatoru olan Atilla'nın (434-453) kurduğu imparatorluk, bozkırların bulunduğu sahanın ötesinde olan bir yapıdaydı. VI. yüzyılın ortalarında bunları takip ederek Avrupa bölgesine gelen Avarlar, Hunların yerini almışlardır. VIII. yüzyılda Avarlar'dan sonra Kuran Han'ın idaresinde birleşmiş olan Oğuz kavimlerinin oluşturduğu birliktelik "Bulgar Birliği" adını almıştır. Bir müddet Göktürk Devleti'nin idaresinde olan ve daha

---

¹ Salim Koca, *Türklerin Göçleri ve Yayılmaları*, Türkler, C.1, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s.654.

çok ticaret yollarının kesiştiği Don – İdil ve Kafkas bölgeleri üçgeninde ise Hazarlar bulunmaktaydı.

Bu dönemden sonra Avrupa'nın kuzey ve güney doğrultusundaki bozkırları birçok Türk kavmini kendisine çekmiştir. Bu kavimler bu bölgede bir devlet kurma idealinden daha çok belirli esaslara göre birleşmiş olan dağınık topluluklar halinde hayatlarını devam ettirmişlerdir. Bu sahada hâkim yani öteki topluluklara göre daha baskın olan kavmin adı ile adlandırılan bu topluluklar, kendilerinden öncekileri içlerine aldıkları gibi, daha sonrakiler içinde tamamen hâkim bir kavim olmuşlardır.

I.1. Türklerin Göçleri ve Yayılma Faaliyetleri

Genel anlamda bir topluluğun yaşadığı veya hüküm sürdüğü yeri ve yurdu terk ederek başka bir yere gitmesine veya yer değiştirme durumuna “göç” denir. Sosyal bir olay olan göç, hayati ve ciddi bir takım sebeplere dayanır.² Aksi takdirde hiçbir topluluk önemli bir sebep olmaksızın yerini, yurdunu terk edip sonunun nasıl biteceği belli olmayan bir maceraya kalkışmaz. Çünkü göç hareketinde bulunan kütle gittiği yerdeki yerli topluluk veya devlete karşı hâkimiyet mücadelesi vermek ve bu mücadeleyi de kazanmak zorundaydı.

Türk toplulukları, bazı zorlayıcı sebeplerden dolayı zaman zaman Orta Asya'daki yurtlarını terk ederek başka coğrafyalara, iklimlere göç etmişler ve yayılmışlardır. Bu doğrultuda Türk topluluklarını zaman zaman göçe zorlayan durumları; tabii, iktisadi, siyasi, sosyal ve askeri sebepler olarak şöyle açıklayabiliriz.

I.2. Orta Asya'daki Göçlerin Genel Sebepleri

I.2.1. Tabii (Doğal) Afetler ve Salgın Hastalıklar

Orta Asya'nın ikliminde belirli bir istikrar bulunmamaktaydı. Çünkü bu coğrafyadaki iklimler, mevsimlere ve yıllara göre değişkenlik göstermekteydi. Bu kapsamda bir dönem boyunca şiddetli soğuklar ve tipi ile insanlar çadırlarda hayat mücadelesi verirken, hemen arkasından gelen otları ve su kaynaklarını yok eden aşırı sıcaklıkların yarattığı kuraklık ile de tamamen tehdit edilmekteydiler.³ Bu durum, toplulukların yanında onların tek geçim kaynağı olan hayvancılığı ve nispeten de tarım

² Salim Koca, s.654.

³ Abduhalık Aytbayev, *İlk Orta Asya Sakinlerinin Göç Süreçleri*, Türkler, C.1, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s.665.

ile uğraşanları oldukça zor durumda bırakmaktaydı. Çünkü aşırı sıcaklık ve kuraklık dönemlerinde ortaya çıkan salgın hastalıklar ile kütleler halinde hayvan kırımları meydana gelmekteydi. Bu salgın hastalıklara “yut” (yutmak)⁴ adı verilmekte olup sık sık meydana gelen “yut”lar ile başlıca ekonomik varlıklarını kaybeden Türkler güç duruma düşüyorlardı. İşte böyle durumlarda Türk toplulukları, Orta Asya sınırları içerisinde “yazlık” ve “kışlık” olmak üzere göç hareketlerinde bulunsalar da iklim koşullarının giderek ağırlaşması, toplulukları ister istemez yeni ekonomik sahalar aramaya iterek göçü zaruri hale getiriyordu.

I.2.2. Nüfus Artışı ve Otlak Yetersizliği

Orta Asya’daki göçebe hayat tarzı, çok sayıda insana ve insan gücüne dayalı bir yapıya sahipti. O dönemde Türklerin genç nüfusu gittikçe artmaktaydı. Bu nedenle anayurdun toprakları, hızla çoğalan Türklerin geçimi için yetersiz kalmaktaydı. Öte yandan, Orta Asya’nın bozkır sahalarında büyük insan kütlelerini besleyebilecek tarım sahaları da oldukça azdı.⁵ Nitekim ekonomi büyük ölçüde hayvancılığa dayandığı için bu durum Orta Asya’da otlakların önemini oldukça artırmaktaydı. Lakin otlakların miktarı gittikçe artan sürülere yetmiyordu. Bu nedenle bu durum otlaklar yüzünden boylar arasında sık sık silahlı çatışmalara ortam hazırlamaktaydı.⁶ Bu sonu gelmez çatışmalarda ve itişip kakışmalarda mücadeleyi kaybeden boy veya topluluğun kendisine yeni bir yurt veya otlak araması gerekiyordu. Bu durum ise, o dönemde bozkır topluluklarının adeta değişmez bir kanunu haline gelmiştir.

I.2.3. Siyasi Anlaşmazlıklar

O dönemde Orta Asya’da yaşayan Türk toplulukları arasında hâkim bir istikrarın olmaması hasebiyle Türk siyasi hayatı hızlı bir iniş ve çıkışlar çerçevesinde, zirveler ve çöküntülerle dolu bir durumdaydı. Bu durumun temel sebebi taht ve veraset sisteminden kaynaklanmaktaydı. Türk hâkimiyet anlayışına göre; “ülke, hanedan ve üyelerine aittir” kaidesi olması nedeniyle tahta çıkmada her hanedan mensubuna aynı hakkı vermektedir.

⁴ Kaşgarlı Mahmud, Divan’ül Lügat’üt Türk, (Çev. Besim Atalay), C. 2, Ankara, 1992, s. 142; Bkz., Kaşgarlı Mahmud; “Yut’u, kış mevsiminde soğukta hayvanları öldüren felaket” olarak tarif etmekte olup bu durum şüphesiz soğukların yol açtığı bir çeşit salgın hastalık idi.

⁵ Osman Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, İstanbul, 2001; Ramazan Şeşen, İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri, Ankara, 1985 s.91.

⁶ Salim Koca, s.654.

Bu kaide her hükümdar değişikliğinde taht kavgalarına ve bu kavgalarda devletin zayıflamasına, hatta dağılmasına olanak sağlamaktaydı. Devletin bu yıkılış sürecinde, başka devletlerin hâkimiyetine girmek istemeyen, hürriyetine ve bağımsızlığına düşkün bozkır toplulukları, bağımsızlığını feda edip egemenlik altına girmek yerine, yerine ve yurdunu terk ederek başka yurtlara doğru göç etmeyi tercih etmiştir.

Konuyla ilgili olarak böyle bir olay, M.Ö.58 yılında Hun tahtında oturan Ho-han-yeh ile kardeşi Çiçi arasında meydana gelmiştir.⁷ O dönemde iç ve dış baskılara daha fazla dayanamayan Ho-han-yeh, istiklalini feda edip Çin hâkimiyetine girerek durumunu kurtarmak istemiştir. Bu durum, Hun devlet meclisinde sert tartışmalara yol açarken Hunlar istiklalini feda edenler ve etmeyenler olarak ikiye ayrılmışlardır. İstiklalin feda edilmesini “gülünç ve utanç verici” olarak niteleyen Çiçi ve taraftarları, Çin hâkimiyetini tercih eden Ho-han-yeh taraftarlarına karşı mücadeleye giriştiler. Fakat Çiçi ve taraftarları, Çin’in desteğini alan Ho-han-yeh ve taraftarlarına karşı başarısız olunca, istiklallerini feda etmektense Batı Türkistan’a çekilerek burada bağımsız bir Hun Devleti kurmuşlardır (M.Ö. 54).⁸

Siyasi anlaşmazlık yüzünden yapılan göçler, bazı dönemlerde yeni bir Türk devleti kurulurken de meydana gelmekteydi. Böyle durumlarda, yeni kurulan devletin hâkimiyetini kabul etmek istemeyen topluluklar, yurtlarını bırakıp başka bölgelere göç ediyordu.

Konuyla ilgili olarak şu örneği verebiliriz: 744 yılında Basmiller, Karluklar ve Uygurlar birleşerek II. Göktürk Devleti’ne son verince bölgede Uygurlar Devleti adı altında yeni bir Türk devleti kurulmuştur. Lakin bu durumu kabul etmeyen Karlukların büyük bir kısmı, Kara Ertiş ve Tarbagatay bölgesindeki yurtlarından ayrılarak İli ve Çu havzasına gidip yerleşmişlerdir.

I.2.4. Ağır Dış ve İç Baskılar

Türk toplulukları bazen karşı koyamadıkları ağır dış baskılar yüzünden de yurtlarına terk ederek göç hareketine maruz kalmaktaydı. Bu durum, genellikle Türklerin siyasi bakımdan parçaladıkları ve Orta Asya’ya hükmeden güçlü bir Türk devletin bulunmadığı zamanlara rast geliyordu. Böyle zamanlarda güçlü bir dış baskı

⁷ Salim Koca, s.654.

⁸ İbrahim Kafesoğlu, Türk Milli Kültürü, İstanbul, 2002, ss.66-69.

ile karşılaşan Türk toplulukları, istiklallerini değil; yurtlarını feda ediyorlardı. Çünkü bu topluluklar üzerinde hür ve bağımsız yaşayabildikleri toprakları yurt olarak kabul ediyorlardı.⁹

Çinliler, Kitanlar ve Moğollar çeşitli dönemlerde Orta Asya’da yaşayan Türk toplulukları üzerinde siyasi baskılarını hissettirerek bu toplulukları yerlerinden etmişlerdir. Konuyla ilgili olarak Büyük Hun Devleti’nin yıkılışı döneminde, Çinlilerin baskısı sonucunda Hun Türklerinden Çiçi ve taraftarları, Ho-han-yeh ve taraftarları Çinlilerin hâkimiyetini kabul ederek zamanla asimile olmuşlardır.¹⁰ Yine Moğol kökenli Kitanlar, 924 yılında Ötüken bölgesindeki Kırgızlara yaptıkları baskı sonucunda onların Ertiş bölgesine göç etmelerine ortam hazırlamışlardır. Öte yandan Orta Asya’daki Türk toplulukları üzerinde Cengiz Han önderliğindeki Moğol baskısı, diğer unsurların baskısına nazaran daha ağır oldu. Farklı yüzyıllarda Orta Asya’da Moğolların baskısına ve vahşetine maruz kalarak Moğolların önünden kaçan Türk ve diğer topluluklar, uzun bir göç hareketine girişerek dalgalar halinde batıya doğru göç etmişlerdir.

Türk toplulukları, sadece dış baskılara değil aynı zamanda birbirlerinin baskılarına da maruz kalmaktaydı. Biz bu durumu boylar arasındaki mücadeleler olarak niteleyebiliriz. Bu mücadelelerin nedenleri daha çok birbirine üstünlük kurma ve bir takım sosyal durumlardan kaynaklanmaktaydı. Özellikle Karadeniz’in kuzeyine, Orta Avrupa’ya ve Balkanlar’a yapılan göçler, hep Türk topluluklarının birbirlerini itmeleri ve yerlerinden etmeleri sonucunda meydana gelmiştir. Mesela, Avarların baskısı sonucunda Sabarlar, Göktürklerin baskısı sonucunda Avarlar, Kırgızların baskısı sonucunda Uyğurlar ve Oğuz – Karluk Türklerinin baskısı sonucunda ise Peçenekler göç etmek zorunda kalmıştır.¹¹

I.2.5. Fetih Arzusu ve Yeni Vatanlar Kurma Fikri

Orta Asya’da yaşayan Türkler, fetih arzularını ve yeni vatanlar kurma fikirlerini gerçekleştirebilecek hayat tarzına ve vasıtaya sahip bir kadim millettir. Bu durum ise, göçebe bir hayat tarzından ve vasıta olarak kullanılan “At” kültüründen kaynaklanmaktaydı. Öte yandan bu göçebe hayatı, Türklere bir yandan cesaret, güç ve

⁹ Salim Koca, *Türk Kültürünün Temelleri*, C.2, Trabzon, 2000, s. 62.

¹⁰ Kafesoğlu, s.66.

¹¹ Ali Ahmetbeyoğlu, *Türkistan’dan (Orta Asya) Doğu Avrupa’ya Yapılan Türk Göçleri*, Türkler, C.2, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s.524.

dinamizmi kazandırırken, diğer yandan ise ziraat ile uğraşan toplumlara nazaran geniş bir ufuk duygusunu aşılamıştı.¹² Böylece Türkler, bir yerden bir başka yere kolayca gidebilmekteydi. Ayrıca at kültürünün sağladığı sürat ve üstünlük vasfı ise gidilen ya da göç edilen bölgedeki mücadelelerde Türklere ayrı bir güç olanağını sağlamaktaydı. Örneğin, Oğuz Türklerinin Anadolu'ya yönelmelerinde, fetih arzusu ve yeni vatan kurma fikri başlıca rol oynamıştır.

Orta Asya'da yukarıda bahsi geçen nedenler doğrultusunda göç hareketleri meydana gelirken, unutulmamalıdır ki bu göç hareketleri bir anda ya da çarçabuk yapılan bir faaliyet değildi. Çünkü bir toplumun kaderine ve geleceğine direkt olarak etki eden bu göç hareketine karar verilirken, öncelikle o bahse konu bölgeye askeri mahiyetteki keşif kolları gönderilirdi. Bu askeri keşif kolları, göç edilecek bölgenin arazi yapısını, iklimini ve su kaynaklarına yakınlığı ve uzaklığı gibi vb. özelliklerini gözlemleyerek, bahse konu bölgenin göç edilmeye uygun olup olmadığı ile ilgili olarak bilgileri hükümdarlarına sunarlardı. Bu durum ile ilgili olarak örneğin, XI. yüzyılın başlarında Büyük Selçuklu hükümdarı Tuğrul Bey, Türklerin Orta Asya'dan Anadolu'ya yapacağı göç hareketinden önce kardeşi Çağrı Bey'i Anadolu'nun Türk toplumu için uygun olup veya olmadığı ile ilgili olarak bir keşifte bulunmasını istemiştir.¹³ 1018 yılında Anadolu'ya gelen Çağrı Bey, Anadolu'nun arazi ve yerüstü özelliklerini gözlemledikten sonra ülkesine dönmüş ve Tuğrul Bey'e konuyla ilgili olarak bir rapor sunmuştur. Bu rapor doğrultusunda Türkler için yeni bir yurt arayışında olan Tuğrul Bey, o dönemde yurt için en iyi yerin Anadolu olduğuna karar vermiş olup Türkler, o dönemde kütleler halinde Anadolu'ya akınlar düzenleyerek göç hareketini gerçekleştirmişlerdir.

I.3. Milattan Önce Yapılan Türk Göçleri

Anayurt olarak tabir ettiğimiz Orta Asya'dan, farklı coğrafyalara gerek milattan önceki, gerekse de milattan sonraki dönemlerde zaman zaman Türk göçlerinin olduğu muhakkaktır. Lakin milattan önceki dönemlerde yapılan göçlerle ilgili olarak araştırmaların yetersizliği ve belgelerin bulunamamasından dolayı, o dönemde yapılan göçler henüz istenilen düzeyde aydınlatılamamıştır. Öte yandan eski Çin, Mezopotamya,

¹² Koca, *Türklerin Göçleri ve Yayılmaları*, s.656.

¹³ Ali Sevim, *Çağrı Bey*, İ.A., C.8, T.D.V.İ.A., İstanbul,1993, s.225; M.Halil Yinanç, *Çağrı Bey*, İ.A., C.3, M.E.B., İstanbul, 1979. s.476.

İran, Hindistan ve Anadolu medeniyetleri üzerinde yapılan araştırmaların; Türk kültürü ile ilgili bilgileri vermesi, bizlere Türklerin çok eski dönemlerde bu coğrafyalara göç etmiş olduklarını göstermektedir.¹⁴ Bu durum bilim adamlarını ister istemez; Sümer, Hitit, Çin ve İran gibi yerleşik medeniyetlerin atlı-göçebe kavimlerle yakından ilgili olduğunu ve onların teşkilatçı kabiliyetleri olmadan bu medeniyetlerin ulaştıkları yüksek seviyeye asla varamayacakları düşüncesine sevk etmiştir.¹⁵ Bu coğrafyalarda hüküm süren Sümerler, Gutiler, Huriler, Elamlılar ve Urartuluların dilleri üzerinde yapılan araştırmalarda; bu medeniyetlerin dilleri ile Türkçe arasında yapısal yönde bir takım benzerliklerin olduğu görülmektedir. Aşağıda örnek olarak verilecek olan kelimelerin ilki Sümerce, ikincisi Türkçe'dir.

Dingir = Tengri (Tanrı), kapkakag = Kapkacak, men = men (ben), sag = sağ, tibira = temir (demir), gişig = eşik, zibin = cibin (sivrisinek) ve dirig = irig (iri, kaba, sert) vb. sözcükler doğrultusunda diller arasındaki bu benzerlikler, milattan önce yaşamış olan yukarıda isimleri zikredilen toplulukların, Türk olabileceği konusunda bir takım şüpheleri ortaya çıkarmaktadır.¹⁶

Öte yandan milattan önce 1050-247 yıllarında Kuzey Çin'de hüküm süren Cov Devleti'nde; at kültürü, Gök Tanrı inancının bulunması, güneş ve yıldızların kutlu sayılması ve askeri alanda birtakım Türk geleneklerine rastlanması da bu devletin Türkler tarafından kurulmuş olabileceğini düşündürmektedir.¹⁷ Yine aynı şekilde doğudan gelip Anadolu üzerinden İtalya'ya geçen ve milletleri hakkında bir türlü karar verilemeyen Etrüsklerin de bir Türk topluluğu olabileceği yönünde birtakım tartışmalar bulunmaktadır.

Milattan önce göç faaliyetlerinde bulunan, Türk topluluğu oldukları hala tartışılan kavimlerden bir diğeri de Kimmerler ve İskitler olup kısaca bu topluluklara bir bakalım:

Milattan önce 2000'li yılların başlarından milattan önce VIII. yüzyıla kadar merkezi Kırım olmak üzere Karadeniz'in kuzeyi, Avrasya bozkırları ve Kafkasya bölgesinde hüküm süren Kimmerler, Proto-Türkler olarak tanımladığımız Ural-Altay kökenli bozkır göçebelerinin batı kolunu oluşturmaktadır. Bu tarihler arasında Güney

¹⁴ Salim Koca, s. 659.

¹⁵ W. Koppers, *İlk Türklük ve İlk İndo-Germenlik*, Belleten, C.V, 1941, ss.447-492.

¹⁶ Salim Koca, s. 657.

¹⁷ W. Eberhard, *Çin Tarihi*, Ankara, 1947, ss.33-35.

Rusya Tunç Çağı kültürlerinin “taşıyıcıları” ve “temsilcileri” olarak görülen Kimmerlerin, bu devrelerin başlarında “Doğudan batıya doğru yayılmaları” Kafkasların kuzeyindeki bozkırlardan Donetz Havzasına yayılmalarına, özellikle Ukrayna bozkırlarında yaşayan Hint-Avrupa kökenli toplumların hareketlenmelerine neden olmuştur.¹⁸ Bu durum Akha denilen bir topluluğun, Yunanistan civarına göç etmelerine ortam hazırlamıştır. Lakin milattan önce 13. yüzyılda yine Kimmerlerin doğudan batıya doğru yaptığı göç hareketi, bu kez 1200 yıllarında Dorlar’ın Yunanistan’a Trakya kökenli topluluklar ile Friglerin Anadolu’ya doğru göç etmelerine ortam hazırlayarak o dönemde “Anadolu Demir Çağı”nın başlamasını sağlamıştır.¹⁹

Milattan önce VIII. yüzyılda Kafkaslar, Karadeniz’in kuzey bozkırları ile Tuna Nehri’ne kadarlık sahada hüküm süren Kimmerler, bu yüzyılda doğudan batıya doğru hareket halinde olan İskitler (Sakalar) ile karşılaşmışlardır. İskitlerin istilasına maruz kalan Kimmerler, Karadeniz’in kuzeyinden hareketle Kafkas geçitlerini aşarak Urartu topraklarına yayılmışlar ve bu suretle Anadolu’yu istila etmişlerdir. Bu dönemde Anadolu’nun doğusundaki Urartu Devleti, Kuzey Suriye’den Fırat’a, oradan Kafkaslara kadarki sahayı kontrol eden önemli bir güç odağı konumunda olup Asurlular ile sürekli mücadele halindeydiler. Lakin Anadolu ve Kafkaslar’dan aşağılara doğru Kimmerlerin yaptığı istila sonucunda, bu Asur-Urartu mücadelesi son bulmuş, bu suretledir ki Urartu Devleti de yıkılmaktan kurtulmuştur.²⁰ Öte yandan bu dönemde Kimmerler, Urartu Devleti’nin kuzeydoğu eyaletlerine, Urmiye Gölünün batı kıyılarına doğru yayılarak bu coğrafyaları istila etmişlerdir. Lakin bu dönemde Kimmerleri kovalayan İskitler, Karadeniz’in kuzeyine hâkim olarak bu coğrafyadaki Kimmerleri egemenlikleri altına almışlardır.

Yine milattan önce VIII. yüzyılda tarih sahnesine çıkan ve milattan sonra II. yüzyıla kadar hâkimiyetlerini devam ettiren İskitler, doğuda Çin Seddi’nden batıda Tuna Nehri’ne kadar uzanan geniş bir sahada yaklaşık 1000 yıl hüküm süren bir topluluktur. Ayrıca bu coğrafyada Atlı Kavimler Medeniyeti’ni oluşturan kavimlerin ana gurubunu meydana getiren önemli bir topluluktur. İskitler 8. yüzyılda Kimmerleri göçe zorladıklarında hemen arkalarından Kafkasları doğudan dolaşarak, Hazar Deniz’i kıyısını takiben Derbent-Demirkapı geçitleri üzerinden Azerbaycan’a ve İran’a başka bir

¹⁸ Taner M. Tarhan, *Ön Asya Dünyasında İlk Türkler, Kimmerler ve İskitler*, Türkler, C. 1, Ankara, 2002.

¹⁹ Taner M. Tarhan, s. 602.

²⁰ Abdülhaluk Çay, *İskitler*, Türkler, C.1, Ankara, 2002, s.588.

deyimle Ön Asya dünyasına dalgalar halinde akınlarda bulunmuşlardır. Bu akınlardan çoğu düşmanı yıpratma ve yağma mahiyeti olan düzenli ve süreklilik arz eden akınlardır. O dönemde İskitler üç kısma ayrılmaktadır. Bu duruma göre, Sakalar; Saka Tigrakhauda (Sivri Başlıklı Sakalar), Saka tiay para daray (Denizin Ötesindeki Sakalar), ve Saka Haumavarga olmak üzere sınıflara ayrılmıştır.²¹

İskitlerin, Kimmerler ile mücadelelerinde onları baskı altına aldıklarını ve göçe zorlandıklarını akabinde onların terk ettikleri yerleri istila ettiklerini belirtmiştir. Şimdi de kısaca İskitlerin; Urartu, Asur, Pers ve Sarmatlar ile mücadelesine bakalım:

İskitler, Urartu Kralı II. Rusa (M.Ö. 685-645) döneminde Kimmerleri takip ederek Doğu Anadolu'ya gelerek Urartular ile bir antlaşma yapmışlardır. Bu ilk temas doğrultusunda yapılan antlaşma fazla sürmemiş olup 7. yüzyılın sonları ile 6. yüzyılın sonlarında İskitler, Urartu yerleşim merkezlerini yakıp yıkmışlardır. Bu dönemden sonra İskitler, M.Ö. 7. yüzyılın sonlarında Teişaibaini kenti ile kalesini ve Urartu Kralı II. Rusa tarafından yaptırılan Rusahinili kentini de yakıp yıkmışlardır.²² İskitlerin bu akımlarına maruz kalan Urartular, M.Ö. 585 yıllarında tarih sahnesinden silinmişlerdir.

Kimmerler'in yurtlarını ellerinden alarak onları takip eden İskitler, Kafkasları aşarak Urartu Devlet'i üzerinden Asur Devleti'nin kuzey sınırlarına doğru akınlarda bulunmuşlardır ve bu şekilde bölgeyi yağmalamışlardır. Bu dönemde Asur Kralı Asarhaddon; İskitlerin bu istilacı faaliyetinden kurtulabilmek adına kızını, İskit hükümdarı Burtatua'ya vererek İskitler ile akrabalık ilişkilerinde bulunmuştur. Bu kapsamda İskitlerin desteğini alan Asur Kralı Asarhaddon, Hubasna'ya (Konya Ereğlisi) kadar giderek, Kimmer başbuğu Teuşpa ve müttefiki olan Hilaklu Devleti'ni mağlup etmiştir.

Urartu Devleti'nin Azerbaycan tarafındaki eyaleti parçalanınca İskit Hükümdarı Bartatua ve oğlu Madyes, Urartuların ülkesini işgal etmek ve o bölgedeki Sakız'ı kendilerine başkent yapmak suretiyle Kızılırmak Nehri'ne kadar uzanan batı istikametindeki bölgeyi kontrol altına almak maksadıyla Kuzey Persia'da kalmışlardır. Bu nedenle M.Ö. 626 yılında Asurlular, İskitlerin bu yardımı ile Medlerin Ninive kuşatmasını kırmışlardır.²³ Bu İskit – Asur ilişkileri, Asur Krallığı ortadan kalkıncaya kadar devam etmiştir.

²¹ Çay, s.589.

²² O. Belli, *Urartular*, Anadolu Uygarlıkları, C.1, Ankara, 1982, s.175.

²³ Çay, s.589.

İskitlerin ilişki içerisinde bulunduğu diğer bir kavim ise kendileri gibi bir bozkır kavmi olan Sarmatlar olup iki topluluk arasında hayat tarzında yakın benzerlikler bulunmaktadır. Örneğin, Sarmat kızları da tıpkı İskit kızları gibi ata biniyor, ok atıyor, kargı savuruyor, düşmanla savaşarak üç düşman öldürmedikçe evlenemiyorlardı.²⁴ M.Ö. 3. yüzyılın başlarında İskitya'nın batı sınırları Kelfler ve doğu sınırları ise Volga Nehri'nin ötesinden gelen Sarmatlar tarafından tehdit edilmeye başlanmıştır. M.Ö. 2. yüzyılda Kelflerin ve Sarmatların baskısı sonucunda iyice güçsüz durumuna düşen İskitler, aynı asrın sonuna doğru yeniden güçlenmiştir. M.Ö. 110 yılında İskit Hükümdarı Scylurus, Neopolis'i kendilerine başkent yapmıştır. Lakin bu dönemde Sarmatlar, metal üzeniyi icat etmelerinin yanında Sarmat ordularında ağır ve tam teçhizatlı süvari birliklerinin kurulması, İskitlerin bu ordu karşısında ağır yenilgiler almasına neden olmuştur. M.S. 2. yüzyıla kadar varlıklarını koruyabilen İskitler, bu yüzyılda Güney Avrupa'ya doğru ilerleyen Gotlar tarafından tamamen ortadan kaldırılmış olup tarih sahnesinden silinmişlerdir.²⁵

I.4. Milattan Sonra Yapılan Türk Göçleri

Orta Asya merkezli olarak birbirini takip eden bir silsile halinde gerçekleştirilen Türklerin göçleri ve yayılmaları, kuzey yolu ve güney (orta) yolu olmak üzere iki istikamette yapılmıştır. Şimdi sırasıyla bu yollar üzerinde kendi kaderlerini tayin eden topluluklara bakalım:

I.4.1. Kuzey Yolu Merkezli Göçler

Türk göçleri, genel olarak doğu-batı ekseninde gerçekleştirilmiş olup Türklerin batıya doğru göçlerinde ve yayılmalarında en çok kullandıkları bu yol, Orta Asya'dan başlayarak Hazar Denizi'nin kuzeyinden, Kafkaslar'a oradan Don-Volga Nehirler'i üzerinden Karadeniz'in bozkırlarını takiben Orta Avrupa veya Balkanlar'a doğru yapılmaktaydı. Bu göç hareketinin bu yöne doğru yapılmasındaki en önemli sebep; iklim, bitki örtüsü ve coğrafi şartlardır.²⁶ Bu kapsamda bahse konu coğrafyaların genel olarak öncelikle coğrafi şartlarına bakalım:

²⁴ Çay, s.589.

²⁵ Koca, s.658.

²⁶ Ali Ahmetbeyoğlu, s.522.

Altayların eteklerinden başlayan bozkırlar, güneydoğu ve kuzeybatıya doğru gittikçe düzleşmekte ve step haline gelmektedir. Aşağı Sirderya (Seyhun) ve Aral Gölü istikametindeki bozkırlar, Güney Sibiryâ ovalarını teşkil ederek Hazar Denizi'nin kuzeyinden Karadeniz'in kuzeyine doğru uzanmaktadır. Geniş bozkır düzlükleri, İrtiş Nehri'ne doğru çıktıkça zenginleşmekte, bol su ve otlakları hayvan beslemek için oldukça elverişli bir yapıdaydı. Sibiryâ'nın soğuk hava kütlelerine açık bulunması, yazların kısa ve kışların uzun olmasından dolayı bu bölgedeki nehirler, sazlıklar ve kamışlık alanları “kışlak” olarak kullanılmaktaydı.²⁷ Öte yandan İrtiş boyları ile Batı Sibiryâ bölgeleri Orta ve Güney Ural dağlarından, Kama ve İtil Nehirleri'ni boyuna gitmek için tabii bir engel teşkil etmemekteydi. Balkaş Gölü ve Talas Nehri'nden, Seyhun, Yayık, Ukrayna'nın güney bölümü ile Don ve İtil Nehirleri'ne doğru uzanan bozkırlar ise, Hazar Denizi'nin kuzeyinden Uralların güneyinden tarihte; “Kavimler Kapısı” olarak bilinen kum, çöl sahalarından sonra İtil'in batısında yeniden bol otlular ve yer yer dağlık tepelik yaylalar halini almaktadır.²⁸ Bu bozkırlar, Karadeniz'in kuzeyinden, Karpatlara hatta tuna boylarına kadar uzanmaktadır. Orta Asya ve Batı Sibiryâ'daki yaylak ve bozkırların devamı olan bu düzlükler, oradan geçen toplulukların geçmesini önleyecek yüksek dağlar veya geniş çöller olmaması nedeniyle Türkistan'daki kavimler, doğudan batıya doğru kolayca geçebilmekteydi.²⁹

Avrupa'ya ilk göç eden Türk zümresi, Hunlar olup Hunların batıya doğru ilerlemeleri, Asya Hunları'nın Türkistan'daki hâkimiyetlerini kaybetmelerinden sonra meydana gelmiştir. Şimdi bu tarihi süreci izah etmeye çalışalım:

Hun ülkesinin sınırları, Tanhu Mo-Tun döneminde (M.Ö. 209-174); doğuda Kore'ye, Kuzeyde Yenisey-Selenga Nehirleri'ne, batıda Balkaş-Aral Gölleri'ne, güneyde ise Çin-Karakum'a kadar uzanan bir imparatorluktu.³⁰ Bu dönemde iç karışıklıklar ve Çin'in etkisiyle devletin otoritesi oldukça zayıflamış olup devletin başında bulunan Tanhu-Hohan-yeh (M.Ö. 58-31), Çin'in himayesine girme düşüncesiyle bu dönemde Çin'in tahakkümünü kabul etmiştir. Lakin kardeşi Çiçi ve taraftarlarının bu tahakkümü kabul etmemesi üzerine Hunlar ikiye ayrılmıştır.³¹ Bu dönemde Çiçi, batı bölgesindeki alanlarını ele geçirerek ülkenin ağırlık merkezini Çin-Talas nehirlerine

²⁷ Akdes Nimet Kurat, K.K. Türk Kavimleri ve Devletleri, Ankara, 2000, s.6.

²⁸ L.Ligeti, Bilinmeyen İç Asya, Ankara, 1986, s.17-18.

²⁹ Kurat, s.6.

³⁰ Bahaeddin Ögel, Büyük Hun İmparatorluğu, Ankara, 1981, s.246-252.

doğru kaydirmış bu sayede Türkistan’a hâkim olmuştur. Fakat Çiçi’nin hâkimiyeti fazla sürmemiş olup Vusunlar, Kang-kü adlı toplulukların yardımı ile Çinliler, Hunlara karşı ağır kayıplar verdirmişlerdir (M.Ö. 36).³²

Diğer taraftan Çin’in tabiliğini kabul eden Ho-han-yeh’e bağlı Hunlar onun çocukları döneminde toparlanmaya başlamışlardır. Hu Tanhu zamanında (M.S.18-46) ise Çin’e karşı bağımsızlıklarını elde ederek, doğuda Mançurya’ya batıda Kargar’a kadar olan geniş bölgede hâkimiyet tesis etmişlerdir. Lakin Yu’nun oğlu olan Tanhu ve Pu’nun arasında bir iç mücadele başlamış olup M.S. 48 yılında Pu’nun yeğeni Pi’nin kendisini “Tanhu” olarak ilan etmesi, Hunları bir daha birleşmemek üzere kuzey ve güney Hunları olarak ikiye ayırmıştır. M.S. 2. yüzyılın ortalarında Kuzey Hunları bir yandan Çinlilerin bir yandan ise doğudaki Sien-piler’in baskısına maruz kalınca, Güney Kazakistan bozkırlarındaki Çiçi Hunlarının soydaşlarına katılmışlardır.³³ Bu Kazakistan bozkırlarında toplanan Hunlar, 355-365 yılları arasında Alanları mağlup etmişlerdir. Hemen arkasında İtil Nehri’ni geçerek İtil, Don ve Kafkasya arasındaki sahayı kontrol eden Hunlar, Balamir komutasında 374-375 yıllarında ilk olarak Avrupa önlerinde görünmeye başlamışlardır.³⁴ Bu dönemde Hunlar, Don-Dinyeper arasında yaşayan Ostrogotları kendilerine tabi kıldıktan sonra ilerleyişlerini devam ettirerek onların batısında yaşayan Vizigotları, Dinyester kıyılarında mağlup ettiler ve 378 yılında Tuna’ya ardından Trakya’ya kadar ilerlemişlerdir. Bu kapsamda batıya doğru akan bu Hun göçü sonucunda Karadeniz’in kuzeyinde hüküm süren Ostrogot ve Vizigot hâkimiyetleri bir bir çöktü. Got kitleleri arasında büyük bir korku ve paniğe neden olan bu durum, tarih bilimi literatüründe; “Kavimler Göçü” adı verilen bir hareketliliğe ortam hazırlamıştır.³⁵ Bu kalabalık Got kitleleri ve bunların önlerine kattıkları kitleler, kendilerine emin bir sığınak bulmak adına Roma topraklarına geçmişlerdir. Bu kitlelerin Roma topraklarına geçmeleri ile Trakya’dan başlayarak İspanya, Fransa, Kuzey Afrika ve Britanya’ya kadar olan Roma toprakları altüst olmuştur.

M.S. 375-400 yılları arasında Hunlardan küçük bir grup, Tuna’nın güneyindeki toprakları ele geçirerek “Pannoia” bölgesine doğru ilerlemişlerdir. Bu dönemde Hunların esas kütlesi Güney Rusya’da Don Nehri civarında bulunmaktaydı. Doğu ve

³¹ J.Deguignes, Büyük Türk Tarihi, C.2, İstanbul, 1976, s. 226.

³² Ahmetbeyoğlu, s.523.

³³ İbrahim Kafesoğlu, Türk Milli Kültürü, İstanbul, 2002, s.68-70.

³⁴ H.W.Hausing, İpek Yolu ve Orta Asya Kültür Tarihi, (Çev., M.Kayayerli), Kayseri, 1997, s. 172.

batı kapsamlı yapılan akınlar merkezin kontrolü altında kanatlar vasıtasıyla idare edilmekteydi. Bu dönemde Hunların doğu kanadını idare eden “Basık” ve “Kursik” adlı iki başbuğ, Kafkasya üzerinden Anadolu’ya girerek bugünkü Erzurum, Karasu, Fırat, Malatya ve Çukurova bölgesine doğru akınlar düzenlemişler, Urfa ve Antalya’yı kuşatıp Suriye’ye kadar ilerlemişlerdir.³⁶ Bu durum Doğu Roma İmparatorluğu kadar Sasanileri de oldukça telaşlandırmıştır. Lakin M.S. 396 yılında Hunların, Sasanilerin topraklarında görünmeye başlamaları üzerine, bu durum o dönemde Sasani hükümdarı IV. Behram ile Hunlar arasında şiddetli mücadelelere ortam hazırlamıştır. Şimdi ise ana hatlarıyla Orta Asya’dan Avrupa’ya doğru göç eden diğer topluluklara bakalım:

V. yüzyılın ikinci yarısında İli Nehri havzasında yaşayan Sabar (Sibir) Türkleri, Avarların baskısına maruz kalınca, yurtlarını terk ederek Altay-Ural Dağları (bugünkü Kazakistan bozkırlarının güneyi) arasındaki düzlüklerde yaşayan Oğuz Türklerini yerlerinden etmişler ve Tobol-İşim çevresine ardından Yayık-İtil sahasına yerleşmişlerdir. M.S. 515 yılında ise Kafkaslar’ın kuzeyindeki Kuban-Etil ve Don Nehirler’i civarına yerleşen Sabarlar, bu dönemde Hazar Deniz’i civarındaki Ermeni şehirlerini yağmalamışlardır. Ardından Anadolu’ya girerek Kayseri, Ankara ve Konya dolaylarına akınlar düzenleyerek Roma şehirlerinde birçok katliamlarda bulunmuşlar ve elde ettikleri ganimetlerle geri dönmüşlerdir. IV. yüzyılın ortalarına kadar İtil, Hazar Deniz’i ve Kafkaslar’da mücadeleler içerisine giren Sabarlar, Bizans ile Sasani savaşlarındaki neticeyi belirleyen mücadelelerde mühim roller üstlenmişlerdir.

“Hun” ve “Var” adlı iki kabileden meydana gelen Avarlar,³⁷ M.S. 350 yılında bağlı bulundukları Juan-Juan idaresinden ayrılarak batı istikameti boyunca Seyhun-Ceyhun, Sogdiana ve Toharistan’ı takiben Kuzey Hindistan’da kurulan Akhun (Eftalit) Devleti’ne katıldılar. Daha sonra Hazar ve Aral sahasına geri gelen Avarlar, 552 yılında Göktürk Devleti kurulunca batıya doğru kaçan Juan-Juanların baskısı sonucu, batıya doğru göç hareketine başlamışlardır. Sabarları mağlup eden Avarlar, Kafkaslar’a doğru hareket ederek Bizans ile diplomatik ilişkiler kurup 558 yılında İstanbul’a elçi göndermişlerdir.³⁸ 562 yılında Tuna bölgesine gelen Avarlar, Avrupa içlerine Galya üzerine yaptıkları akınlar neticesinde Karpat bölgesini ele geçirerek Macaristan’a

³⁵ Koca, s. 659.

³⁶ Ahmetbeyoğlu, s.524.

³⁷ K. Czegledy, Bozkır Kavimlerinin Batı’ya Göçleri, İstanbul, 1998, s.13.

³⁸ Ş. Baştav, *Sabir Türkleri*, Belleten, C.17-18, Ankara, 1941, ss.53-99.

yerleşmişlerdir. Öte yandan Pannovia bölgesini de ele geçiren Avarlar, bu dönemde İstanbul'u kuşatan ilk Türk kavmi olmuşlardır. Ayrıca Avrupa'da Don Nehri'nden Galya'ya, Kuzey Slav bölgelerinden İtalya'ya kadar uzanan büyük ve kuvvetli bir Türk devletini teşkil etmişlerdir.³⁹ 805 yılında ise tarih sahnesinden silinmişlerdir.

Türkistan'dan çıkarak Hazar Denizi ile Karadeniz arasındaki bölgeye göç eden diğer bir topluluk Hazarlar olup bu göçün tam tarihi bilinmemektedir. M.S. 198 yılında Ermenistan'a saldıran Hazarlar, M.S. 363 yılında Bizans İmparatoru Julian'ın, Perslerle Ermenistan bölgesinde yaptıkları savaşta; Bizans İmparatorluğu'nun safında yer almıştır.⁴⁰ Akabinde M.S. 457 yılında Kafkaslar'da Perslerin savunmasını kırarak Kur ve Aras bölgesini de ele geçirmişler, bu doğrultuda İberya-Gürcistan ve Ermenistan bölgelerinin içlerine doğru ilerlemişlerdir.⁴¹

M.S. VI. yüzyılda Türkistan bölgesinden batıya doğru meydana gelen yeni göç dalgalarına maruz kalan Hazarlar, bu dönemde kuzey kavimleri içerisinde yer alan; Sabar, Sariağur, Semender ve Belencer gibi toplulukları bünyesine kattıktan sonra 558 yılında Hazar Devleti'ni kurmuşlardır. VIII. yüzyılın sonlarında Kırım'ı topraklarına katarak Azak Denizi'ne kadarki sahaya ilerlemişler ve bu dönemde Hazar Denizi'nden Dinyester Nehri'ne, Kafkas Dağları'ndan Oka'ya kadar olan bütün bölgeyi ellerinde bulunduran Hazarlar; İtil, Yayık, Kuban ve Don gibi nehirlerin arasında, Çin-Türkistan, Karadeniz - Bizans, Anadolu – İran - Harezm, Suriye – Mezopotamya – Kafkasya - Doğu Avrupa, Hazar ülkesi ile İskandinavya yollarının birleştiği coğrafyayı da kontrol ettiklerinden iktisadi, siyasi, stratejik ve kültürel açıdan Doğu Avrupa'da mühim roller oynamış ve oynatmışlardır.⁴²

Türkistan'dan batıya doğru IX-XI yüzyıllar arasında göç eden diğer topluluklardan birisi de Peçenek ve Kıpçaklar olup Peçenek ve Kıpçakların göç hareketleri, faaliyetleri ve tarih sahnesinde oynadıkları mühim roller ile ilgili olarak ilerleyen bölümlerde ayrıntılı olarak değinilecektir.

Türk tarihinde, etkisini uzun bir zaman içinde ve geniş bir mekânda devam ettirebilen büyük ve kapsamlı bir göç hareketi de Oğuz Türkleri arasında gerçekleştirilmiş olup X. yüzyılda bu Oğuz boyları, Hazar Denizi ile Seyhun Nehri

³⁹ Lazslo Rasonyi, Tarihte Türklük, Ankara, 1993, ss.79-82.

⁴⁰ Ahmetbeyoğlu, s.525.

⁴¹ Ş. Kuzgun, Hazar ve Karay Türkleri, Ankara, 1993, s.51-52.

⁴² Kuzgun, ss.58-70; Ahmetbeyoğlu, s.525; Kafesoğlu, ss.168-173.

arasındaki sahada yaşamaktaydılar. Aynı yüzyılın ikinci yarısında Oğuz ana kütlesinden iki ayrı kopma meydana geldi. Bunlardan birinci bölüm Karadeniz'in kuzeyini, ikinci bölüm ise İslam coğrafyasını kendisine göç yeri olarak belirledi. Rusların; "Tork" veya "Torci", Bizanslıların; "Uz" adını verdikleri birinci bölüm, M.S. 860-870 yıllarında soydaşları olan Peçenekleri, batıya doğru iterek İtil-Yayık sahasına hâkim olmuşlardır.⁴³ Ardından 1054 yılında Peçenekleri takip ederek Karadeniz'in kuzey bozkırlarına yayılmışlardır. Bu sayede Oğuz (Uz)lar tarafından sıkıştırılan Peçenekler, Tuna'yı geçerek Balkanlar'a inmişlerdir.

XI. yüzyılın ilk yarısında Kiyef Knezliği'nin güneyi ve Dinyeper bölgesine kadar yayılan Uzlar, Ruslar tarafından geri püskürtülünce; 1065 yılında 600 bin kişilik bir kütle ile Tuna'yı geçerek kollara ayrılıp Balkan, Trakya ve Makedonya bölgelerinde yağma kapsamlı bir akın faaliyeti içerisinde olmuşlardır. Uzların bu akın hareketi, başta Bizans olmak üzere, batı dünyasında büyük bir korku ve dehşet uyandırmıştır. Fakat bu sırada meydana gelen soğuklar, Uzlar arasında salgın hastalıkların çıkmasına sebep olarak büyük can ve mal kaybına ortam hazırlamıştır.⁴⁴ Daha sonraki dönemlerde Doğu Avrupa ve Balkan bölgelerinde siyasi güçlerini kaybeden Uzlar, bu dönemde Bizans ordusunda ücretli asker olarak hizmete alınmışlardır. Bizans ordusu saflarında 1071 yılındaki Malazgirt Savaşı'na katılan Uzlar, savaş esnasında kıyafetlerinden ve konuşmalarından soydaşları olduklarını anlayarak Büyük Selçuklu ordularının saflarına geçip savaşın kazanılmasında başlıca rolü oynamışlardır.⁴⁵

Türkistan kökenli olup Karadeniz'in kuzey bozkırlarını takiben Doğu Avrupa'ya gelen Bulgarlar ise, Attila'nın bakiyesi Hunlar ile Oğur Türkleri'nin (Saragur = Ak – Oğur, On – Oğur = 10, Oğur, Urağ = Oğur) karışmasından meydana gelmiş bir topluluktur.⁴⁶ Asya Hun Devleti'nin batı kanadını teşkil eden Bulgarlar, ilk olarak Tarbagatay bölgesi ve Koptu havalisinde yaşamaktaydı. Bulgarlar, M.S. II. yüzyılda Volga (İtil) ve Ural Nehirler'i arasında, M.S. III.-IV. yüzyıldan itibaren ise Kafkasya ve Karadeniz'in kuzey bölgelerine doğru yayılmışlardır.

Daha sonraki dönemlerde Oğur gruplarının katılmasıyla güçlenen Bulgarlar, Göktürk hâkimiyetinde Kafkasların kuzeyi – Azak'ın doğusu, Don – Volga bölgesi ile

⁴³ Koca, s.656.

⁴⁴ Kurat, Peçenek Tarihi, İstanbul, 1937, s.152; Faruk Sümer, Oğuzlar (Türkmenler), Ankara, 1972, s. 60.

⁴⁵ Urfalı Mateos, Urfalı Mateos Vekayinamesi ve Papaz Grigor'un Zeyli, (Çev., H.Andreasyan), Ankara, 1992, s.143.

Dnyeper'e kadarki geniş sahaya yayılmışlardır. Göktürklerle takiben Avarlara tabi olan Bulgarlar, Avarların zayıflaması sonucunda 635 yılında Kafkaslar'ın kuzeyi ile Azak Deniz'i havalisinde Büyük Bulgar Devleti'ni kurmuşlardır.⁴⁷ Büyük Bulgar Devleti'nin yıkılmasından sonra bazı Bulgar grupları, kuzeye doğru çekilerek Kazan İtil Bulgar Devleti'ni, Esperük liderliğindeki Bulgarlar ise batıya doğru yönelip Tuna Bulgar Devleti'ni kurmuşlardır. Bu sayede Bulgarlar; Orta İtil'den Kafkaslara, Karpatlara, Güney Macaristan, Niş (Naissus) ile Belgrad, İstanbul şehirlerine ve Trakya bölgesine kadarki sahada faaliyetleri ile Doğu Avrupa'nın tarihinde önemli roller üstlenmişlerdir.⁴⁸

I.4.2. Güney Yolu (Orta) Merkezli Göçler

Tarihi süreçte Türklerin göçleri ve yayılmalarında kullandıkları diğer bir güzergâh, Güney (Orta) yolu olup bu yol: Orta Asya'nın iç kısımlarından başlayarak Hazar Denizinin güneyinden, İran, Irak, Suriye, Mısır ve Anadolu'ya yönelik olarak gerçekleştirilen göçleri kapsamaktaydı. Bahse konu bu bölgelerin kısaca coğrafi özelliklerine bakalım:

İran coğrafyasının, büyük bir bölümü yüksek ovalar ve geniş çöller ile kaplı olup kuzey bölgesi Elburz ve güneybatı bölgesi ise Zağros Dağları ile çevrilidir. Güney kısımlarında dağlık sıradağlar, iç kısımlarında ise ovalık alanlar mevcuttur. Irak coğrafyasının; kuzey kısımları dağlık alanlar, güney kısımları ise çöllerle çevrili olup ülkenin en önemli verimli bölgesi akarsuların beslediği topraklar üzerindeki Mezopotamya adı verilen bölgedir. Suriye coğrafyasının, orta ve kuzeydoğu bölgesi çöllerle kaplı iken, ülkenin batı kısmında ise verimli ovalar ve yaylalar mevcut olup ülkenin doğu bölgelerine doğru dağlık araziler ve vadiler görülmektedir. Mısır coğrafyasının, büyük bir bölümünde Nil Nehri'nin oluşturduğu verimli tarım arazileri önemli bir yer kaplamaktadır. Ülkenin doğu kısımlarının hemen hemen tamamı çöllerle ve bu çöllerin oluşturduğu tepelik alanlar ile kaplıdır.

Yukarıda bahsi geçen Orta Asya merkezli göç hareketlerinin, güney yolu doğrultusunda yapılmasındaki en önemli etkenler, İslamiyet dini ve medeniyetinin nüfuzu ile Halifelik kurumudur. Çünkü Türkler, hâkimiyetlerini, İslamiyet'in nüfuzu

⁴⁶ İbrahim Kafesoğlu, *Bulgarların Kökeni*, Ankara, 1985, ss.2-3.

⁴⁷ Kurat, K.K. *Türk Kavimleri...*, ss.108-110.

⁴⁸ Kafesoğlu, s.11-12.

doğrultusunda Halifelik müessesesine dayandırmışlardır. Nitekim Türk devletlerinde hükümdarların, Abbasi halifeleri adına hutbe okutmaları, hil'at adlı elbiseleri giymeleri ve 1055 yılında Büyük Selçuklu Hükümdarı Tuğrul Bey'in, Şii-Büveyhoğullarının baskına maruz kalan Abbasi Halifesini bu baskıdan kurtarmaya yönelik Bağdat seferi bu duruma en iyi örnektir.

Bu doğrultuda şimdi genel hatlarıyla Türklerin Ortadoğu coğrafyasında kurmuş oldukları devletleri ele alarak faaliyetlerini izah etmeye çalışalım.

VI. yüzyılda doğudan Göktürkler'in, batıdan da Bizans İmparatorluğu'nun baskıları sonucunda oldukça zayıflamış olan İran Sasani Devleti, Araplar tarafından 636 yılındaki Kadisiye ve 642 yılındaki Nihavend Savaşları ile çökertilince, Türk toplulukları için Ortadoğu'ya gidilen göç yolu üzerindeki en önemli engel bu sayede ortadan kalkmış oldu. "Orta yol" adı verilen bu yol, Türklük için en hayırlı yol oldu. Çünkü Çin'e, Hindistan'a, Balkanlar'a ve Orta Avrupa'ya giden Türk toplulukları içine girdikleri çevrede gittikçe eriyerek milli kimliklerini tamamen kaybetmelerine karşılık, orta yolu takip ederek Ortadoğu İslam ülkelerine hâkim olan ve Anadolu'yu fethedip burada yeni bir vatan kuran Türk toplulukları, hem siyasi istiklallerini hem de milli kültürlerini bütünüyle korumuşlardır.⁴⁹

751 yılında Müslüman Arapların, Çinliler ile yapmış oldukları Talas Savaşı'na Türk topluluklarından; Karluk, Yağma ve Çiğil adlı boylar katılarak bu savaşın Müslüman Arapların lehine sonuçlanmasında önemli bir rol üstlenmişlerdir. Bu savaşın sürecinde, Türk boylarının İslamiyet'i yakından tanıma fırsatını bulmaları, Türk topluluklarının ileriki dönemlerde, İslamiyet dinini kabul etmelerine zemin hazırlamışlardır. Nitekim o dönemlerde; İslamiyet dini ile kendi dinleri olan Şamanizm inancını mukayese eden Türkler, bu iki din arasındaki benzerliklerin de olması hasebiyle İslamiyet dinini kabul etmişler ve o dönemde İslamiyet dini boylar arasında hızlıca yayılmaya başlamıştır.

Abbasiler döneminde (750-1258), Türklerin İslam ülkelerine doğru yoğun olarak göç ettikleri görülür. Abbasi halifeleri; Harun Reşid, Memun ve özellikle de Mutasım dönemlerinde Orta Asya içlerinden İran coğrafyasını takiben Abbasi ülkesine gelen Türkler, savaşçılık geleneklerinden dolayı, Abbasi ordularına alınmıştır. Öte yandan bu dönemde Abbasi halifelerinin muhafız alayı da Türkler tarafından müteşekkil olup

⁴⁹ Mehmet Altay Köymen, Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, C.1, Ankara, 1989, s.21.

Abbasi orduları içerisinde; Afşin, Aşnas, Vasıf, Aytak ve Otamış vb. gibi önemli Türk kökenli komutanlar da bulunmaktaydı.⁵⁰ Bu dönemde Abbasiler, Bizans İmparatorluğu ile sürekli olarak mücadele içerisinde olmalarından dolayı devletin, Bizans İmparatorluğu ile olan sınırına “Avasım” ve “Suğur” adı verilen şehirleri kurarak bu şehirlere Türk nüfusunu yerleştirmiştir. Abbasiler böylece bir yandan iki devlet arasında tampon bir bölge oluşturarak Bizans İmparatorluğu’ndan gelebilecek herhangi bir tehlikeyi önlerken, diğer yandan ise bu şehirlerdeki Türklerin Bizans imparatorluğu’na karşı “vur-kaç” taktiği ile mücadelesi sayesinde bu imparatorluğu yıpratmaktaydı. Nitekim Abbasi halifesi Mutasım döneminde, devlet içerisinde oldukça önemli mevkilere gelen Türkler için bu dönemde “Samarra” şehri inşa edilmiştir.⁵¹

Diğer taraftan tarihi süreç içerisindeki Türkler, zamanla Mısır’a kadar gelmişlerdir. Bu doğrultuda bu coğrafyalarda; Tolunoğulları (868-905), İhşitoğulları (Akşitler) (935-969), Eyyubiler (1171-1250) ve Memlükler (1250-1517) adı altında birçok devlet kurarak o dönemde Mısır ve Suriye coğrafyalarına hâkim olmuşlardır. Türklerin bu coğrafyalardaki faaliyetlerine Kıpçaklar konusunda değinilecektir.

Güney göç yolunun diğer bir noktası ise Bizans İmparatorluğu’nun tahakkümü altında bulunan Anadolu coğrafyasıdır. Şimdi bu coğrafyanın Selçuklular tarafından fethedilmesine kısaca bakalım:

X. yüzyılda Oğuzların Subaşı konumunda olan Selçuk, bu dönemde Cend şehrini ele geçirerek Büyük Selçuklu Devleti’nin temellerini atmıştır. Selçuk’un ölümünden sonra devletin başına geçen Tuğrul ve Çağrı Beyler, 1040 yılındaki Dandanakan Savaşı’nda, Gazneliler Devleti’ni mağlup edince devletleşme sürecini tamamlayan Büyük Selçuklu Devleti, Türkistan’da yükselen bir güç haline gelmeye başlamıştır. Lakin bu dönemde, dış baskılar ve iklimin elverişsizliği nedeniyle iç kesimlere doğru çekilmek zorunda kalan Selçuklular, yeni bir yurt arayışı içerisine girmiştir. Bu sayede 1018 yılında Çağrı Bey, 7.000 kişilik bir ordu ile birlikte batıya doğru hareket ederek İran coğrafyasını takiben Kafkaslar üzerinden Anadolu’nun iç kısımlarına keşif amaçlı akınlarda bulunmuştur. Bu keşif hareketleri neticesinde Anadolu’nun Türkler için yeni bir yurt olabileceği konusunda hemfikir olan Büyük Selçuklu Devleti, Anadolu coğrafyasına yapılacak olan göç faaliyetinden önce, bahse

⁵⁰ Z. Kitapçı, Saadet Asrında Türkler, Konya, 2008, s.244.

⁵¹ Komisyon, *Abbasiler*, D.G.B.İ.T.A., (Haz.,Hakkı Dursun Yıldız), C.3, Ankara, 2000, s.176.

konu coğrafyaya doğru bir takım seferler düzenlemiştir. Bu doğrultuda ilk olarak Tuğrul Bey'in kardeşi İbrahim Yınal ve amcaoğlu Kutalmış komutasındaki Selçuklu ordusu, 1048 yılında Pasinler Ovası'nda Bizans İmparatorluğu'na karşı üstünlük sağlamıştır.⁵² Daha sonra Alparslan komutasındaki Selçuklu orduları, Hazar Denizi'nin güneyinden Kafkaslar üzerinden hareket ederek ilk olarak bu bölgedeki "asla zaptedilemez" denilen Ani Kalesi'ni, 1064 yılında ele geçirmiştir. Ardından Anadolu topraklarında ilerleyen Alparslan'ın, 26 Ağustos 1071 yılındaki Malazgirt Savaşı ile Bizans İmparatorluğu'na karşı yapmış olduğu başarılı mücadeleler sonucunda Anadolu'nun kapıları Türklere açılmıştır.⁵³ Anadolu'nun kapıları Türklere açılınca, Orta Asya'dan Anadolu'ya doğru süreklilik ve devamlılık arz eden göçler meydana gelmiş olup bu göç eden topluluklar, Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde iskân ettirilmiştir. Bu göçler sayesinde, Anadolu'daki Türk nüfusu sürekli olarak yenilenmiştir. Bu durum ise, Anadolu coğrafyasının Türkleşmesi ve İslamlaşmasının yanında Anadolu'nun yeni bir Türk yurdu olarak kalıcı hale gelmesine ortam hazırlamıştır.

Öte yandan Anadolu coğrafyasının Türkler tarafından daha hızlı bir şekilde fethedilebilmesi için 1071 yılındaki Malazgirt Savaşı'ndan sonra Büyük Selçuklu Devleti'nin hizmetinde bulunan Atsız, Afşin, Artuk ve Aksungur adlı Türkmen Beyleri, o dönemde Anadolu'nun dört bir yanına doğru akınlarda bulunurken; diğer taraftan ise Suriye ve Filistin Atabeyi olan Tutuş, Ortadoğu coğrafyasında bir takım akınlarda bulunmaktaydı.⁵⁴

Güney yolunu takiben yapılan göç hareketlerinin zaman zaman Hindistan coğrafyasına sarktığı da görülmekteydi. Bu duruma Akhun (Eftalit) Devleti'ni örnek olarak verebiliriz. M.S. 350 yıllarında Altay Dağları civarındaki yurtlarından ayrılan bir gurup Hun kütlesi, ilk olarak Güney Kazakistan bozkırlarına ardından Afganistan'ın Taharistan bölgesine inmişlerdir.⁵⁵ Akhun veya Eftalit adıyla anılan bu Hun kütleleri, bu bölgede İran-Sasani Devleti ile temasa geçmişlerdir. Bu doğrultuda Sasani Devleti'nde iktidar kavgalarına karışan Akhunlar, bir taraftan İran'daki gelişmelere yön verirken, diğer taraftan bölgedeki hâkimiyetlerini Kuzey Hindistan'a kadar genişletmişlerdir. Lakin bu dönemde Orta Asya'da yükselen bir güç odağı haline gelen Göktürkler, İran

⁵² Komisyon, Selçuklulardan Bugüne Tarih El Kitabı, İstanbul, 2004, s.45.

⁵³ Komisyon, Selçuklulardan Bugüne Tarih El Kitabı, s.51.

⁵⁴ Ali Sevim, Ünlü Selçuklu Komutanları Atsız, Afşin, Artuk ve Aksungur, İstanbul,1990. ss. 15-40.

⁵⁵ Koca, s.658.

Sasani Devleti ile anlaşarak 557 yılında Akhun (Eftalit) Devleti'ni ortadan kaldırmıştır.⁵⁶

Genel hatlarıyla Orta Asya merkezli olarak gerçekleştirilen bu Türk göçlerinin nedenleri, yönleri ve yayılma faaliyetlerini anlattıktan sonra şimdi bu çalışmamızın esas konusuna geçelim: Türk tarihi içerisindeki en önemli Türk toplulukları arasında gösterilen Peçenek ve Kıpçakların her ne kadar Bizans İmparatorluğu ile olan münasebetleri üzerinde durulmak istense de, bu toplulukların yayılmacı bir politikayı izlemenin vermiş olduğu etki, itici güç durumu, muhteva, münasebet ve en önemlisi hâkim olma düşüncesinin vermiş olduğu idealin bir gereği olarak farklı farklı coğrafyalar üzerinde hüküm sürdükleri görülür. Bu doğrultuda Peçenekler ve Kıpçaklar, IX. yüzyılda Orta Asya'dan batıya doğru göç ederek sırasıyla Kafkaslar, Karadeniz'in kuzey bozkırları, Orta Avrupa, Balkanlar ve Anadolu coğrafyalarına yayılmışlar. Hatta Kıpçakların bir kısmı ise Ortadoğu ve Güney Asya coğrafyalarını da içine alacak şekilde geniş bir alana yayılmışlardır. Bu geniş coğrafyalarda hüküm süren Peçeneklerin ve Kıpçakların, bu sahada; Hazar, Moğol, Gürcü, Selçuklu Rus, Bulgar, Macar ve Bizans İmparatorluğu gibi döneminin güçlü devlet ve toplulukları ile sürekli olarak temas halinde olmaları hasebiyle bu devlet ve toplulukların kimi zaman kaderlerine dahi direkt olarak etki ettikleri görülür. Bu nedenle bir bütünlük çerçevesinde hem Peçeneklerin hem de Kıpçakların bu geniş coğrafyalarda münasebet halinde oldukları devletler ve topluluklar da yerine göre detaylandırılmak suretiyle anlatılmıştır.

---

⁵⁶ Koca, s.658.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. PEÇENEKLER

1.1. Türk Tarihi İçerisinde Peçenek Tabiri ve Peçeneklerin Tarih Sahnesine Çıkışları

1.1.1. Peçenek Kelimesinin Kökeni ve Anlamı

VIII-XI. yüzyıllarda önceleri Balkaş Gölü civarında, ardından Sir-Derya ile İdil (Volga) boylarında daha sonraları ile sırasıyla Karadeniz'in kuzey bozkırları, Doğu Avrupa'nın güneyi ile Balkanlar'da hüküm sürmeye başlayan Peçenekler, Türk Tarihi içerisinde oldukça eski bir tarihe ve öneme sahip bir Türk topluluğudur.⁵⁷ Bu kapsamda Oğuz Destanı ile İran destanlarındaki rivayetlere göre Peçeneklerin, milattan önce VII. yüzyılda Oğuz-Alan ve Sakalar ile aynı devirlerde yaşamış oldukları ve o dönemde Efrasiyab'ın babası veya dedesinin adı Beşenk idi.⁵⁸ Bu nedenle Peçenek adı da büyük bir ihtimalle bu şahsın adından türeyerek ortaya çıkmıştır.

Batı Göktürk Devleti'nin tahakkümü altındaki Oğuzların Üç-Ok koluna mensup Peçenekler, Kaşgarlı Mahmud'a göre 22 Oğuz boyundan on dokuzuncusudur.⁵⁹ Peçenekler, tarihi süreç içerisinde sürekli olarak temas halinde bulundukları devlet veya topluluklar tarafından farklı farklı adlarla ifade edilmişlerdir. Nitekim buna göre; Bizanslılar; "Patzinak", Latinler; "Bissenus", Ruslar; "Peçennyeg", Macarlar; "Beşenyö", Ermeniler; "Badzinag", İslam kaynaklarında; "Beçene, Beçenek" veya "Biçene" olarak ifade edilirken, Anadolu ağzında ise "Peçenek" veya "Beçenek" olarak zikredilmekte olup "iyi çalışır" ve "gayret gösterir" manalarında kullanılmıştır.⁶⁰

Türk topluluklarından olan Peçenekleri, genel olarak üç ana başlıkta ele alarak incelemeye çalışacağız:

1. VII. yüzyılın ortalarından Peçeneklerin İdil Nehri'ni geçiş tarihleri olan 889'a kadarki süreç.

2. Kıpçak bozkırlarında (Deşt-i Kıpçak) hüküm sürdükleri süreç (889-1040).

⁵⁷ Kurat, *Peçenekler Maddesi*, İslam Ansiklopedisi, C.9, Ankara, 2005, s.535.

⁵⁸ Zeki Velidi Togan, *Oğuz Destanı*, İstanbul, 1992, s.151; Necati Demir, *Karadeniz'in Kuzeyinde Peçenekler*, Türkler, C.2, Yeni Türkiye Yay., 2002, s.709.

⁵⁹ Kaşgarlı Mahmud, *Divan'ül Lügat'üt Türk*, s.57

⁶⁰ Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s.179.

3. Bizans İmparatorluğu ile yakın temas ve Macaristan'a göç etme süreci (1040-1222).

1.1.2. Peçeneklerin Orta Asya'daki İlk Mücadeleleri ve Batıya Doğru Göçleri

Peçeneklerin, VIII. yüzyıldan milattan sonra 889 tarihine kadarki süreçleri hakkında kaynaklarda pek fazla bilgi olmayıp kayda değer olan bilgilerde ya Rusların kazı raporları ya da rivayetler yoluyla aktarılan bilgilerdir. İşte bu doğrultuda bu süreci anlatmaya çalışacağız.

Bu dönemde Peçenekler, Göktürk Hakanlığı'na bağlı kütlelerden biri olarak hakanlığın batı kısmında göçebe olarak yaşamakta iken, M.S. 745 yılında Göktürk Hakanlığı'nın Uygurlar tarafından yıkılmasıyla birlikte Uygurların tahakkümü altına girmek istemeyen Peçenekler, bu tarihte Türgişler ile yakın münasebette bulunmuşlar ve Balkaş Gölü çevresinde yaşamaya başlamışlardır.⁶¹ Bu dönemde Uygurların, Peçeneklerin 5.000 asker çıkaran bir topluluk⁶² olduklarını belirtmeleri, Peçeneklerin Balkaş Gölü civarında yavaş yavaş kendi aralarında teşkilatlanmaya başladıklarını göstermektedir. Konusu gelmişken bu durumu belirtmek gerekir: Orta Asya'da hüküm süren Türk devletleri veya toplulukları çözülmeye başladıkları zaman ya da Çin vb. gibi devletler tarafından yıkılmaya maruz kaldıklarında yeniden birlik beraberlik çevresinde teşkilatlanmayı sağlayabilmek adına nehir boylarını seçerek mesken edinmişlerdir. Nitekim diğer Türk toplulukları gibi Peçenekler de aynı şekilde Göktürk Hakanlığı'nın yıkılması üzerine Balkaş Nehri ve çevresine göç ederek kendi aralarındaki birlikteliği sağlamaya çalışmışlardır. Ancak belli bir zaman sonra Karluk, Oğuz (Uz) ve Uygurların baskıları sonucunda Türgişler Devleti'nin de yıkılması üzerine Peçenekler, bu dönemde Oğuz (Uz) ve Karluklar gibi Türk toplulukları ile karşı karşıya gelmişlerdir. Öte yandan o dönemde Türgiş Devleti'nin ortadan kalkmasıyla bir kısım Türgiş nüfusu Peçeneklerin hâkimiyeti altına girmiştir.⁶³

751 yılında Araplar ile Çinliler arasındaki Talas Savaşı ile birlikte özellikle Karlukların, bahse konu coğrafya üzerinde itici bir güç odağı haline gelmesinden dolayı, bu dönemde Karlukların Peçenekler üzerindeki baskısı da giderek artmaya başlamıştır.

⁶¹ Kurat, s.536.

⁶² Kurat, s.536.

⁶³ Sümer, *Peçenekler Maddesi*, Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C.9, Ankara, 2006, s.213.

Bu durum ise bölgede bir Peçenek – Karluk mücadelesinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Nitekim uzun süren şiddetli mücadeleler sonucunda, Karluklar ile baş edemeyecekleri kanısına varan Peçenekler, önceleri Sir-Derya ve Aral Gölü civarına akabinde ise bu defa Oğuzların (Uz) baskısı neticesinde Yayık ve İdil sahalarına doğru göç etmek zorunda kalmışlardır.⁶⁴

IX. yüzyılda Yayık ve İdil sahalarına gelen Peçeneklerin, bu dönemde İdil Nehri çevresini yazlık ve Yayık Nehri çevresini de kışlık konak alanı olarak kullanmışlardır. Ayrıca bu dönemde Emba, İdil ve Yayık sahalarında uzun bir süre yaşayan Peçenekler, bölgede yağma faaliyetinde bulunarak güçlenmeye çalışmışlardır. Ancak Peçeneklerin bu yağma faaliyetlerinde bulunmaları, en çok bölgede hüküm süren Hazar Devleti'ne zarar vermekteydi. Çünkü Peçeneklerin yağma faaliyeti sahaları Hazar Devleti'nin hudutlarını içine alan bir bölgeyi kapsamaktaydı. Nitekim IX. yüzyılın ortalarında Peçeneklerin, Hazarların kontrolünde olan Harezmi'den İtil şehrine giden Hazar doğu kervan ticareti yolunun güvenliğini tehlikeye sokmaları, bahse konu bölgede Hazar – Peçenek mücadelesini kaçınılmaz bir hale getirmiştir.⁶⁵ Bu durumdan dolayı Hazarlar, Peçeneklere tam olarak indirici darbeyi vurabilmek adına Oğuzlar (Uz) ile bir antlaşma yaparak Oğuz (Uz) vasıtasıyla Peçenekler üzerinde bir baskı kurmaya çalışmıştır.⁶⁶ Bu kapsamda 860-889 yılları arasında yaşanan sürekli mücadeleler sonucunda Peçenekler, bölgedeki Hazar ve Oğuz (Uz) ittifakıyla baş edemeyeceğini görünce kalabalık kitleler halinde Volga Nehri'ni geçerek göç hareketinde bulunmuşlardır.⁶⁷ Peçeneklerin bu göç hareketi, Karadeniz'in üst kısımlarına doğru ilerleyen süreçlerde yapılacak olan Oğuz (Uz) ve Kıpçak göçünü bir nevi tetiklemiştir. Yine yukarıda bahsi geçen Peçeneklerin Volga Nehri'ni geçerek İdil Nehri'nin batısına doğru yaptıkları bu göç hareketi, sistematik bir şekilde gerçekleştirilmiştir. Nitekim Peçenekler, Volga Nehri'ni geçtikten sonra özellikle 889-893 yılları arasında Don – Kuban ve Etel – Közü'deki Fin-Ugor ırkına mensup olarak Arpad liderliğinde teşkilatlanmış olan Macarları,⁶⁸ Karpatlar ile Tisa bölgelerine itmek suretiyle Don Nehri'nden Dnyeper Nehri'nin batısına kadarki olan bozkır sahalarına (Deşt-i Kıpçak) hâkim olmuşlardır.

⁶⁴ Kafesoğlu, s.179.

⁶⁵ Kurat, s.537.

⁶⁶ Rasyonı, s.130.

⁶⁷ Kostantin Porphyrogenetos, De Administrando Imperio, Bonn, 1840, s.167.

⁶⁸ Kostantin Porphyrogenetos, De Administrando Imperio, s.173; Rasyonı, s.130.

1.2. Karadeniz'in Kuzey Bozkırlarında Peçenek – Rus Mücadeleleri

1.2.1. Bozkır Coğrafyasındaki Siyasi Değişimler ve Peçeneklerin Hâkim Olduğu Sahalar

Peçeneklerin, Don-Dnyeper Nehirleri'nin arasında kalan bozkır düzlüklerinde hüküm sürmeye başlamaları ve IX. yüzyılda Hazarlar ile süren mücadeleleri, Orta Avrupa ve Karadeniz'in kuzey coğrafyalarında önemli siyasi değişim ve gelişmelere ortam hazırlamıştır. Bu siyasi gelişmelerin ortaya çıkardığı ilk durum; Peçeneklerin, Hazarlar ile mücadelesi sonucunda Hazar Hakanlığı oldukça zayıflamış⁶⁹ ve bu doğrultuda Hazarlar yıkılış sürecine girerken; bu durumdan istifade eden Rus Knezleri, bu dönemde Orta Dnyeper'den Kiyef şehrine kadar olan sahaya hâkim olmuşlardır. İkinci siyasi durum ise dönemin bu siyasi durumları ve konjonktürü içerisinde Kiyef Prenslığı tarih sahnesine çıkmış olup Peçeneklerin, Macarları göçe zorlamaları üzerine de batıya doğru göç etmek zorunda kalan Macarlar, bu dönemde Orta Avrupa coğrafyasına yerleşerek ilerleyen süreçlerde kurulacak olan Macaristan Devleti'nin temellerini atacaklardır.

X. yüzyılda Karadeniz'in kuzey bozkırlarına yayılan ve bu coğrafyada hüküm sürmeye başlayan Peçeneklerin, 8 uruğ ve 40 boydan oluştuğu belirtilmektedir. Bu 8 uruğdan hâkim zümreyi teşkil eden üç uruğ (Ertim, Çor, Yula); “Kangar” adını taşımakta olup “cesur”, “kahraman”, ve “asil” manalarına gelmektedir.⁷⁰ Bu Peçenek uruğlarının ilk üçü; Oğuz (Uz), Alanlar, Hazarlar ve Kırım bölgesi ile sürekli olarak temas halinde iken, yine Yula boyu Macaristan ile Kapan boyu ise Tuna Bulgarları ile temas halinde olup aynı zamanda sınır durumundaydılar. Bu yüzyılda Peçenek boylarının adları ve yayıldıkları sahalara şu şekildedir:

Çoban Boyu (Don Nehri), Tolmaç Boyu (Don Nehri'nin denize döküldüğü alanda), Külbey Boyu (Donetz civarında), Çor Boyu (Dnyeper'in doğu kısmı), Karabay Boyu (Dnyeper – Bug arası), Ertim Boyu (Dnyester Nehri), Yula Boyu (Prut bölgesi) ve Kaban (Kapan) Boyu (aşağı Tuna bölgesi) olarak sıralanmaktadır.⁷¹

Bu Peçenek boylarının başında ise “Başbuğ” denilen kimseler bulunmakta olup bu Peçenek boyları ve başbuğları sırasıyla şunlardır:

Ertim (Başbuğları: Bayça sonra Yavdı),

⁶⁹ Sümer, s.213.

⁷⁰ Kurat, K.K. Türk Kavimleri..., s.55; Kafesoğlu, s.180.

⁷¹ Kafesoğlu, s.180.

Çor (Başbuğları: Kügel, sonrada Küerçi),
 Yula (Başbuğları: Korkut'tan sonra da Kabukşın),
 Külbey (Başbuğları: İpa sonrada Suru),
 Karabay (Başbağları: Kaydu+m),
 Tolmaç (Başbuğları: Kortan sonrada Boru),
 Kaban (Başbuğu: Yazı),
 Çoban (Başbuğları: Bata+n sonrada Bula)'dır.⁷² Ayrıca kaynaklarda Peçeneklere ait şu isimlere rastlanılmaktadır:

Küre, 972'de Rus Knezi Svyatoslav'ı öldüren Peçenek başbuğu.

Turak (Tirek), 1048 yıllarında 11 Peçenek uruğunun reisi.

Kilter, Turak'ın babası.

Kegen, 1048'lerde Uz'lara karşı savaşlarda kendi adını kazanan başbuğ.

Balçar, Kegen'in babası.

Sulça, Setle, Kateleim, Karaman, 1049'larda Peçenek başbuğları.

Tatuş, 1087'de Silistre'de bulunan Peçenek başbuğu.

Çelgü, 1087'de Peçenek başbuğu.

Neançı, Kançu, Katrantı, 1087 yıllarında Peçenek başbuğlarıdır.⁷³

Yukarıda bahsi geçen Peçenek boylarının hakim olduğu sahalar ve bu boyların başında bulunan başbuğları izah ettikten sonra şimdi de bu konjonktür dahilinde Peçeneklerin siyasi durumları ve münasebetleri üzerinde durabiliriz.

1.2.2. IX. ve X. Yüzyıllarda Karadeniz Ticareti Sahasında Hazar-Rus-Bizans İmparatorluğu ve Peçenek Münasebetleri

VII. ve VIII. yüzyıllarda Araplar ile ciddi bir mücadele içerisine giren Hazarlar⁷⁴, 787 yılında Kırım'da Gotların hâkimiyetine son vererek Kırım ve Azak Denizleri'nde hem siyasi hem de ticari nüfuzlarını artırmışlardır. Bu durum ile birlikte birçok kavmi

⁷² Rasony, s.131.

⁷³ Kurat, s.57.

⁷⁴ Artamanov'a göre Hazarlar'ın tarihteki oynadıkları en önemli rol, Arap-İslam istilasının Kafkasları aşmasını engellemeleridir. Böylece İslam dininin, VIII. yüzyılda aşağı İdil boyu ve Karadeniz sahillerine doğru yayılması önlenmiştir. Eğer Hazarlar, İslam dininin yayılmasına karşı bu şekilde set oluşturmazaydı ve kendileri de İslamiyet'i daha geniş çapta kabul etselerdi, Doğu Avrupa'nın çoğu ve bugünkü Rusya'nın Rus halkı da dâhil olmak üzere İslam dininin yörüngesi içinde olacaktı. Zira Hazarların Museviliği kabul ettiği günlerde, İslam dinini tanıyan İdil Bulgarlarının ülkesi, yani bugünkü Tataristan hala Türk ve İslam ülkesi olarak varlığını sürdürmektedir. Daha fazla ayrıntılı bilgi için Bkz. M.İ. Artamanov, Hazar Tarihi (Türkler, Yahudiler, Ruslar), (Çev., Ahsen Batur), Selenge Yay., İstanbul, 2004, ss. 202-213.

egemenlikleri altına alarak sınırlarını oldukça genişleten Hazar Kağanlığı, o dönemde Doğu Avrupa'nın güney sahil bölümünün de tam hâkim olarak Asya'dan Avrupa'ya açılan Ural-Hazar kapısının bir geçiş noktası haline gelmiştir. Bu siyasi konum, VIII. yüzyıldan itibaren coğrafi ve ticari bakımdan çok önemli bir nokta olan İtil (Volga), Don ve Kuban gibi büyük nehirlerin havzasında yükselen bir güç haline gelen Hazar Kağanlığı'nı; İslam dünyası, Çin ve İskandinavya arasında büyük bir ticari merkez haline getirmiştir.⁷⁵ Hazarların bu derece güçlenmesine paralel olarak ayrıca o dönemde Karadeniz'in kuzeyi, Kuban boyları ve Kırım bölgesinin de Hazar hâkimiyetine geçmesi üzerine bahse konu coğrafyada; Hazar-Bizans İmparatorluğu ilişkileri sıklaşmaya başlamıştır.⁷⁶ Lakin bölgede Hazarlar ile ilişkileri sıklaşan sadece Bizans İmparatorluğu olmayacaktır. Çünkü o dönemde Karadeniz'in kıyısı boyunca Doğu Avrupa'nın kuzeyinde, Hazar Kağanlığı ile Bizans İmparatorluğu'nu tehdit edecek ve ileriki yıllarda Doğu Avrupa'nın en güçlü siyasi-ekonomik gücü haline gelecek olan Rus-Slav Devleti ortaya çıkacaktır. Bu durum ise Karadeniz ticaret sahasında devletler arasında meydana gelecek olan güç yarışını ve ticari rekabeti artırarak bir üstünlük yarışına ortam hazırlayacaktır.

Konumuzla ilgili olarak Rus veya Slavların ortaya çıkışı ve onların Karadeniz ticaret sahasındaki faaliyetlere kısaca bakalım:

VI. ve VIII. yüzyıllarda Slavların bir kısmı, Orta Dnyeper sahasından kuzeye doğru yayılarak burada Fin toplulukları ile karışmak suretiyle kaynaşmaya başlamışlardır. Bunlar; bu bölgelerde ormanların bolluğu nedeniyle ilk olarak kıymetli kürkleri elde etmek üzere avcılıkla meşgul olmuşlardır. Bu dönemde İskandinavya'dan gelen ''Vareg'' veya Finler tarafından ''Rus'' (kürek çekenler) olarak adlandırılan ve Batı Avrupa'daki Vikinglere benzeyen insanların faaliyetleri başlamıştır.⁷⁷ Bu insanlar, bahse konu coğrafya üzerinde Slav boylarını da hâkimiyetleri altına alarak yer yer yeni şehirler tesis etmek suretiyle bir devletleşme sürecine girmişlerdir. Ticaret hayatlarına devam eden bu insanlar, bu defa yerli halktan aldıkları kürkleri, bal ve balmumunu daha

⁷⁵ Artamanov, s.385.

⁷⁶ Kırım yarımadası, Hazarlar ve Doğu Roma İmparatorluğu arasında bir mücadele alanıydı. Her ikisi de bu yarımada bulanan şehirlerin denetimini ele geçirmek istiyorlardı. Bu nedenle Kırım yarımadasındaki yapılan mücadelelerde kimi zaman Hazarlar kimi zaman da Doğu Roma İmparatorluğu üstün geliyordu. Ancak IX ve X. yüzyıllar boyunca bölgeye hâkim olmayı başaran Hazarlar, bu mücadelede üstün rol oynadılar. Bkz. K.A. Brook, *Hazar-Bizans İlişkileri*, (Çev., Zülfıye Veliyava), Türkler, C.2, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s.47.

⁷⁷ Nesrin Sarıahmetoğlu, *Rusya Tarihi*, S.2857, Anadolu Üniversitesi Yay., Eskişehir, 2013, s.14.

çok Bizans İmparatorluğu ile yapılan ticaretlerde kullanmışlardır. 800'lü yıllara gelindiğinde Rus topluluklarının ticaret kolonileri kurmak suretiyle⁷⁸ bu dönemde Hazar Kağanlığı ile de ticari faaliyetlerde bulundukları görülür. Bu Rus ticari kolonilerinden en önemlilerinin ise "Birka" ve "Hereby" kolonileri olup bunların en önemli farkı; bu koloniler, daha çok diğer ticari kolonilerin üretmedikleri ürünleri ellerinde bulundurmaktaydılar.⁷⁹ Bu durum ise "Birka" ve "Hereby" ticaret kolonilerinin diğer ticari kolonilerine karşı önemini oldukça artırmaktaydı. Bu ticaret koloni farkı; Rusların, ticaret hayatında giderek güçlenmesine neden olarak ve onları zamanla ticari genişleme kapsamında bu kolonilerinden çıkararak önemli bir ticaret ülkesi olan Hazar Kağanlığı'na doğru itmiştir. Bu doğrultuda önemli bir ticari koloni konumuna gelen Ruslar, denizcilik faaliyetlerinde de yetenekli olmaları nedeniyle Batı'da Frank Devleti ile güneydeki Hazar ve Arap tüccarlar ile ticaret yapmaya başlamışlardır. Ruslar, bundan sonra uluslararası ticarete oldukça tanınır hale geldiler ve Arap, Latin ve Grek kaynaklarında "Ros" adı ile zikredilmeye başlanmışlardır.⁸⁰ Geçmişten beri Karadeniz ticaret sahasında Bizans İmparatorluğu ile Hazarlar arasında düzenli bir halde yürütülen ticari münasebetler, Rusların bu etkin ticari faaliyetleri göz önüne alınırsa, bu durum Bizans İmparatorluğu ve Hazarların açısından bahse konu coğrafyalara ister istemez gözlerini çevirmelerine neden olmuştur.⁸¹

IX. yüzyılda Karadeniz'in kuzeyinde ortaya çıkan Ruslar ve Kafkaslar üzerinden Karadeniz'in kuzey bozkırlarına ilerleyen Peçenekler, o dönemde Karadeniz ticaret sahası güvenliğini tehlikeye sokmaya başlamışlardır. Bu suretle Bizans İmparatorluğu, hem Kırım ve çevresindeki mülklerinin güvenliğini sağlamak adına hem de Hazar Kağanlığı'nın Bizans'ın düşmanı olan Abbasiler Halifeliği ile sulh içinde olması ve ticaret eksenli ilişkilerde bulunması nedenlerinden dolayı Ruslar ve Peçenekler ile yakın temaslarda bulunmuştur. Bu kapsamda Bizans İmparatorluğu, Ruslar ile aralarında ilk zamanlarda her ne kadar bir takım savaşlar olsa da bölgedeki bu etkin güçten istifade edebilme yolunu bulmaya çalışmıştır. Nitekim bu yol ise Hristiyanlık inancının vasıtasıyla gerçekleşecektir. Şöyle ki 962 yılında Rus Knezi Vladimir döneminde bir takım dini reformlar gerçekleştirmekle birlikte 983 yılında ise Rus toplulukları arasında

⁷⁸ Sarıahmetoğlu, ss.12-14.

⁷⁹ Fatma Çapan, Balkanlar'da Bizans-Türk İlişkileri (IV. ve X. yüzyıllar), Doktora, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, 2013, s.232.

⁸⁰ Çapan, s. 233.

var olan putperestlik inancının da tamamen ortadan kaldırılmasına yönelik çalışmalar yapılmış olup ardından ise Kiyef'te o dönemde ilk Hristiyan mabedi olan Kutsal İlyā Kilisesi kurulmuştur.⁸² Lakin o dönemde eğer Ruslar, Bizans İmparatorluğu'nun hukuk ve kanunlarına göre Hristiyanlık inancını kabul ederlerse Bizans'ın tabiiyet himayesi altına gireceklerdi. Bu nedenle Ruslar, bu konuda pek de aceleci davranmadılar. Lakin beklenmedik bir durum Ruslar arasında Hristiyanlık inancının yayılmasına ortam hazırlayacaktı. Bizans İmparatoru II. Basil (967-1017) döneminde imparatorluğun ordu komutanlarından Bardas ve Fokas adlı generallerin isyanı ortaya çıkınca imparator II. Basil, o dönemde isyanın bastırılması konusunda Rus Knezi Vladimir ile bir antlaşma yapmıştır. Bu antlaşmaya göre Knez Vladimir, isyanın bastırılması için II. Basil'e 6.000 kişilik bir Rus-Vareg ordusu gönderecek, karşılığında ise II. Basil, kız kardeşi olan Anna'yı Knez Vladimir'e verecekti.⁸³ Nitekim 988 yılında isyanın bastırılmasından sonra imparator II. Basil vermiş olduğu bu sözünde durmayınca Knez Vladimir, Bizans'ın Kırım ve çevresinde bulunan mülklerine saldırmış, bu saldırı sonucunda Kerson şehrini ele geçirmiş ve bu konumda şartlarını Bizans İmparatoru II. Basil'e bildirmeye başlamıştır. Muhtemelen iki taraf arasında gerçekleştirilen bir takım antlaşmalar gereği; aynı yıl içinde (988-989) önce Knez Vladimir ve Boyarları sonrasında ise bütün Rus halkı Hristiyanlık inancını resmen kabul etmiştir.⁸⁴ Bu durum sonucunda din olgusu aracılığıyla Ruslar üzerinde Karadeniz ticaret sahasında böyle bir otorite kuran Bizans, bu kez de yüzünü Peçeneklere çevirmiştir. Önceden de belirtmiş olduğumuz gibi; IX. yüzyılda Karadeniz'in kuzey bozkırlarına göçü ile bahse konu coğrafyanın en büyük askeri gücü haline gelen Peçenekler, bu dönemde Hazarların bölgedeki siyasi ve ticari konumunu tehdit etmeye başlamışlardır. Bu dönemde Bizans, bölgedeki siyasi ve ticari menfaatleri doğrultusunda Hazarlara karşı Peçenek, Kıpçak ve Rus akınlarını desteklemek suretiyle bu toplulukları kışkırtmıştır. Özellikle daha önce Hunlar ve Avarların gelişiyle büyük bir tehlike hisseden Bizans İmparatorluğu, bu tecrübesiyle barbar olarak nitelendirdiği bu kavimleri kendi iç ve dış politikalarında kullanmış ve kimi zamanda bunları birbirine kırdırma politikasını takip ederek de bir

---

⁸¹ Artamanov, ss. 393-394.

⁸² Sariahmetoğlu, s. 21.

⁸³ Sariahmetoğlu, s. 21.

⁸⁴ Sariahmetoğlu, s. 21.

şekilde bu kavimleri bertaraf etmeyi bilmiştir.⁸⁵ O nedenle bir tecrübe, entrika ve öngörü imparatorluğu olan Bizans, bu kavimlerin herhangi bir faaliyetinin her ne olursa olsun ülkenin, hem Karadeniz ticaret sahası güvenliğini hem de Balkanlar hâkimiyetini sarsarak imparatorluğun kaderini değiştireceğinin çok iyi farkındaydı.

1.2.3. Kiyef Knezi İgor ve Svyatoslav Döneminde Peçenek – Rus Münasebetleri

Peçeneklerin, Karadeniz'in kuzey bozkırlarına gelerek Don Nehri'nden başlayıp Tuna Nehri'ne kadar uzanan bu geniş bozkırları baştanbaşa işgal etmeleri, bilhassa “Rusların steple mücadelesi” olarak yorumlanmaktaydı. Bu doğrultuda Rusların steple mücadelesi, Türk topluluğu olan Peçenekler ile başlamış ardından Kıpçaklar (Kumanlar) ile devam etmiştir. Peçeneklerin, Karadeniz'in kuzey bozkırları coğrafyasında en geniş sınır komşusu Kiyef Rus Knezliği olup 915 yılında Peçenekler ilk akınlarını bu knezliğe düzenlemişlerdir. Genel olarak Peçeneklerin, Rus Knezleri ile 915-1036 yılına kadarki yaşadıkları bu 121 yıllık süre zarfında 11 büyük çapta olmak üzere çok sayıda yağma maksatlı akınlarda bulunduklarını görmekteyiz. Bu kapsamda dönemin Rus vakayinamelerine göre; Peçenekler, Rus köylerini yağmalıyorlar ve halkı esir alıp götürüyorlardı. Yine bu vakayinamelerde; Rus Knezleri kendi aralarında mücadelelere girişince, birbirlerine karşı üstünlük sağlamak ve knezlikler arasında itici bir güç olabilmek adına Peçenekleri kendi topraklarına çağırırmaktaydılar.⁸⁶

907-941 yıllarında Karadeniz'in kuzey bozkırlarında Rus knezlikleri giderek güçlenmeye başlamış ve bu coğrafyada o dönemde kendini hissettiren bir Rus olgusu egemen olmaya başlamıştır. 915 yılında Kiyef Rus Knezi İgor, bu dönemde Rus yurduna ilk olarak gelen Peçeneklerle bir barış anlaşması yapmıştır. Bu barış antlaşmasıyla Kiyef Knezi İgor, hem Peçeneklerin Rus topraklarına yağma amaçlı yaptıkları akınları önlemek hem de olası bir savaş durumunda Peçeneklerin askeri yönlerinden faydalanmayı düşünmüştür. Nitekim 943 yılında Kiyef Rus Knezliği ile Bizans İmparatorluğu arasında birtakım siyasi çekişmeler meydana gelmiş dolayısıyla iki devlet arasında bir savaş ortamı ortaya çıkmıştır. İşte bu iki güç odağı arasında meydana gelen bu savaşta; Kiyef Rus Knezi İgor, savaşçı ve cesur bir topluluk olan Peçenekler ile

⁸⁵ Işın Demirkent, *14. Yüzyıla Kadar Balkan Yarımadasında Bizans Hâkimiyeti*, Bizans Tarihi Yazıları, Makaleler, Bildiriler, İncelemeler, Dünya Yay., İstanbul, 2005, ss. 17-18.

⁸⁶ Kafesoğlu, s.181.

yaptıkları barış antlaşması gereği olarak yararlanmaya çalışmıştır. Bu sayede o dönemde Peçenekler orduya alınmış akabinde de Rus ve Peçenek kuvvetlerinden müteşekkil büyük bir ordu, Bizans İmparatorluğu üzerine yürümüştür.⁸⁷ Tuna ağzında Rus ve Peçeneklerden müteşekkil bu kalabalık ordu görününce, Bizans İmparatoru II. Romanos, Kiyef Rus Knezi İgor ile bir barış antlaşması yapmak zorunda kalmıştır.⁸⁸ Ancak daha sonra iki taraf arasındaki bu barış antlaşması bozulunca, Rus ve Peçeneklerden müteşekkil bu ordu Boğaziçi dolaylarında Bizans İmparatorluğu ordularına karşı mağlup olmuştur.

Daha sonraki dönemlerde Kiyef Rus Knezliği'nin başına cesur, atılgan bir kişilikte olan ve Rus İskender'i olarak tanımlanan Svyatoslav'ın geçmesi ile Peçenekler ve Rus Knezlikleri arasında daimi bir düşmanlığın hüküm sürmeye başladığını belirtebiliriz.⁸⁹ Nitekim 968 yılında Kiyef Rus Knezi Svyatoslav, bu dönemde Balkanlar'ı düzene sokmak ve Bulgarları itaat altına alabilmek adına Tuna boylarına doğru bir sefere çıkmıştır. Balkanlar üzerine doğru yapılan bu kapsamlı sefer harekâtı, ister istemez Balkan coğrafyasında bir endişe ve kargaşa ortamı yaratmıştır. Bu durumdan yararlanan Peçenekler, o dönemde Kiyef Knezi Svyatoslav'ın yokluğundan istifade ederek Kiyef bölgesine doğru yağma maksatlı akınlarda bulunmuşlar ardından Kiyef şehrini muhasara altına almışlardır. Bunun üzerine Peçeneklerin Kiyef şehrini muhasara ettiği haberini alan Kiyef Knezi Svyatoslav, Balkan seferini yarıda bırakarak geri dönmek zorunda kalmıştır.⁹⁰

971 yılında Kiyef Rus Knezi Svyatoslav, ikinci defa Balkanlar üzerine sefere çıkmış olup ardından emrindeki Rus orduları, Tuna (Silistria, Dorostolon) bölgesini ele geçirince maiyeti ile birlikte burada kalmıştır. Bu dönemde Bizans İmparatoru Ioannes Çimiskes, büyük bir ordu ile Tuna bölgesine doğru sefere çıkmıştır. Nitekim o dönemde kısa bir sürede Tuna şehri Bizans İmparatorluğu orduları tarafından kuşatılmış ve Rus orduları da Grek (Rum) ateşine tutularak bozguna uğratılmıştır.⁹¹ Bunun üzerine zor durumda kalan Kiyef Knezi Svyatoslav, Bizans İmparatoru Ioannes Çimiskes ile bir barış antlaşması yaparak kendi topraklarına doğru yola çıkmıştır. Ancak Bizans İmparatoru Çimiskes, Rus Knezi Svyatoslav'a karşı kesin bir indirici darbeyi

⁸⁷ Kurat, s.48.

⁸⁸ George Ostrogorsky, Bizans Devleti Tarihi, (Çev. Fikret Işıltan), TTK., Ankara, 1995, s.258.

⁸⁹ Kurat, s.49.

⁹⁰ Kurat, *Peçenekler Maddesi*, s.538.

vurabilmek için bu dönemde Peçenek başbuğu Küre ile anlaşmıştır. Yapılan bu antlaşma gereği doğrultusunda Peçenekler, 972 yılında Kiyef Rus Knezi Svyatoslav'ı ve beraberindekileri Dnyeper kayalıklarında yakalayarak öldürmüşlerdir.⁹²

1.2.4. X. ve XI. Yüzyılda Deşt-i Kıpçak Sahasında Peçeneklerin Akınları ve Faaliyetleri

O dönemde Rus kökenli toplulukların Büyük İskender'i olarak bilinen Kiyef Rus Knezi Svyatoslav'ın ölümünden sonra, Peçeneklerin Karadeniz'in kuzey bozkırlarındaki akınları (988, 992, 996, 1015) düzenli ve süreklilik arz etmeye başlamış olup bu yapılan akınlar daha çok ganimet ve yağma amaçlıydı. Özellikle Rus Prensi I. Vladimir zamanında (972-1015) Peçenek-Rus mücadelesinin giderek şiddetlendiğini görmekteyiz. Bu durumun nedeni ise Rus kuvvetlerinin, Peçeneklere ait sahalara yayılmak suretiyle bu sahalarda içerisinde; Desna, Vostra, Trubez, Stula ve Stugna Nehirler'i boyunca müstahkem karakollar, kaleler ve şehirler inşa etmeleridir.⁹³ Ayrıca o dönemde Peçeneklerin önünden kaçan bir takım Türk menşeli göçebelerin, Ruslar tarafından himaye edilmesi de Peçenek-Rus mücadelesini körüklemişti. Bu kapsamda Peçenekler, bu dönemde Preyaslavlı şehrine akabinde Kiyef Rus Knezliği'ne doğru akınlar düzenleyerek bozkır coğrafyasında Rusların ilerleyişini durdurmaya çalışmıştır. Bu durumun üzerine Rus Prensi I. Vladimir, Peçenekler ile daha sert bir mücadele edebilmek adına, soydaşları olan Oğuz (Uz) zümrelerini Peçeneklerin üzerine salmıştır. Bu bahisle Peçenekler ise Rusların bu hamlesine karşılık olarak Rusların, o dönemde düşmanı olan Polonya Kralı I. Boleslaw (992-1025) ile ilişkilerde bulunarak bu şekilde Ruslara karşı ittifaklar yoluyla gereken cevabı vermeye çalışmıştır.⁹⁴

Peçenek-Rus mücadelesinin, Rus Knezlerinin kendi aralarındaki savaşlarda da kendisini gösterdiğini görmekteyiz. Nitekim Prens I. Vladimir'den sonra Kiyef Rus Knezi olan Yaroslav, bu dönemde Knez soyundan gelen Svyatopolk ile knezlik mücadelesine girişmiş olup bu knezlik mücadelesinin diğer tarafı olan Svyatopolk, bu dönemde Peçenekler ile anlaşarak Kiyef Rus Knezliği'nin tahtını ele geçirme niyetindeydi. Lakin 1019 yılında Svyatopolk'un tarafında bulunan Peçenekler, Kiyef

⁹¹ Kurat, s.538.

⁹² Rasyonı, s.132.

⁹³ Kurat, K.K.Türk Kavimleri..., s.52.

⁹⁴ Kafesoğlu, s.182.

Rus Knezi Yaroslav tarafından ağır bir yenilgiye uğratılınca, Svyatopolk bu knezlik teşebbüsünden vazgeçmek zorunda kalmıştır. Bu savaşın ardından Kiyef Rus Knezliği'ndeki otoritesini güçlendiren Yaroslav, o dönemde bozkır sahasındaki diğer Rus knezlerini de kendisine bağlayarak bu sahada Rus knezleri arasındaki birliği sağlamaya çalışmıştır. Öte yandan 1036 yılında Peçenekler, yeniden toparlanarak Kiyef şehrine kadar ilerlemişlerdir. O tarihte Novgorod şehrinde bulunan Yaroslav, bunun üzerine Vareg, Sloven ve Novgorodlulardan müteşekkil büyük bir ordu ile Kiyef yakınında bulunan Peçeneklerin üzerine yürümüştür.⁹⁵ Bugün St. Sophia Kilisesi'nin bulunduğu yerde yapılan savaşta Peçenekler, Rus kuvvetleri tarafından yenilgiye uğratılmış ve Peçeneklerin çoğu ise Setomli Nehri'nde boğulmuşlardır.⁹⁶

1036 yılında Rus kuvvetleri tarafından ağır bir yenilgi alan Peçenekler, bu dönemde hem Rus hem de Oğuz (Uz) baskılarına maruz kalınca daha güneye Balkanlar'a doğru zorunlu göç etmek durumunda kalmışlardır. Burada her ne kadar Peçeneklerin genelleme yaparak Balkan coğrafyasına göç ettiğini belirtsek de bu zorunlu göç esnasında bazı Peçenek zümreleri yerlerinde kalmışlardır. Bu yerlerinde kalan Peçenek zümreleri, o dönemde Kiyef Rus Knezliği'nin güneydoğusu ve bu bölgeye yakın yerlerde ücretli asker olarak bahse konu knezliğe bağlı yaşamaya başlamışlardır.⁹⁷ Nitekim bu Peçenek zümreleri, ileriki süreçlerde Rus knezlerinin kendi aralarındaki mücadelelere katılarak knezlere hizmet etmişler ve daha sonra bölgede etkin bir güç odağı olarak ortaya çıkan Mstiblav'ın, Kiyef Rus Knezliği'ni ele geçirmesinde önemli bir rol oynamışlardır.

Tarihi süreç içerisinde Peçenekler, Hazarlar ve Kıpçaklar gibi topluluklar, Rus knezlikleri ile uzunca süren şiddetli mücadelelere girişmiş ve bu mücadelelerin sonucunda tıpkı soydaşlarının yaptığı şekilde Rusların güneye yani Akdeniz'e inmelerine engel olmuşlardır.

⁹⁵ Kurat, s.53; Kurat, *Peçenekler Maddesi*, s.538.

⁹⁶ Kurat, K.K.Türk Kavimleri..., s.53.

⁹⁷ Sümer, s.214.

1.3. Bizans ve Peçenek Münasebetlerinin Başlaması

1.3.1. IX. Yüzyılda Bizans İmparatorluğu'na Karşı Bulgar Çarı Symeon ve Peçenek İttifakı

895 yılında Bizans İmparatorluğu, Balkan coğrafyasında bölgesel bir itici güç haline gelen Bulgarlara karşı üstünlük sağlayabilmek adına, bu dönemde Macarların desteğini almaya çalışmıştır. Bunun üzerine Bizans İmparatorluğu'nun bu yardım çağrısını kabul eden Macarlar, Bizans İmparatorluğu orduları ile birlikte Bulgar Çarı Symeon'a karşı mücadeleye girişmiştir. Bu mücadele sonucunda Bizans-Macar ittifak orduları, bu tarihte Bulgar kuvvetlerini yenilgiye uğratmış akabinde de Macar kuvvetleri daha da ileriye giderek Bulgar sahası içerisinde bulunan Tuna Nehri ve civarını tahrip etmişlerdir.⁹⁸ Nitekim bunun üzerine zor durumda kalan Bulgar Çarı Symeon, Bizans İmparatorluğu'nun Macar kozuna karşı olarak 886 yılında Güney Rusya düzlüklerinde göçebe bir yaşam tarzını süren ancak cesur, cengâver ve savaşçılık özellikleri ile bilinen Peçenekler ile ittifak kurmuştur.⁹⁹ 886 yılında kurulmuş olan bu Peçenek-Bulgar ittifakı çok geçmeden meyvesini vermeye başlamıştır. Çünkü aynı yıl içerisinde Peçenekler, yapmış oldukları ittifak gereği Macarlar ile şiddetli mücadelelere girişmişler ardından savaşçı atlı Peçenek kuvvetleri, Macarları ağır bir yenilgiye uğratmıştır. Öte yandan bahse konu savaşın sonucunda Peçenekler, Macarları bu defa psikolojik bir baskı altında tutarak onları Tuna bölgesine doğru sürmüşlerdir.

1.3.2. Bizans İmparatorluğu'nun Bulgar Çarı Symeon'a Karşı Peçenek Hamlesi

Karadeniz'in kuzey bozkırlarında hüküm sürmeye başlayan Peçeneklerin bu coğrafya üzerindeki faaliyetleri, o dönemde adeta Hunların ve Avarların önceki vaziyetlerinden tecrübe sahibi olan Bizans İmparatorluğu'nun dikkatini çekmiştir.¹⁰⁰ Öte yandan bu faaliyetlerin farkında olan Bizans, ilk dönemlerden itibaren Peçenekler zümrelerine sık sık elçiler göndermiş, bu sayede iki topluluk arasındaki ilişkileri sürekli olarak sıcak tutmaya çalışmıştır.¹⁰¹

⁹⁸ Ostrogorsky, s.239.

⁹⁹ Ostrogorsky, s.240.

¹⁰⁰ Bkz. Sezgin Güçlüay, *Avar- Bizans Siyasi İlişkileri*, Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi, S.267, 2009, ss. 18-22.

¹⁰¹ Bkz. Sezgin Güçlüay-Fatma Çapan, *Peçenek-Bizans Siyasi İlişkileri*, Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, S. 192, İstanbul, 2011, s. 126.

IX. yüzyıl içerisinde Balkan coğrafyasında bulunan Bulgarlar, Macar tehlikesinin bertaraf edilmesiyle bölgede önemli bir güç odağı haline gelerek Bizans İmparatorluğu için yeniden bir tehdit unsuru haline gelmiştir. Nitekim Bulgarların başında bulunan Çar Symeon, bu dönemde Bizans İmparatorluğu'nun elinde olan birçok yeri ele geçirerek imparatorluk merkezi İstanbul'u dahi tehdit eder hale gelmişti. 914 yılında Çar Symeon'un başında bulunduğu Bulgar kuvvetleri, önce Edirne'yi ardından Trakya bölgesini baştanbaşa tahrip ettiler.¹⁰² Lakin bu durumdan bunalan Bizans imparatorluğu, Peçeneklerin, o dönemde Karadeniz'in kuzey bozkırlarına gelişlerini adeta Tanrı'nın bir inayeti olarak değerlendirmiştir.¹⁰³ Bu kapsamda Bulgarlara karşı üstünlük sağlamak isteyen Bizans imparatorluğu, Peçeneklere elçiler göndermiştir. İlk temaslar 915 yılında gerçekleşmiş olup bu dönemde Khersones¹⁰⁴ kumandanı Leon Phokas'a gerekli talimatlar verilerek Peçeneklerin, Bulgarlara karşı sevki için her türlü çareye başvurulması bildirilmişti. Phokas'a şayet bunu başarırsa kendisine "Patricus"¹⁰⁵ ünvanı gibi yüksek bir payenin verileceği de belirtilmişti.¹⁰⁶ Bunun üzerine Phokas, Peçenekler ile buluşmuş ve onlara Bulgarların üzerine gitmeleri hususunda bir antlaşma önermişti. Antlaşmayı kabul eden Peçenekler, 20 Ağustos 917'de Bulgarlara karşı savaşmak maksadıyla Tuna'ya doğru gitmişlerdir. Peçenekler, Bizans gemilerinin kendilerini Tuna'nın diğer tarafına geçirmesini beklerken, bu sırada Kırım kumandanı Phokas'ın, Bizans Amiralî Romanos Lekapenos ile bir mesele yüzünden kavga etmeye başlaması nedeniyle bu durumu gören Peçeneklerin, Bizanslılara güveni kalmadı ve geri dönüp gittiler.¹⁰⁷ Bizans ordusu ise bu büyük hazırlıklardan sonra Karadeniz kıyısı boyunca düşman Bulgar topraklarına girdiler. Ancak bu Bizans ordusu, 20 Ağustos 917 yılında Çar Symeon tarafından baskına uğratılarak tamamen imha edilmiştir.¹⁰⁸

¹⁰² Ostrogorsky, s.243-244.

¹⁰³ Kurat, Peçenek Tarihi, s.108.

¹⁰⁴ Günümüzde Kırım'ın güneyindeki bir sahil kenti olan Korsun şehrinin Latin dilindeki karşılığını ifade etmektedir.

¹⁰⁵ "Patricus", Bizans devlet geleneğinde imparator tarafından verilen en büyük yedinci unvandır. I. Konstantinos tarafından verilmeye başlanan bir şeref unvanıdır. Fildişi ve yazmalı bir tabletle beraber tevcih edilirdi. VIII. yüzyıla kadar patrikios unvanı yüksek rütbeli memurlara, hadımlara ve yabancı devlet adamlarına verilmiştir. Bkz. Ayşe Kayapınar, *Bizans Tarihi*, S.2298, Anadolu Üniversitesi Yay., Eskişehir, 2013, s. 84.

¹⁰⁶ Detaylı bilgi için Bkz., George Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s.258.

¹⁰⁷ Ostrogorsky, s.111.

¹⁰⁸ Bkz. Paul Stephenos, *Byzantium's Balkan Frontier*, Cambridge University Press, 2000.

1.3.3. Bizans Elçilerinin Peçeneklere Gönderilmesi ve Peçenek – Bizans Ticareti

Bizans İmparatorluğu ile Peçenekler arasındaki münasebetler, elçiler veya bahse konu coğrafya üzerinde ticaret yapan tüccarlar vasıtasıyla gerçekleştirilmekteydi. Bu dönemde elçiler özellikle iki merkezi bölgeye gönderilmekte olup bu bölgeler, Khersones ve Dneper ile Dnester arasındaki sahaları içine almaktaydı.¹⁰⁹

Khersones şehrine gelen Bizans elçileri, Peçeneklere haber göndererek onlardan kendi canlarının güvencesi olarak “rehineler” ile “kılavuzlar” isterlerdi. Peçeneklerin gönderdiği bu kimseler gelince, bunlar bölgedeki kalede rehin olarak bırakılırken, Bizans elçileri ise Peçeneklerin yaşadığı toprakları gösterecek olan kılavuzlar ve onların atları ile yola çıkarlardı. Nitekim Bizans elçileri; Peçeneklerin yaşadığı topraklara geldiklerinde, Peçenek zümreleri ilk olarak kendilerine Bizans İmparatorunun gönderdiği hediyeleri isterler ve Bizans elçileri de Peçenekler ile gerekli müzakereleri yaptıktan sonra Khersones şehrine dönünce, bahse konu rehineler de serbest bırakılırdı.¹¹⁰ Öte yandan Peçeneklerin, Bizans elçileri ile yapmış oldukları her müzakerede sürekli olarak hediyeler istemeleri, Bizans elçileri tarafından yadırganmış dolayısıyla Peçenekler “aç gözlülükle” itham edilmişlerdir.

Dneper ile Dnester arasında yaşayan Peçeneklere gelince, Bizans elçileri Karadeniz sahilindeki herhangi bir mevkiye gemi ile yanaştıktan sonra kendileri gemide kalarak bu kez Bizans elçileri, Peçeneklere rehineler yollamak suretiyle Peçenekleri gemiye davet ederlerdi. Peçeneklerin ileri gelenleri daveti kabul edip bahse konu gemiye gelince gerekli görüşmeler yapılır, akabinde Peçeneklerin ileri gelenleri görüşmede kararlaştırılan konular ile ilgili kendi konumlarına göre yemin ederek söz verirlerdi.¹¹¹ Bu durumu müteakip Bizans elçisi, imparator tarafından Peçeneklere gönderilen hediyeleri dağıtır, akabinde Peçenek zümrelerinden Bizans imparatoru ile dost olmak isteyenler gemiye alınarak imparatorluk merkezi olan İstanbul’a götürülmekteydi.

O dönemde Bizans İmparatorluğu’nun Karadeniz’in kuzey bozkırlarında yaşayan Rus Knezlikleri ile Kafkaslar’da hüküm süren Hazarlar ve Çerkes toplulukları ile geniş ticari faaliyetlerde bulunduğu göz önüne alındığında, bu ticari faaliyetlerin güvenli bir

¹⁰⁹ Kurat, K.K. Türk Kavimleri..., s.61.

¹¹⁰ Kurat, s.62.

¹¹¹ Kurat, s.62.

şekilde yapılabilmesi için Bizans İmparatorluğu'nun, o dönemde Peçenekler ile ilişkilerini sıkı tutmaya çalıştığı görülür.

Peçenekler ile Bizans İmparatorluğu arasındaki ticari faaliyetlere kısaca bakacak olursak; Peçeneklerin hayvan sürülerine sahip olmalarından dolayı Khersones ile Bizans İmparatorluğu'nun diğer şehirlerine daha çok hayvan ve süt ürünleri satarken, Bizans İmparatorluğu'ndan ise erguvani boya, işlemeli kumaş, biberiye vb. baharatların yanı sıra halis pars derisi, altın, gümüş ve mücevherat gibi kıymetli süs eşyalarını almaktaydılar.¹¹²

1.4. Balkan Ve Anadolu Coğrafyasında Peçenekler

1.4.1. XI. Yüzyılda Balkan Coğrafyasındaki Peçeneklerin, Bizans İmparatorluğu'nun Batı Sınırındaki İlk Faaliyetleri

Peçeneklerin, Balkan coğrafyasına gelmesine yakın bir dönemde bu topluluğun Bizans İmparatorluğu ile olan münasebetlerinin bozulduğu görülür. Çünkü 932 yılında Peçenekler, Bizans İmparatorluğu'nun tahakkümü altında bulunan “Valender” adlı bir kaleyi zapt ederek Bizans İmparatorluğu'nu oldukça zor durumda bırakmıştır.¹¹³ Bu tarihten sonra özellikle Peçeneklerin, XI. yüzyılda Balkan coğrafyasına gelene kadarki süreçte Peçenek – Bizans İmparatorluğu münasebetlerinin gayet iyi bir durumda olduğu görülmektedir. Çünkü Bizans, o dönemde kuzey sınırlarını tehdit edecek olan düşmanlarına karşı Peçeneklerden destek sağlayarak bir nevi imparatorluğun kuzeyindeki sınır bölgelerinin güvenliğini sağlıyordu. Öyle ki Peçenekler, bir taraftan gerektiği zaman Bizans için Balkan sahasında bir kargaşa ortamı yaratan Bulgarlar ve Macarlara karşı arkadan saldırıyor, diğer taraftan ise Rus Knezliklerine karşı güney yolunu kapatarak onların bölgeye doğru inmelerini engelliyordu.¹¹⁴

Peçeneklerin, Rus Knezlikleri ile olan münasebetlerinde bahsedildiği üzere, o dönemde Peçenekler, Karadeniz'in kuzey bozkırlarında; hem Rus Knezlerinin hem de Oğuzların (Uz) baskısına maruz kalınca, zorunlu olarak Balkan coğrafyasına doğru hareket etmek durumunda kalmışlardır. Bahsi geçen bu nedenlerden dolayı da Peçenekler, 1035 yılında bir silsile halinde Tuna Nehri'ni geçmek suretiyle Balkan coğrafyasına, özellikle de Bizans İmparatorluğu'nun batı sınırlarına doğru düzenli

¹¹² Kurat, s.62.

¹¹³ Kurat, *Peçenekler Maddesi*, ss.535-543.

¹¹⁴ Bkz. Sezgin Güçlüay-Fatma Çapan, *Peçenek-Bizans Siyasi İlişkileri*, s. 128.

akınlarda bulunmuşlardı.¹¹⁵ Bu doğrultuda Zeki Velidi Toğan'a göre, 1048 yılında Tirah veya Tirek idaresindeki Peçenekler, Tuna Nehri'ni geçerken 800.000 civarında bir nüfus silsilesini teşkil etmekteydi.¹¹⁶

XI. yüzyılda Peçeneklerin, Tuna Nehri'ni geçmeleri bahse konu coğrafyada en çok Bizans İmparatorluğu'nu rahatsız etmekteydi. Çünkü bu dönemde Bizans İmparatorluğu'nun batı sınırı Tuna Nehri'ne kadarki sahaya uzanmaktaydı. Nitekim 1035 yılında Peçeneklerin, Karadeniz'in kuzey bozkırlarından gelerek Tuna Nehri'ni geçmek istemeleri, ister istemez Bizans İmparatorluğu'nun batı sınırına Peçeneklerin tecavüz etmeleri anlamına gelmekteydi. Öte yandan bu durum, akabinde Peçeneklerin Bizans İmparatorluğu üzerine akınlar yaparak Bizans'ın batı sınırlarında yağma ve yıldırma faaliyetlerinde bulunmaları, Bizans İmparatorluğu için yeni bir dış tehdidin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Nitekim Peçeneklerin, 1026 yılından başlamak suretiyle 1035 ve 1036 yıllarında Bizans İmparatorluğu üzerine yaptıkları akınlar oldukça şiddetlenmiştir.¹¹⁷ 1018 yılında Peçenekler ile Bizans İmparatorluğu arasında tampon bir bölge konumunda olan Bulgar Krallığı'nın, Bizans İmparatorluğu'na katılması bu akınların şiddetlenmesi ve giderek artmasında oldukça etkili olmuştur.¹¹⁸ Bilindiği gibi Bizans İmparatorluğu, uzun yıllar boyunca batı sınırının güvenliğini sağlayabilmek adına Bulgarlar ardından ise Rus orduları ile sürekli olarak mücadele etmiş olup bu mücadeleleri de uzun, ağır ve şiddetli savaşlardan sonra kazanmıştı. XI. yüzyılda Peçeneklerin, Bizans İmparatorluğu'na karşı mücadelesi gittikçe sürekli ve düzenli hale gelmiştir. Bu doğrultuda XI. yüzyılda Bizans İmparatoru Kostantin Porphyrogenetos'un oğluna hitaben yazdığı "De administrandi Imperio (Devlet İdaresi)" adlı eserinde: Peçeneklere önem verilmesi gerektiğini ve Peçenekler ile mutlaka dost geçinilmesinin, Bizans İmparatorluğu'nun menfaatleri doğrultusunda olacağı yönündeki bilgileri oğluna belirtmiştir.¹¹⁹ Bu durum üzerine Bizans İmparatorluğu tarafından, Peçenek zümrelerine sık sık Bizans elçileri gönderilmiştir.

¹¹⁵ Işın Demirkent, *14. Yüzyıla Kadar Balkan Yarımadasında Bizans Hakimiyeti*, Bizans Tarihi Yazıları, Makaleler, Bildiriler, İncelemeler, Dünya Yay., İstanbul, 2005 ss.21-22; Mualla Uydu Yücel, *Balkanlar'da Peçenekler*, Türkler, C.2, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.714; Charles Diehl, *Bizans İmparatorluğu'nun Tarihi*, (Çev., C. R. Yularkıran), İlgi Kültür Sanat Yay., s.103; Ostrogorsky, s.309; Işın Demirkent, *Mikhail Psellos'un Khronographiası*, T.T.K., Ankara, 1992, s.33.

¹¹⁶ Zeki Velidi Toğan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, C.I, İstanbul, 1942, s.152.

¹¹⁷ Uydu Yücel, s.715.

¹¹⁸ Bkz. Sezgin Güçlüay-Fatma Çapan, s. 128.

¹¹⁹ A. A. Vasiliev, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, (Çev. A. M. Mansel), Ankara, 1943, s.410; Kostantin Porphyrogenetos, ss.38-40.

Yukarıda belirtildiği üzere Bulgar ve Rus tehditlerinden sonra bu kez de Peçenek tehdidi Bizans İmparatorluğu'nun batı sınırında baş göstermişti.¹²⁰ İşte bu dönemde ilk olarak 1026 yılında Peçenekler, Bulgaristan'a girerek buradaki Bizans ordusuna mensup birçok askeri öldürmüşler ve kumandanlarını esir almışlardı. Öte yandan bu durum üzerine Bizans İmparatorluğu'nun Bulgaristan valisi olan Kostantin Diogenes, Peçeneklere karşı harekete geçerek Peçenekleri, Tuna'nın öteki tarafına doğru kovalamak suretiyle bölgeden çıkarmıştır. Ne yazık ki 1035-1036 yıllarında Tuna Nehri'nin donması nedeniyle buzların üzerinden Tuna'yı geçen Peçenekler, bu dönemde Moesia¹²¹ ve Makedonya'ya kadar olan Trakya sahasını tahrip etmişlerdir.¹²² Bu kapsamda o dönemde Bizans İmparatorluğu, ülkenin batı sınırının güvenliğini sağlamak ve Peçeneklerin bu coğrafyadaki tehdidini ortadan kaldırmak maksadıyla Peçenekler ile amansız bir mücadeleye girişmiş, aynı zamanda Peçeneklerin kendi üzerlerine olan saldırılarını da geri püskürtmeye çalışmıştır. O dönemde yaşamış ve XI. yüzyılın kilise tarihçisi olarak kabul edilen Bulgaristanlı Teofilakt, Peçeneklerin istilasından şöyle bahseder: *''Bunların istilasını bir şimşek gibidir, ricatları ise hem ağır hem de hafiftir. Ganimetlerinden ağır, kaçmalarındaki süratten dolayı hafiftir. Asıl müthiş olan şey bunların ilkbahar arıları kadar çok sayıda olmaları ve hiçbir kimsenin bunların ne kadar, binlerce mi, yoksa on binlerce mi, olduklarını bilmemesidir. Bunların adedini hesaplamaya imkân yoktur.''*¹²³ O dönemin kilise tarihçisi Teofilakt, Peçenekleri görüldüğü üzere istilacı ve esrarengiz bir topluluk olarak değerlendirmiştir.

1.4.2. Turak ile Kegen'in Başbuğluk Mücadelesi ve Bizans İmparatorluğu'nun Faaliyetleri

1040 yılından sonra Özü ve Tuna Nehirleri arasında bulunan ve 13 uruğdan oluşan Peçeneklerin başında "Turak, (Durak, Tirek)" adlı bir başbuğ bulunmaktaydı.¹²⁴ Bu dönemde Peçenekler, kuzeyden gelen Oğuz (Uz) zümrelerinin hücumlarına maruz kalınca; Peçenek başbuğu olan Turak, Uz'ların hücumlarına karşı pasif kalarak bataklık alanlara doğru çekilmek zorunda kalmıştır. Diğer taraftan ise Peçenek Uruğları arasında

¹²⁰ Ostrogorsky, s.315.

¹²¹ '' Moesia '', Tuna Nehri'nin güneyinde günümüzde; Sırbistan, Bulgaristan ve Romanya toprakları arasında yer alan antik bir Roma eyaletidir.

¹²² Uydu Yücel, s.715.

¹²³ Vasiliev, s.410.

¹²⁴ Kurat, s.539.

bulunan Kegen adlı bir kimse ise, Oğuz (Uz) zümrelerinin Peçenekler üzerine yaptıkları bu hücumları çoğu defa bertaraf ederek onları püskürtmüştür. Bunun üzerine Kegen'i kıskanarak onu ortadan kaldırmayı düşünen Turak, bu doğrultuda tedbirler almıştır. Lakin bu durumu öğrenen Kegen, Dnyeper civarındaki bataklık alanlara kaçarak olası bu saldırıdan kurtulmuştur. Öte yandan bu dönemde Turak'a bağlı 11 Peçenek uruğundan ayrılan iki Peçenek uruğu Belçeroğlu Kegen'i kendilerine başbuğ olarak seçmişlerdir.¹²⁵ Nitekim bu durumun üzerine Turak ve Belçeroğlu Kegen'e bağlı Peçenek uruğları arasında bir iç mücadele meydana gelmiş, lakin bu iç mücadeleden bir sonuç alamayan Kegen, kendisine bağlı iki Peçenek uruğu ile birlikte 1048 yılında Bizans İmparatorluğu'na doğru kaçmak lüzumunda bulunmuştur. Bizans İmparatorluğu'na sığınan Kegen ve maiyetindeki iki Peçenek uruğu, dönemin Bizans İmparatoru olan Kostantin IX. Monomach (1042-1055) tarafından iyi karşılanmış akabinde Hristiyanlığı kabul etmelerinden dolayı Derster¹²⁶ kısmındaki bazı bölgeler ile Tuna boyundaki üç kale ve birçok araziye, nehrin diğer tarafında kalan akrabaları ve Rus Knezlerine karşı o yerin güvenliğini sağlamaları karşılığında kendilerine tahsis etmiştir.¹²⁷ Ayrıca bu dönemde başbuğ Belçeroğlu Kegen'in maiyetinde 20.000 kişilik bir Peçenek zümresinin bulunduğu ifade edilir.¹²⁸

1048-1049 yıllarında Belçeroğlu Kegen komutasındaki iki Peçenek uruğu, bu dönemde Tuna Nehri'ni geçerek Turak idaresindeki Peçenekleri taciz etmeye başlamışlardır. Bu durum üzerine harekete geçen Turak ve himayesindeki 10.000 kişilik bir Peçenek uruğu, Tuna Nehri'nin donmuş olması hasebiyle buzların üzerinden Tuna'yı geçerek Belçeroğlu Kegen üzerine yürümüş ardından bölgede yağma maksatlı akınlarda bulunmuşlardır. Ancak kışın bastırmasından dolayı geri dönmek zorunda kalan Turak'ın bu geri dönüşünden faydalanmak isteyen Belçeroğlu Kegen, Tuna bölgesi ve Edirne Valisi Kostantin Arianites'in Makedonya'da bulunan Bizans kuvvetlerinden aldığı takviye orduları ile Turak ve himayesindeki kuvvetleri yenilgiye uğratmıştır.¹²⁹ Bu suretle yenilgiye uğratılan Turak ve 140 civarındaki Peçenek başbuğu esir alınarak Bizans'ın imparatorluk merkezi olan İstanbul'a götürülmüştür. Ardından Bizans

¹²⁵ Uydu Yücel, s.715; Kurat, s.539.

¹²⁶ Günümüzdeki Silistre şehrine verilen isimdir.

¹²⁷ Uydu Yücel, s.715; Vasiliev, 411.

¹²⁸ Kurat, Peçenek Tarihi, ss.131-133; Skylitzes Ioannes, "Georgius Cedrenus Ioannes Scylitzae ope", (Ed. J. Bekker), C.11, Bonn, 1839

¹²⁹ Uydu Yücel, s.716.

İmparatoru IX. Monomach tarafından iyi niyet gösterilen Turak ve 140 Peçenek başbuğu, Hristiyanlığı kabul etmeleri¹³⁰ ve ayrıca Bizans İmparatorluğu'nun; cesur, savaşçı ve göçebe bir topluluk olan Peçeneklerin askeri özelliklerinden ileriki süreçlerde faydalanma düşüncesi nedeniyle bu Peçenek toplulukları, Bulgaristan coğrafyasındaki Niş ile Sardika¹³¹ arasındaki düzlüklere yerleştirilmişlerdir.¹³² Böylece Peçenekler ilk olarak Bizans İmparatorluğu'nun emperyalist düşünceleri doğrultusunda yerleşik hayata geçirilmiştir. Bu kapsamda Bizans İmparatorluğu, Peçenekleri yerleşik hayata geçirerek onları çiftçi yapmak suretiyle bir yandan devlet hazinesine vergi sağlamayı diğer yandan ise savaşçı Peçenekleri, orduya askeri güç temin etme gereksinimi ile de imparatorluğun doğusunda bir tehdit unsuru olan Selçuklu tehlikesine karşı kullanmayı düşünmüştür.¹³³

1.4.3. Bizans İmparatorluğu'na Karşı Peçenek Uruğlarının Yeniden Teşkilatlanmaları

Yine rivayetlere göre 1049 yılında yukarıda bahsi geçen Peçenek zümrelerinden müteşekkil 15.000 kişilik bir kuvveti, Bizans İmparatoru IX. Monomach ülkesinin Anadolu kısmındaki Büyük Selçuklulara karşı gerçekleştireceği sefer harekâtı için hazırlatmış ardından bu Peçenek kuvvetini Anadolu'ya göndermiştir. Bu 15.000 kişilik Peçenek kuvvetinin başında “Sulçe, Setle, Karaman ve Katalaym”¹³⁴ adındaki dört Peçenek başbuğu bulunmakta olup o dönemde Bizans İmparatoru IX. Monomach, bu Peçenek başbuğlarını Anadolu'daki Selçukluların üzerine yapılacak olan bu sefer harekâtına ısındırmak maksadıyla bunlara çeşitli kıymetli eşyalar, atlar ve dönemin en iyi silahlarını hediye etmiştir. Nitekim bunun üzerine 15.000 kişilik Peçenek kuvveti, Üsküdar'ı sonrasında ise gemiler vasıtasıyla boğazı geçmişlerdir. Lakin bu kalabalık Peçenek kuvveti Bulgurlu yakınlarına gelince yukarıda bahsi geçen Peçenek başbuğları, bu mevkide kuvvetlerini durdurup kendi aralarında kısa bir istişare yaptıktan sonra Anadolu'daki Selçuklular üzerine yapılacak sefer harekâtına katılmaktan vazgeçerek Tuna bölgesinde bulunan soydaşlarına katılmanın daha doğru olacağı kanısına varmışlardır. Bu suretle geldikleri yoldan tekrar geri dönen Peçenek kuvvetleri İstanbul

¹³⁰ Rasyonı, s.132.

¹³¹ Günümüzdeki Bulgaristan'nın başkenti Sofya şehrinin eski ismidir.

¹³² Georgius Cedrenus, s. 586.

¹³³ Kurat, *Peçenekler Maddesi*, s.539; Kurat, *Peçenek Tarihi*, s.135-136; Ostrogorsky, s. 309.

¹³⁴ Uydu Yücel, s.716.

Boğazi'nin yolunu tutmuşlardır.¹³⁵ Ancak Peçenek kuvvetleri dönüşleri sırasında kendilerini Üsküdar'dan karşıya geçiren gemileri göremeyince, atlarını denizde yüzdürmek suretiyle İstanbul Boğazi'nin öte tarafına geçmişler ve ardından Taras¹³⁶ dolaylarında karaya çıkarak soydaşlarına katılmak maksadıyla Tuna bölgesine doğru hareket etmişlerdir.¹³⁷ Nitekim bu Peçenek zümreleri Tuna bölgesinde bulunan soydaşları ile Trabitza'da birleşmişler ve çok geçmeden bu kalabalık Peçenek zümreleri Balkanları geçip Tuna'nın Osmos Irmağı boyunu iskân etmişlerdir.¹³⁸

Yukarıda belirttiğimiz gibi kısa bir süre sonra Tuna boylarında birleşen Peçenek uruğlarının, Bizans İmparatorluğu'na karşı mücadeleye girişmeye başlamaları üzerine Bizans için Balkan coğrafyasındaki Peçenek tehlikesi yeniden ortaya çıkmış oldu. Özellikle 1049 yılından itibaren Peçeneklerin, Bizans İmparatorluğu'nun batı sınırlarındaki yağma ve yıldırma maksatlı hareketleri giderek artmış olup bu durum ise Balkan coğrafyasında bir kargaşa ortamı yaratmakta ve Bizans'ın bahse konu coğrafyadaki otoritesini sarsmaktaydı. Bizans İmparatoru IX. Monomach, Balkanlar'daki Peçenek uruğlarının yaratmış olduğu bu dış tehdit ile baş edebilmek adına, Peçeneklerin üzerine ordular sevk etmiş ancak Bizans İmparatoru IX. Monomach, Peçeneklerin bu dış tehdidine karşı başarısız kalarak savaşçı Peçeneklerin Balkanlardaki akınlarını bir türlü bertaraf edememiştir.¹³⁹ Bunun üzerine Bizans İmparatoru IX. Monomach, hem Balkan coğrafyasındaki dengeleri yeniden sağlamak suretiyle bölgedeki kargaşa ortamına son vermek hem de Peçeneklerin askeri ağırlıklı özelliklerinden faydalanabilmek adına bu dönemde Peçenek başbuğlarına çeşitli değerli hediyeler göndermiş ve bir yandan bu başbuğlara bir takım saray unvanlarını tevcih ederek onları onure etmeye çalışmıştır.¹⁴⁰ Bunun yanı sıra bu dönemde de göçebe bir hayat tarzını süren Peçeneklere ülkenin batı bölgesindeki bir takım arazileri tahsis etmek maksadıyla elçiler gönderilmiştir. Böylece Bizans İmparatorluğu, Peçenek uruğları üzerinde hâkimiyet kurmaya çalışarak onları hem kendine bağlayacaktı hem de Bizans ordusuna atlı piyade asker olarak alacaktı.

¹³⁵ Uydu Yücel, s.716.

¹³⁶ Günümüzde İstanbul'un Sarıyer ilçesine bağlı Boğaziçi'ndeki Büyükdere civarının olduğu yeri ifade etmektedir.

¹³⁷ Yusuf Ayaönü, *Bizans Ordusunda Ücretli Türk Askerler (IX-XII. Yüzyıllar)*, Türkiye Araştırmaları Dergisi, S. 25, Konya, 2009, ss. 58-59; Georgius Cedrenus, s. 588-589.

¹³⁸ Kurat, s.138.

¹³⁹ Ostrogorsky, s.316.

¹⁴⁰ Ostrogorsky, s.317.

Konusu gelmişken burada unutulmaması gereken şu durumu izah etmek gerekir: Türk boylarının veya topluluklarının savaşçılık özelliklerini kavrayarak onların bu statülerinden faydalanmak isteyen devletler, bu durumu çok iyi bir şekilde kullanıp bu kapsamda ordularını güçlendirmişler ve yerine göre düşmanlarına kanıksanmayacak ölçüde üstünlüklerini sağlamayı bilmişlerdir. Bu doğrultuda tarihi süreçte Türklerin askerlik sahasındaki savaşçılık özelliklerini kavrayıp ve keşfederek bu durumdan faydalanmayı çok iyi şekilde beceren iki devlet bulunmaktaydı. Bunlardan birisi Ortadoğu coğrafyasında Bağdat merkezli olarak ortaya çıkan Abbasiler Devleti’ydi. Abbasiler, Türklerin savaşçılık özelliklerini o kadar iyi gözlemlemişlerdir ki önceden de belirttiğimiz gibi onlar için Bizans İmparatorluğu’nun güney hudutlarına yakın bölgelerde onlara has “Avasım ve Suğur” adlı sınır hattı ordugâh şehirlerini kurarak caydırıcı bir askeri güç odağını askeri yapısına katmıştır. Çünkü bu güç odağı sınır boylarında Bizans güçlerine karşı başarılı savaş taktikleri ile onları yıldırırmaktaydı. İkinci devlet ise Peçenek, Kıpçak ve Oğuz (Uz) vb. gibi Türk topluluklarını askeri hizmetlerde kullanmak maksadıyla onları ordu teşkilatı içine atlı piyade asker olarak katan İstanbul merkezli Bizans İmparatorluğu idi.

1.4.4. Edirne’nin Peçenekler Tarafından Kuşatılması ve Bizans İmparatorluğu Karşısında Peçenek Üstünlüğü

1049-1050 yıllarında Peçeneklerin, Bizans İmparatorluğu üzerindeki akınları yeniden şiddetlenmeye başlamış olup bu dönemde Peçenekler, Balkanlar’ı aşıp Edirne’ye kadar ilerlemişler ve “Aule” denilen yere kadar gelerek etrafı yağmalamaya başlamışlardır. Bizans’ın o sıradaki Makedonya ve Edirne Valisi olan Arianites, her ne kadar Peçenekleri durdurmakla görevlendirilmişse de Peçenekler ile yapmış olduğu savaşı kaybetmiş akabinde Peçenekler tüm Trakya bölgesini yağmalamışlardır.¹⁴¹ Bu durum üzerine Bizans İmparatoru IX. Monomach, Peçenekleri yatıştırmak için bu dönemde imparatorluk merkezinde adeta bir rehine konumunda olan Peçenek başbuğu Turak’ı serbest bırakarak Peçeneklerin akınlarını önlemeye çalışmıştır. Lakin Peçenek başbuğu Turak serbest kalır kalmaz soydaşlarının yanına giderek Yüztepe¹⁴² mevkinde bulunan Peçenek zümreleri ile birleşmiştir.¹⁴³ Dolayısıyla bu durumdan rahatsız olan

¹⁴¹ Uydu Yücel, s.716

¹⁴² Günümüzde Bulgaristan’ın kuzeydoğusundaki Şumnu şehrine yakınlarında bir yeri ifade etmektedir.

¹⁴³ Bkz. Sezgin Güçlüay - Fatma Çapan, *Peçenek - Bizans Siyasi İlişkileri*, s. 128; Kurat, ss.138-140.

Bizans İmparatoru IX. Monomach, o dönemde Nikifora komutasındaki Bizans ve Frenk kuvvetlerinden müteşekkil bir orduyu, Balkanlar'a sevk etmiştir.¹⁴⁴ Nitekim bu ordu, Balkanlar'ı geçerek Peçeneklerin bulunduğu Yüztepe mevkesine yakın bir yer olan "Diakene" de kamp kurmuştur. Bizans kuvvetlerinin geldiğini gören dağınık halde bulunan Peçenek zümreleri, kısa sürede birleşerek Bizans kuvvetlerine karşı saldırıya geçmişlerdir. Yapılan şiddetli mücadelelerden sonra Bizans kuvvetleri bozguna uğratılırken¹⁴⁵, Peçenekler ise birçok savaş ganimetini elde ederek 1049 yılının sonbaharında Bizans İmparatorluğu'na karşı başarılı bir sonuç kazanmıştır. Bu savaşın sonucunda hayatta kalmayı başaran Bizans kuvvetleri, Edirne'ye doğru çekilmek zorunda kalmışlardır. Nitekim 1050 yılının ilkbaharında yeniden harekâta geçen Peçenekler, 8 Haziran 1050 yılında Edirne'yi muhasara ederek etrafı yağmalamışlardır. Bizans kuvvetlerinin savunma ağırlıklı mücadele ettikleri bu savaş esnasında Peçenek başbuğu Sulçe'nin atılan bir taş sonucu ölmesi üzerine Peçenekler geri çekilmek zorunda kalmışlardır.¹⁴⁶ Diğer taraftan Bizans İmparatoru IX. Monomach, Peçeneklerin bu akınlarını bir an evvel durdurabilmek adına nasıl ki Peçenek başbuğu Turak'ı serbest bıraktıysa, bu kez de 1051 yılında başbuğ Kegen'i Peçeneklere göndermiştir. Ancak artık soydaşları tarafından seilmeyen Kegen öldürülmüştür.¹⁴⁷

1050-1051 yıllarında Nikefor Bryennifos komutasındaki 20.000 kişilik Bizans ordusu, Makedonya ve Trakya bölgesini yağmalayan Peçenek uruğlarının üzerine yürümüştür. Bu sıralarda "Chariopolis"¹⁴⁸ denilen bir bölgeye yakın mevkide kamp kurmuş olan Peçenekler, ummadıkları bir anda Bizans ordularının saldırısına maruz kalmış akabinde de Peçeneklerin çoğu kılıçtan geçirilmiştir. Öte yandan harekâtına devam eden Nikefor Bryennifos komutasındaki bu ordu, önce Edirne'ye yakın bir mevzide olan "Toplitza"¹⁴⁹ sonrasında ise Balkanlar'a yakın bir mevzide olan "Goloe"¹⁵⁰ de bulunan Peçenek kuvvetlerini bozguna uğratmıştır.¹⁵¹

1052-1053 yıllarında Bizans İmparatorluğu, Peçenekleri tamamen Tuna bölgesinden çıkarabilmek adına harekete geçmiştir. Bu doğrultuda bu dönemde hem

¹⁴⁴ Uydu Yücel, s.717.

¹⁴⁵ Georgius Cedrenus, s. 598.

¹⁴⁶ Kurat, *Peçenek Maddesi*, 540; Georgius Cedrenus, s. 600-602.

¹⁴⁷ Kurat, *Peçenek Tarihi*, s.145; Georgius Cedrenus, s. 603.

¹⁴⁸ Günümüzde Tekirdağ'ın ilinin Hayrabolu ilçesinin Latince adını ifade etmektedir.

¹⁴⁹ Günümüzde Yunanistan'ın kuzeyinde bulunan Kastoria şehrinin eski adını ifade etmektedir.

¹⁵⁰ Günümüzde Güneydoğu Bulgaristan'da antik bir kentin adını ifade etmektedir.

¹⁵¹ Uydu Yücel, s.717.

Anadolu hem de Balkanlar'dan getirilen orduların idaresi ise Michael Akolutos'a verilmiştir. Bu Bizans ordusunun yanına Bulgaristan valisi Basil emrindeki kuvvetler de eşlik etmekte olup birleşen bu iki ordu, Peçenek başbuğu Turak üzerine yürümek maksadıyla Preslav¹⁵² yakınlarında bir ordugâh kurmuştur. Ancak kalabalık bu Bizans ordusu, Peçeneklerin merkezi konumunda olan Yüztepe bölgesine gitmeye bir türlü cesaret edemiyordu. Bunun üzerine bu durumu fırsat bilen Turak komutasındaki Peçenekler, Preslav bölgesindeki Bizans ordularını muhasara etmek suretiyle onlara saldırmışlardır.¹⁵³ Nitekim yapılan bu savaşın sonunda Bizans orduları, Peçenekler karşısında ağır bir yenilgi almış olup savaşta ölenler arasında Bulgaristan Valisi olan Basil'de bulunmaktaydı. Savaştan belli bir süre sonra Bizans İmparatorluğu ile Peçenekler arasında elçi alışverişi gerçekleşmiş ve Bizans İmparatorluğu'nun, Peçeneklere vergi ödemesi şartı ile 30 yıl geçerli bir barış antlaşması yapılmıştır.¹⁵⁴ Ayrıca bu antlaşma ile Peçeneklerin, Bizans İmparatorluğu üzerindeki etkin gücü kesin bir şekilde tescillenmiştir.

1.4.5. XI. Yüzyılın İkinci Yarısında Balkanlar'da Peçenek Akınları

1064-1065 yıllarında Güney Rusya düzlüklerinde hüküm süren Oğuz (Uz) zümreleri, Kıpçakların kendilerine yapmış olduğu baskılar neticesinde bu bölgeden çıkarak Balkan coğrafyasına bir silsile halinde göç etmeye başlamışlardır. O dönemde Balkanlar'da kuvvetli bir mukavemet ile karşılaşmayan Oğuzlar (Uz), batıya doğru ilerleyerek Trakya, Makedonya, Selanik, Peloponnes¹⁵⁵ ve hatta Mora'ya kadar ilerlemişlerdir. Bu nedenle Bizans İmparatorluğu için Balkanlarda bu kez de Oğuz (Uz) tehdidi ortaya çıkmıştı. Lakin bahse konu bu coğrafyaya gelen Oğuz (Uz) zümreleri, hastalık ve kıtlık yüzünden oldukça zayıflamışlardı. Bu suretle Peçenekler, eski düşmanları olan Uzlardan öç alabilmek için onların birçoğunu öldürmüşler ve geride kalan Uzların bir kısmını ise kendi bünyelerine katmışlardır.¹⁵⁶ Birleşen Peçenek ve Uz toplulukları o dönemde Balkan coğrafyasında yağma amaçlı akınlarda bulunarak Bulgar, Makedonya ve Trakya başta olmak üzere hatta Yunanistan topraklarını korkunç bir tahribata uğratmışlardır. Bu durum o dönemde bir kargaşa ortamına neden olduğu için o

¹⁵² Günümüzde batı Bulgaristan'da bulunan bir yerleşim yerinin adını ifade etmektedir.

¹⁵³ Uydu Yücel, s.717.

¹⁵⁴ Kurat, *Peçenekler Maddesi*, s.540; Georgius Cedrenus, s. 604-608.

¹⁵⁵ O dönemde Güney Mora'yı ifade eden bir tabirdir.

dönemin bir tanığına göre; “Avrupa’nın bütün ahalisi göç etmeyi düşünmüştü” şeklinde bir yorum yapılarak dönemin bu tarihi durumu izah edilmeye çalışılmıştır.¹⁵⁷

1.4.6. 1071 Malazgirt Savaşı ve Sonrasında Peçenekler

Peçenekler ve Oğuz (Uz) zümrelerinden bazıları, o dönemde Bizans İmparatorluğu makamları tarafından kendilerine ayrılan muayyen saha karşılığında ücretli asker olarak imparatorluğun ordusunda Anadolu’daki Selçuklu kuvvetlerine karşı kullanılmaktaydı. Özellikle Bizans kaynaklarına göre o dönemde Romanos Diogenes’in Anadolu seferinde Peçenek ve Oğuz (Uz) zümreleri, Bizans İmparatorluğu’nun ordusundaki atlı askeri birlikleri oluşturmaktaydılar. Nitekim 26 Ağustos 1071 yılında Malazgirt Ovası’nda Alparslan’ın komutasındaki Büyük Selçuklu orduları ile Romanos Diogenes’in idaresindeki Bizans orduları arasında şiddetli mücadeleler meydana gelmiştir.¹⁵⁸ İki güçlü ordu arasında yapılan bu savaşta; Bizans İmparatorluğu ordusunda bulunan Peçenekleri ve Oğuzları (Uz) komuta eden “Tamim”, savaş esnasında soydaşları olan Büyük Selçuklu kuvvetlerinin safına geçmiştir. Bunun üzerine Peçenek ve Oğuz (Uz) zümreleri de başbuğlarına göre tavır alarak Alparslan’ın komutasındaki Büyük Selçuklu ordusuna katılmışlar ve bahse konu savaşta Bizans İmparatorluğu’nun ağır bir yenilgi almasına ortam hazırlamışlardır.¹⁵⁹

26 Ağustos 1071 yılındaki Malazgirt bozgunu ile Bizans İmparatorluğu içerisinde dirlik ve düzenliğin bozulduğu görülür. Nitekim bu durum, 1074 yılında öncelikle ülkede isyanlara sonrasında ise hem Anadolu hem de Balkanlar’da imparatorluk sevdasına kapılan kimselerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu kapsamda 1074 yılında öncelikle Tuna bölgesi valisi olan Nestor ardından ise Filibe civarında yaşayan Bulgar Bogomilleri (Pavlikyanlar)¹⁶⁰, Bizans İmparatoru Parapinakes

¹⁵⁶ Kurat, s.540.

¹⁵⁷ Ostrogorsky, s.317.

¹⁵⁸ Sümer, s.214; Kurat, K.K. Türk Kavimleri..., s.63.

¹⁵⁹ Giles Morgan, Bizans’ın Kısa Tarihi, Kalkedon Yay., İstanbul,2010, s. 84; Uydu Yücel, s.718; Vasiliev, s.448-452; Kafesoğlu, s.186; Ayaönü, *Bizans Ordusunda Ücretli Türk Askerler...*, s. 60.

¹⁶⁰ Bizans kaynaklarında Paulician, İslam kaynaklarında Bayalika ifade edilen “*Pavlikyanlar*”, VII.-IX. yüzyıllar arasında Bizans siyasi ve dini tarihinde önemli bir yere sahip Hristiyanlığın heretik bir mezhebidir. Pavlikyanların, itikat olarak ortaya çıkışının dayanaklarından biri, Antakya Patriği Samsatlı Paul’ün fikirleridir. 260 yılında Antakya’da Patrik olarak seçilen Paul, zamanının en iyi Hristiyan teologlarından biriydi. Zamanla doğu kiliselerinin İsa ve Teslis anlayışına ters düşen fikirlerini sergilemesi ve büyük bir taraftar topluluğu edinmesi sonucu, diğer doğu kiliseleri tarafından düşman ilan edildi. Samsatlı Paul’e göre; “*Baba, Oğul ve Kutsal Ruh diye üç farklı bir Tanrı anlayışı söz konusu olamaz. Sadece tek bir Allah vardır ve Kitab-ı Mukaddes onu Baba olarak adlandırmaktadır. Mesih ise Kutsal*

VII. Michael'e karşı isyan ederek Peçenekler ile birlikte hareket etmişlerdir.¹⁶¹ Bu isyancı güçler ve Peçenekler, 1074 yılında Balkan dağlarını geçerek o dönemde İstanbul'u muhasara etmişlerdir. Diğer taraftan 1078 yılında Bizans İmparatoru VII. Michael'e karşı hem Anadolu hem de Balkanlar'da iki isyan daha meydana gelmiş olup bu dönemde Nikefor Bryennios Balkanlar'da, Nikefor Botaneiates ise Anadolu'da kendilerini imparator ilan etmişlerdi. Bu nedenle o dönemde Bizans ülkesinde Balkan, Anadolu ve İstanbul merkezli olan üç başlı bir otorite meydana gelmişti. Bu durumdan faydalanmak isteyen Peçenekler, 1078 yılında Kıpçaklar ile birlikte hareket ederek bu dönemde Nikefor Bryennios'un bulunduğu Edirne şehrini ikinci defa muhasara etmişler ve Makedonya'yı yağmalamışlardır.¹⁶²

1078 yılından sonra Peçenekler, Bizans İmparatorluğu'na karşı sistematik bir şekilde yerine göre Bizans'ı yıldırma ve zayıflatma politikasını takip ederek ortaya çıkan fırsatlardan da yararlanmayı düşünmüşlerdir. 1079 yılında aslen bir Rum olan "Leka" adlı bir Filibeli Pavlikyan, Peçenekler ile akrabalık ilişkilerinde bulunarak Sofya ve Niş bölgesinde Bizans'a karşı isyan etmiş, bu isyana Peçenekler de destek vererek Bizans'a karşı sürekli akınlarda bulunmuşlardır. Bunun üzerine o dönemde general olan Aleksios Komnenos, Peçeneklerin arkalarından dolaşıp onları Trakya'da bozguna uğratmıştır. Ayrıca Aleksios Komnenos, yapmış olduğu başarılı mücadeleler sonucunda kendi ülkesinde giderek şöhret kazanmış olup birtakım mücadelelerden sonra 1081 yılında Bizans İmparatorluğu'nun tahtına oturmuştur.¹⁶³ Aleksios Komnenos, Bizans tahtına çıktığında Peçeneklerin asıl kuvvetleri "Yüztepe" denilen mevkide bulunurken, Tuna boyundaki bazı şehirler ise farklı Peçenek grupların elinde bulunmaktaydı. Öyleki o dönemde Peçenek başbuğlarından Tatos, Silistre'de; Saça ise Varna yakınlarında bulunan "Biçina" denilen bir şehri ellerinde bulunduruyorlardı.¹⁶⁴

1084 yılında Traulos öncülüğünde Bulgar Bogomilleri¹⁶⁵, yeniden Bizans İmparatorluğu'na karşı isyan ederek bu dönemde Bizans'ın memurlarını öldürmüşler ve

---

Ruh vasıtası ile Meryem'den doğmuş, tam ve mükemmel bir insandır. Onun Bakireden doğması Tanrı-İnsan olduğunu göstermez. O, Saf bir beşerden başka bir şey değildir.” Detaylı bilgi için Mehmet Çog, *İslam-Bizans İlişkileri Bağlamında Pavlikanlar Üzerine Bir Değerlendirme*, Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S. 13/1, Elazığ, 2008, s.75; Mehmet Çelik, *Süryani Kilisesi Tarihi*, İstanbul 1997, s.65.

¹⁶¹ Uydu Yücel, s.718.

¹⁶² Sümer, s.214.

¹⁶³ Detaylı bilgi için Bkz. Kurat, *Peçenekler Tarihi*, s. 150.

¹⁶⁴ Kurat, s.166; Anna Kommena, “Alexiad.”, (Çev. Bilge Umar), İstanbul, 1996, s.216.

¹⁶⁵ ” *Bogomillik* ”, Papas (Pop) Bogomil'in bir öğretisidir. Bu öğreti, Bizans tarafından büyük kitleler halinde Trakya'ya göç ettirilen Bulgaristan ve Makedonya'nın İslav halkı ile yan yana yaşayan

Filibe yakınlarındaki “Beliatoba” kalesini de ele geçirmişlerdir. Bu isyan hareketi gittikçe büyümüş, isyanın öncüsü olan Traulos’un yardım istemesi üzerine, Peçenekler de 1086 yılında bu isyana destek vermişlerdir. Hemen bu isyanın akabinde Peçenekler, Macar Kralı Soloman ile birlikte hareket ederek Bizans İmparatorluğu’na hücum etmiş olup “Çelgü” komutasındaki Peçenek kuvvetleri, Lüleburgaz’a kadar ilerlemişlerdir. Lüleburgaz’ın civarındaki şehir ve köyleri yağmalayan Peçenekler, o dönemde “Skoteinan” da kamp kurarken, Nikolo Maurokatakalon komutasındaki Bizans kuvvetleri ise “Pamphylon” sonrasında ise “Kule” mevkinde karargâh kurmuştur.¹⁶⁶ Bizans kuvvetleri bir sabah ansızın birleşik Peçenek–Macar kuvvetlerine saldırarak onları bozguna uğratmıştır. Bu savaşta ölenler arasında hem Peçenek başbuğu Çelgü hem de Macar Kralı Solomon’da bulunmaktaydı. Öte yandan aynı yılın (1087) ilkbaharında Peçenek başbuğu Tatuş’un hâkimiyeti altında bulunan Derster (Silistre), Bizans İmparatoru Aleksios Komnenos tarafından muhasara edilmiştir. Tatuş idaresindeki Peçenekler, Bizans ordularını Silistre’de geri püskürterek onlara ağır bir yenilgiyi tattırmışlardır. Bunun üzerine Bizans İmparatoru Aleksios Komnenos ve ordusu Goloe bölgesine doğru kaçmak durumunda kalmışlardır.¹⁶⁷

Bizans İmparatorluğu’nu Silistre’de bozguna uğratan Peçenekler, bu kez de Kıpçak tehdidi ile karşı karşıya gelmiştir. Çünkü Bizans kuvvetleri Silistre’de Peçenekleri muhasara edince, Peçenek başbuğu Tatuş, Kıpçaklara yardım çağrısı yapmıştı. Lakin Kıpçak kuvvetleri savaş bittikten sonra Silistre’ye gelmişler ve bu duruma rağmen Peçeneklerin, Bizans kuvvetleri ile mücadelesinde ele geçirilen ganimetlerden kendilerine pay verilmesini istemişlerdir. Bu doğrultuda Kıpçaklar, Peçenek başbuğu Tatuş’a hitaben:

“Biz topraklarımızı, evimizi, barkımızı bırakarak sizin imdadınıza koştuk, sizinle hem tehlikeleri hem başarıyı paylaşmak için böylesine uzun ve zahmetli bir yolculuğa

---

Pavlikiyanların doktrininden esinlenmiştir. Pavlikiyanlık gibi Bogomillik de dünyaya iki prensip iyilik (Tanrı) ve kötülük (Şeytan) tarafından hükmedildiğini ve bu güçler arasındaki mücadelenin bütün dünya olaylarını ve her insan hayatını düzenlediğini kabul eden düalist bir doktrindir. Bu düşünüşe göre gözle görünen bütün dünya şeytanın işidir ve bunun içinde kötünün elindedir. Bu nedenle Bogomiller, saf bir ruhi dindarlık ve ciddi bir zahidane yaşama erişmek gayreti içindedirler. Dolayısıyla Bogomiller, şiddetle bütün ibadet şekillerini, bütün kilise adetlerini ve bütün Hristiyan kilise düzenini reddederler. Bogomillerin hâkim olan kiliseye karşı isyanları, en güçlü ruhi desteği kilise olan mevcut dünya düzenini de reddetmek anlamına geliyordu. Bu hareket hâkim olanlara, kudretlilere ve zenginlere karşı bir protestonun ifadesi idi. Bkz. Ostrogorsky, ss.250-251.

¹⁶⁶ Uydu Yücel, s.720.

¹⁶⁷ Anna Kommena, ss. 213-222.

katlandık. Bize düşen her şeyi yapmış bulunduğumuza göre bizi eli boş göndermeniz doğru olmaz. Gerçekten savaş olup bittikten sonra buraya gelmişsek, bunun sorumluluğu bize değil saldırıya geçmiş olan imparatora düşer. İşte bu nedenle aldığınız ganimet ve esirleri bizlerle paylaşırsınız ya da bizi bundan sonra dostunuz olarak değil düşmanınız olarak görürsünüz ki hissemize düşeni de sizden zorla alırız.” demişlerdi.¹⁶⁸

Bunun üzerine Peçenekler, Kıpçaklar ile bahse konu ganimetleri paylaşmamışlar, onların bu isteklerini de geri çevirerek bundan sonraki süreçlerde Kıpçakların düşmanlığını kazanmışlardır. Nitekim Kıpçakların düşmanlığını kazanan Peçenekler bu durumun bedelini, 29 Nisan 1091 yılında “Lebounion’da”¹⁶⁹ Bizans ve Kıpçaklardan müteşekkil kuvvetler karşısında ağır bir yenilgi ile ödeyeceklerdir.

1087 yılında Peçenekler, kış mevsimini geçirmek için bu dönemde Taurokomos (Taurokomenda) bölgesine daha sonra ise Hayrabolu’ya kadar ilerlemişlerdir. Peçeneklerin, bu bölgedeki varlığından rahatsız olan Bizans tabiiyetindeki halk ise Bizans İmparatoru Aleksios Komneos’tan yardım istemiş olup bunun üzerine imparator o dönemde savaşlarda ölen Bizans askerlerinin oğullarından kurulu “Arkhytopoulos” adındaki askeri bir kıtayı, o dönemde Lüleburgaz bölgesinde bulunan Peçeneklerin üzerine göndermiştir.¹⁷⁰ Bu askeri Bizans kıtası, Peçeneklerin ordugâhlarına saldırmış lakin bu kuvvetler, daha sonra Peçenekler tarafından geri püskürtülerek 300 kadarı da öldürülmüştür. Hemen akabinde ise Peçenekler, o dönemde Aspra’ya¹⁷¹ kadar ilerleyerek bölgeyi yağmalamışlardır.¹⁷²

1088 yılında Peçenekler, Trakya ve Makedonya bölgelerinde istedikleri gibi hareket ederek bu dönemde Bizans İmparatorluğu’na karşı yapacakları savaşlar için birtakım hazırlıklar içerisine girmişlerdir. O sırada Keşan’da bulunan imparator Aleksios Komnenos’a “Tatranes” adlı bir Peçenek gelerek, Trakya ve Makedonya’da bulunan Peçeneklerin, Bizans İmparatorluğu’na karşı savaş hazırlıkları yapıp akınlarda bulunacaklarını belirtmiştir. Nitekim bunun üzerine imparator Aleksios Komnenos, Peçeneklere elçiler göndererek barış görüşmelerinde bulunmuş fakat bu istek Peçenekler tarafından reddedilmiştir. Peçeneklerden çekinen imparator, bunun üzerine o dönemde

¹⁶⁸ Kurat, ss.181-182.

¹⁶⁹ Günümüzde Meriç Nehri veya Enez yakınlarında bir yer olduğu ifade edilmektedir.

¹⁷⁰ Uydu Yücel, s.722.

¹⁷¹ Günümüzde Malkara yakınlarında bir yer adını ifade etmektedir.

Keşan'a kadar ilerlemiş olan Peçeneklerin üzerine bu kez de "Ouzas" (Oğuz veya Uzan) adlı bir Türk başbuğunu yollamıştır. Ouzas, bu mevkideki Peçeneklere üstünlük sağlayarak onların birçok adamını ve atlarını ele geçirmiştir.¹⁷³ Fakat kısa sürede toparlanan Peçenek zümreleri, Keşan'da bulunan İmparator Aleksios Komnenos'a gereken cevabı vermek adına bu dönemde Keşan'a akınlar düzenlemişlerdir. Bu akınları geri püskürten imparator ise daha sonra o dönemde müstahkem bir mevki olan Çorlu'ya gelmiş, onu takiben Çorlu'ya gelen Peçenekler ise şehri muhasara etmişlerdir. Fakat yapılan ikili bir barış antlaşması gereği Peçenekler bu muhasarayı kaldırmışlardır.¹⁷⁴

1.4.7. Peçenekler ile Çaka Bey'in Bizans'ı Bitirme Planı ve Bizans Entrikası

Önceden de belirttiğimiz gibi 1081 yılında Bizans İmparatorluğu'nun başına Aleksios Komnenos geçmiş olup bu hükümdar ülkenin batı sınırındaki Norman tehlikesini ortadan kaldırdıktan hemen sonra topyekûn olarak Peçenekler ile bir mücadele içerisine girmiştir. Bu dönemde üst kısımlarda belirttiğimiz gibi Balkan yarımadasının doğusunda Bogomillerin akıncı Peçenek kitleleriyle birlikte hareket etmeleri, imparatorluk üzerindeki Peçenek tehdidini bariz hale getirmişti. Özellikle bu tarihten itibaren Peçenekler o kadar güçlü bir hale gelmişlerdir ki, 1090 yılında Bizans'ın imparatorluk merkezi olan İstanbul'un surlarına kadar ilerlemişlerdir. Bu yetmezmiş gibi Peçenekler, 1086 yılında İzmir ile çevresini ele geçirerek bölgede Bizans'a karşı müstakil olarak kurulan ve yükselen bir güç odağı haline gelen Çaka Beyliği ile de ilişkilerde bulunmaya başlamıştır.¹⁷⁵ Bu sayede hem Peçenekler hem de Çaka Bey bu ilişkiler sonucunda Bizans İmparatorluğu'na karşı bir antlaşma dahi yapmışlardı. Yapılan bu antlaşma, Bizans'a karşı olarak topyekûn bir savaşı ihtiva etmekte olup aynı zamanda Bizans İmparatorluğu'nun koordineli olarak üçlü bir mekanizma ile kısıpaca alınmasını öngörmekteydi. Peçenekler ve Çaka Bey tarafından bu gelişmeler olurken şimdi Anadolu Selçukluları tarafından konuya bakalım:

1086 yılında Anadolu Selçuklu Devleti'nin kurucusu Süleyman Şah'ın ölümünden sonra Anadolu Selçuklu tahtı belli bir süre boş kalmıştı. Bu süre zarfında Bizans orduları, Selçuklu topraklarına düzenli ve sürekli olarak akınlarda

¹⁷² Diehl, s.110; Kurat, ss.195-196; Anna Kommena, s. 228.

¹⁷³ Uydu Yücel, s.722.

¹⁷⁴ Anna Kommena, s. 239-241.

¹⁷⁵ Rasonyi, s.133; Coşkun AlpTekin, *Türkiye Selçukluları*, D.G.B.İ.T., C. 8, İstanbul, 2001, s. 221.

bulunmuşlardı. Öte yandan Bizans İmparatoru Aleksios Komnenos döneminde, Selçuklu toprakları işgal edilerek bu toprakların büyük bir bölümü Bizans İmparatorluğu tarafından ele geçirilmişti. İşte bu dönemde Anadolu Selçuklu Devleti'nin başına geçen I. Kılıç Arslan'ın yapmış olduğu ilk faaliyetlerinden biri de Bizans İmparatorluğu'nun düzenlemiş olduğu akınlara son vererek bunları işgal edilen Selçuklu topraklarından çıkarmak oldu. Bu sebeple de I. Kılıç Arslan, bir çatı altında topladığı Türk boylarından oluşan ordusuyla, Bizans üzerine şiddetli akınlar ve sefer hareketlerinde bulunarak Bizans'ın, Anadolu Selçuklu Devleti üzerindeki nüfuzunu kırmaya çalıştı.¹⁷⁶ Nitekim Bizans İmparatorluğu üzerine yapılan bu yıldırma ve zayıflatma politikalarında gayet başarılı olan I. Kılıç Arslan, Anadolu'da kendi devletin gücünü yeniden sağlamaya çaba harcadı. Görüldüğü üzere Anadolu coğrafyasında da Selçuklu ve Bizans münasebetleri bu konumdaydı. Şimdi de Peçenekler, Çaka Beyliği ve Anadolu Selçukluları açısından Bizans İmparatorluğu'nu bitirme planına bakalım:

Belirttiğimiz gibi Peçenekler ve Çaka Bey arasında Bizans İmparatorluğu'na karşı bir antlaşma yapılmıştı. Bu antlaşmaya Anadolu Selçuklu Devleti hükümdarı Kılıç Arslan'ı da dâhil etmek isteyen Çaka Bey, bu dönemde kızını verdiği Anadolu Selçuklu hükümdarı Kılıç Arslan'a akrabalık vasfını kullanarak onun savaşa katılmasını istemiştir. Bu kapsamda Bizans İmparatorluğu bu dönemde Türkler tarafından doğu, batı ve güney merkezli olarak üç kısımdan sıkıştırılmaya başlanacaktı. Çünkü bu dönemde yapılan bu antlaşmalar ile Bizans'ın imparatorluk merkezi İstanbul; Balkanlar'dan Peçenekler, güney sahillerinden Çaka Beyliği ve Anadolu yakasından ise Anadolu Selçukluları tarafından üç koldan kuşatılarak ele geçirilecekti. Nitekim 1090 yıllarına doğru kuşatılmış olan İstanbul'a bu tarihte Çaka Bey de destek verip güney sahillerinden ilk donanmalarını göndermiştir.¹⁷⁷ Böylece İstanbul'un hem Balkanlar'dan hem de nispeten güney sahillerinden kuşatılması sağlanmıştır. Ancak Çaka Bey'in ve Peçeneklerin, Bizans İmparatorluğu'na indirici darbeyi vurabilme planları başarısız olacaktı. Çünkü bu plandan rahatsız olan Bizans İmparatorluğu'nun endişesi giderek artmaya başlamış olup bu nedenle bu durumdan bir an evvel kurtulabilmek adına Bizans, türlü türlü yollara başvurarak bu kısıkaçtan kurtulmaya çalışmıştır. Nitekim her zaman olduğu gibi Bizans entrikaları bu dönemde de devletlerarasındaki ilişkilerde

¹⁷⁶ Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Ankara, 1996, s.90-95..

¹⁷⁷ Ostrogorsky, s.332; Mücteba İlgürel, *Çaka Bey*, T.D.V.İ.A., C. 8, İstanbul, 1992, s. 186-188.

etkin bir güç olarak kullanılmıştır. Nitekim dönemin Bizans İmparatoru Aleksios Komnenos, imparatorluk merkezi İstanbul'un Peçenekler ve Çaka Beyliği tarafından ele geçirilmesini önlemek maksadıyla ilk çare olarak Anadolu Selçuklu hükümdarı Kılıç Arslan ile Çaka Bey'i birbirine düşürmeye çalışmış, bu sayede Çaka Bey'e karşı Kılıç Arslan'a bir mektup göndermiştir.¹⁷⁸ Bu mektup aracılığıyla Çaka Bey'i, Anadolu Selçuklu hükümdarı olan Kılıç Arslan'a kötüleyerek Kılıç Arslan'ı kışkırtmış; bu sayede Kılıç Arslan'ın, Çaka Bey'e destek vermesini önlemeye çalışmıştır.¹⁷⁹ Bu entrikasında başarılı bir politika takip eden Bizans, tarafları bu şekilde bertaraf edebilmiştir. Hatta 1094 yılında Kılıç Arslan, kayınpederi olmasına rağmen Çaka Bey'i sarayına çağırarak onu öldürmüştür.¹⁸⁰ Nitekim Bizans İmparatoru Aleksios Komnenos, böylece Çaka Bey tehlikesini de bertaraf edince, sıra siyasi mücadelede yalnız kalan Peçeneklere gelmişti. Öte yandan bu siyasi mücadeleler kapsamında şimdi de Bizans İmparatorluğu'nun almış olduğu tedbirlere ve faaliyetlere bakalım:

Türk zümreleri tarafından doğu, batı ve güney sahillerinden kuşatılmasını öngören plan karşısında, Bizans İmparatorluğu öncelikle imparatorluğun farklı vilayetlerinden asker toplama yoluna gitti. Daha sonra General Nikefor Melissenos komutasındaki bir askeri birliği, Trakya ve Makedonya bölgesine göndererek bu dönemde Ainos'u¹⁸¹ işgal etmesi akabinde o bölgede Bulgar ve Ulahlardan müteşekkil bir askeri kuvveti Peçeneklere karşı teşkil etmesini istenmişti.¹⁸² Ayrıca bölgedeki kaleler ve askeri garnizonlar, Peçenek akınlarına karşı güçlü hale getirilmişti. Öte yandan Flandre Kontu Robert'in göndermiş olduğu 500 kadar şövalye bu dönemde İzmit tarafındaki mevkiye gönderilirken, İznik'te bulunan Frenk şövalyeler ise Bizans kuvvetleri ile birlikte Meriç dolaylarındaki Enez'e yerleştirilmişti.¹⁸³ Bu gelişmeler olurken Bizans İmparatoru Aleksios Komnenos, bu dönemde de Türk'ü Türk'e kırdırma politikasını takip ederek Peçenek tehdidine karşı son kozu olan Kıpçak kartını da oynamak adına, 1080 yılında Kıpçaklar ile bir antlaşma yoluna gitmiştir. İmparator Aleksios Komnenos, Peçenekler ile mücadele edebilmek ve onların Balkanlar

¹⁷⁸ Ostrogorsky, ss.332-333.

¹⁷⁹ Yusuf Ayaönü, *İzmir'de Türk Hâkimiyetinin Başlaması*, Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, C.9, S.1, İzmir, 2009, s.1-8.

¹⁸⁰ Işın Demirkent, Sultan I. Kılıç Arslan, Ankara, 1996, s.16; Turan, s. 95; Ali Sevim- Erdoğan Merçil, Selçuklu Devletleri Tarihi-Siyaset, Teşkilat ve Kültür, T.T.K., Ankara, 1995, s.427-430.

¹⁸¹ Günümüzde Marmara Bölgesi'ndeki Enez ilçesi yakınlarındaki bir antik yunan kentidir.

¹⁸² Uydu Yücel, s.723.

¹⁸³ Uydu Yücel, s.723.

dolayısıyla Bizans üzerindeki tehdidini kesin bir şekilde bertaraf edebilmek adına bu dönemde atlı göçebe ve savaşçı Kıpçak topluluklarıyla irtibat kurmuş,¹⁸⁴ Kıpçaklar ise Peçeneklere karşı yapılacak olan mücadele sonucunda ele geçirilecek ganimetlerin yarısını kendilerine verilmesi şartıyla Bizans İmparatorluğu ile antlaşmaya varmıştır.

Kıpçakların, Peçeneklere karşı olarak Bizans İmparatorluğu ile antlaşma sağlamalarının en önemli nedeni; 1087 yılında Derster'de (Silistre) Peçeneklerin, Bizans kuvvetlerini yenilgiye uğratmaları sonucunda ele geçirilen ganimetleri Kıpçaklar ile paylaşmamalarıdır. Çünkü bu durumdan ötürü Peçenekler, Kıpçakların düşmanlığını kazanmışlar nitekim de 1091 yılında karşılarına çıkmışlardır.

1.4.8. Lebounion (Lebunium) Savaşı ve Peçeneklerin Sonu

1091 yılında Bizans ordusunu komuta eden İmparator Aleksios Komnenos, emrindeki kuvvetler ile önce “Khoirenos” ta (Chirini, Domuzlu) daha sonra ise kendi birliklerine Trakya ve Makedonya'daki kuvvetlerin de katılımıyla “Lebounion” veya “Lebunium” mevkinde ordugâhını kurmuştur. Bu sırada kütleler halinde Balkanlar'a giren Bonyak ve Tugorkan adlı iki başbuğ idaresindeki yaklaşık 40.000 kişilik Kıpçak kuvveti¹⁸⁵, bu dönemde “Lebounion” eteklerinde bulunan Bizans ordularına katılarak Peçenekler ile şiddetli bir savaş içerisine girmişlerdir. “Lebounion” eteklerinde 29 Nisan 1091 yılında yapılan bu meydan savaşında, Bizans ve Kıpçaklardan müteşekkil büyük bir ordu karşısında tutunamayan Peçenek kuvvetleri ağır bir yenilgiye uğratılmıştır. Savaşta esir alınan Peçenekler dahi Bizans askerleri tarafından kılıçtan geçirilmiş olup¹⁸⁶ bu savaş ile Peçenekler, 30 yıl boyunca Bizans İmparatorluğu'na karşı mukavemet gösteremeyecek bir duruma gelmiştir. Hatta bu “Lebounion” meydan savaşı o kadar şiddetli olmuştur ki dönemin Bizans asilzadelerinden Anna Komnene, bu savaşı: “sayıları hadsiz hesapsız bütün bir kavim, tek bir günde imha olundu.” şeklinde ifade etmiştir.¹⁸⁷

Peçenekler, 29 Nisan 1091 yılında Lebounion Savaşı'nda Bizans ve Kıpçaklara karşı aldıkları yenilgi sonrasında Balkanlar'ın iç kesimlerine ve kuzeye doğru muhtemelen Tuna ile Macaristan bölgelerine çekilmişlerdir. Bir kısım Peçenek zümreleri ise Bizans İmparatorluğu tarafından Makedonya bölgelerinde iskân ettirilmişlerdir. XII. yüzyıl

¹⁸⁴ Ostrogorsky, s.333.

¹⁸⁵ Ayaönü, *Bizans Ordusunda Ücretli Türk Askerler...*, s.63.

¹⁸⁶ Diehl, s.110; Ostrogorsky, ss.332-333; Kurat, ss.214-227.

başlarında Makedonya'nın Moglena¹⁸⁸ bölgesinde yaşayan ve "Moglena Peçenekleri" olarak adlandırılan Peçenekler, bu iskânın bir hatırasıdır.¹⁸⁹

1122 yılında Tuna'yı geçen bir kısım Peçenek zümreleri etrafı yağmalayınca, onların bu akınlarını önlemek maksadıyla üzerlerine, Bizans orduları gönderilerek bu Peçenek zümresi bertaraf edilmiştir. Lakin 1152 ve 1154 yılında yeniden Tuna Nehri'ni geçen Peçenekler, Bizans topraklarını yağmalayarak etrafı tahrip etmişler, akabinde üzerlerine gönderilen Bizans ordularını bozguna uğratan Peçenekler, birçok ganimet elde ederek geri dönmüşlerdir.¹⁹⁰

1222 yılında Peçenekler, yeniden güçlerini toparlamaya çalışarak bu tarihte Makedonya ve Trakya bölgelerine inmeye başlamışlardır. Peçenekler, bu bölgelere doğru yayılmak suretiyle yağma maksatlı akınlarda bulunmuşlardır. Bu durum o dönemde bölgede birtakım karışıklıklara neden olarak bir kargaşa ortamı yaratmıştır. Bunun üzerine dönemin Bizans İmparatoru II. İoannes Komnenos, ülkenin batı sınırlarında yeniden baş gösteren Peçenek istilasını ortadan kaldırmak ve bölgede düzeni yeniden sağlamak adına bir sefere çıkmıştır. Nitekim bu sefer sonucunda Peçenekler, bir daha Bizans İmparatorluğu'nu rahatsız etmeyecek şekilde bozguna uğratılmışlardır. Bu savaşın akabinde esir edilen Peçenek gruplarından bazıları; Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde iskân ettirilirken, büyük bir kısmı da Bizans ordusuna eskiden olduğu gibi ücretli asker olarak alınmıştır. Bu savaştan sonra hatta Bizans İmparatoru II. İoannes Komnenos, bu savaşın unutulmaması için ülkede bir Peçenek Zafer Bayramı'nı ilan etmiştir.¹⁹¹

Günümüzde Anadolu, Bulgaristan, Bosna, Romanya, Sırbistan, Rusya, Macaristan ve Kafkaslar gibi yerlerde Peçeneklerden kalma birçok yer adları bulunmaktadır. Mesela Tuna'nın son mecrasının sağ tarafında bulunan Dobruca'yı örnek olarak verebiliriz.¹⁹²

¹⁸⁷ Anna Kommena, s. 247-258.

¹⁸⁸ Günümüzde Selanik'e bağlı bir yerleşim yeri olan Karacaova'nın eski adıdır.

¹⁸⁹ Kurat, s.229.

¹⁹⁰ Uydu Yücel, s.724.

¹⁹¹ Ostrogorsky, s.349.

¹⁹² Kurat, s.240.

İKİNCİ BÖLÜM

2. KIPÇAKLAR

2.1. Türk Tarihi İçerisinde Kıpçak Tabiri ve Kıpçakların Tarih Sahnesine Çıkışları

2.1.1. Kıpçak Adı ve Anlamı

Türk tarihi içerisindeki en önemli topluluklardan biri olan Kıpçaklar, kendilerine özgü bir takım vasıfları ve tarihi süreçte meydana gelen olaylardaki etkileri ile Türk tarihinde dönüm noktası olan gelişmelerin yaşanmasına ortam hazırlamışlardır. Bu nedenle bu kapsamda Kıpçak topluluğunu izah etmeye çalışacağız.

Kıpçak adı, bir Türk kavmi ve bu kavmin rehberliği altında kurulan bir birlik olarak ifade edilmekte olup öte yandan tarihi kaynaklarda farklı farklı şekillerde ve anlamlarda izah edilmiştir. Örnek olarak; Bizans ve Latinler; “Kumanos, Cumanos, Komani”, Ruslar; “Polovets”, Almanlar ve diğer milletler; “Falben, Valani, Pallidi”, Macarlar; “Kun”, Ermeniler ise “Khartes” olarak zikretmiş olup bu adların ortak anlamları ise “Sarı, Sarımsı ve Solgun” manalarına gelmektedir.¹⁹³ İslam kaynaklarında ise “Kıbcak, Kıbşak, Kıpçak” şeklinde ifade edilirken, Gürcü kaynaklarında; “Kifşak, Hifşah” şekillerinde izah edilmiştir.¹⁹⁴ İslam kaynakları kapsamında Kaşgarlı Mahmud ise “Kıvçak” adı şeklinde telaffuz ederken ayrıca bu Kıpçak adını; Türklerden büyük bir bölük veya bahsi geçen bu bölüğün oturduğu bölge ve Kaşgar şehri yakınında bulunan bir mahal olarak zikretmektedir.¹⁹⁵ Kıpçak adı, halk dilinde “Kovı ve kovuk” kelimeleri ile birleştirilirken, eski Türk dilinde “içi boş ağaç” şeklinde zikredilmiş olup Macar tarihçi Nemeth ise “hiddetli ve kızgın” anlamlarına geldiğini ifade etmektedir.¹⁹⁶

Kıpçakları, tarihi süreçte üç ana başlık ve alt başlıklar şeklinde ele alarak incelemeye çalışacağız:

---

¹⁹³ Rasony, s.136.

¹⁹⁴ Mualla Uydu Yücel, *Kıpçak Maddesi*, T.D.V.İ.A., C. 25, Ankara, 2004, s. 420.

¹⁹⁵ Kaşgarlı Mahmud, s. 351.

¹⁹⁶ Reşit Rahmeti Arat, *Kıpçak Maddesi*, M.E.B., İslam Ansiklopedisi, C.6, Ankara, 1976, s.713-714.

2.1.2. Kıpçakların İlk Ortaya Çıkışları ve Batıya Doğru Göçleri

Kıpçaklar ile ilgili olarak yapılan birçok araştırmalara rağmen bu topluluğun; tarih sahnesine ne zaman çıktığı konusu, tarih biliminde hala ortaya konulamamış olup bu konuyla ilgili olarak bilim dünyasında birtakım tartışmalar bulunmaktadır.

IX. yüzyılda Orta Asya'da İdil-Seyhun-İrtiş boyları arasında Oğuzlar, Tobol-İşim çevresinde Kıpçaklar, bu bölgeden Altaylara doğru Kimekler, Isık Göl etrafında Karluklar bulunmakta iken, daha doğuda Nan-Şan bölgesinde ise Sarı Uygurlar yer almaktaydı. Huang-ho bölgesinde ise Nesturi (Hristiyan) gruplar ve Kunlar da bu civarlarda yaşamaktaydılar.¹⁹⁷ Kunlar, zamanla yapmış oldukları göçler neticesinde Sarı Uygurlardan bir kütleyi de peşlerinden sürükleyerek Karluk bölgesine akabinde ise kuzeyde bulunan Kıpçak bölgesine geldiler. Aslında Batı Göktürk topluluklarından olan Kıpçak kütlesi, eski Çinlilerin X. yüzyıldaki devamı olduğu anlaşılan, İrtiş boylarındaki Kimeklerden İşim-Tobol vadilerinde oturan bir kol idi.¹⁹⁸ Kaşgarlı Mahmud, Kimekleri Kıpçaklardan saydığını, fakat Kıpçakların kendilerini ayrı bir boy olarak gördüğünü kaydetmektedir.¹⁹⁹ Marguat'a göre ise o sırada iki federasyon halinde yaşayan Kimekler'de idareciliğin Kıpçak kolunda olduğunu belirtmektedir. Bu sayede o dönemde Balkaş'tan İrtiş'e kadarki sahaya hâkim olan Kıpçaklar, güneyden gelen Kuman (Kun) sarılarının gelmesi ile daha da güçlenmişlerdir. Lakin Kıpçaklar, o dönemde önemli bir tehdit unsuru olarak ortaya çıkan Kitanların baskısı ve iklim şartlarının olumsuz etkileri sonucu Volga Nehri üzerinden batıya doğru yönelmeye başlamışlardı.²⁰⁰ Esas olarak Kıpçak kitlesinin Yayık Nehri'nin batısında İdil istikametinde ilerleyişi, en geç XI. yüzyıl başlarında olduğu görülür. Bu hareketin çok geniş bir cephe üzerinde yapıldığı muhakkaktır. Kıpçakların bir kısmı, İrtiş boylarından Uralları aşarak Kama-İdil sahasına sokulmuşlar ve böylece idil Bulgarları ile karışmaya başlamışlardı. Bu suretle o dönemden itibaren Orta İdil boyunun Kıpçaklaşmaya başlamış olduğu görülür. Kıpçakların diğer zümreleri ise aşağı İdil boyuna girmişler ve bu bölgede Hazarların bir etnik unsur olarak ortadan kalkmasını sağlamışlardır. Daha sonra ise Kıpçaklar, Peçenek ve Uzlardan boşalan yerlere doğru yayılarak Kuzey Kafkaslar'a Kuban boyuna ve Aşağı Don boyuna ve oradan da Dnyeper (Özü)

¹⁹⁷ Kafesoğlu, Türk Milli Kültürü, s.187.

¹⁹⁸ Mustafa Safran, *Kuman-Kıpçak*, Türkler, C.2, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2005, s.786.

¹⁹⁹ Kaşgarlı Mahmud, s.29.

istikametine gitmişlerdir.²⁰¹ O dönemde Kıpçaklar, beş bölükten oluşmakta olup bunların; Orta Asya Bölüğü, Volga–Yayık Bölüğü, Dongeç–Don Bölüğü, Aşağı Dnyeper Bölüğü ve Tuna Bölüğü şeklinde teşkilatlanıp yayıldıkları görülür.²⁰² Ancak Kıpçakların rehberliği altında oluşturulan bu büyük kavmi birlik için bir devlet olgusundan bahsedilemez. Çünkü o dönem için bahse konu kavmi birliğin arasında herhangi bir siyasi ve merkezi otoriteden bahsetmek söz konusu değildir.

Görüldüğü üzere bu kavmi birlik, ayrı ayrı bölüklerden muhtelif olup her bölüğün başında başbuğ ya da Han bulunmakta ve bu bölükler başbuğ ya da Hanlar tarafından idare edilirdi.²⁰³

2.2. Karadeniz'in Kuzeyinde ve Kafkaslar'da Kıpçaklar

IX. yüzyılda doğudan yani Orta Asya'nın iç kısımlarından başlayarak batı bölgelerine doğru sürekli bir göç dalgasının meydana gelmesi neticesinde; kendi iç dinamiğini devamlı olarak yenileyebilen Kıpçaklar, XI. yüzyılda oluşturmuş oldukları Orta Asya, Volga-Yayık, Dongeç-Don ve Aşağı Dnyeper bölükleri ile hem Karadeniz'in kuzey bölgeleri hem de Kafkaslar coğrafyasında etkili ve sert bir mücadeleye girişmeye başlamışlardır. Bu doğrultuda bu kısımda; Kıpçakların Hazarlar, Ruslar, Gürcüler, Harezmşahlar, Selçuklular ve Moğollar ile ilişkileri üzerinde durulacaktır.

2.2.1. Kıpçakların Hazarlar Ülkesine ve İdil-Volga Sahasına Akınları

IX. yüzyılın prestijli en önemli devletlerden biri olarak kabul edilen Hazarlar, askeri anlamda çok güçlü bir devlet niteliğinde olmasa da o dönemde elinde bulundurduğu ticaret yolları sayesinde başta Bizans İmparatorluğu olmak üzere dönemin birçok devleti ile geniş ticaret olanaklarına sahipti. Bu nedenle ekonomik alanda ve ülke içerisinde uygulamış olduğu hoşgörü politikasından dolayı sosyal alanda oldukça güçlü bir otoriter yapıya sahip bir konumdaydı. Ancak özellikle X. yüzyıla doğru Hazarlar, batıda bulunan Bizans İmparatorluğu'nun, kuzeyde Rusların, güney ve doğuda ise başta Kıpçakların ve diğer Türk boylarının baskısı ile ülkede bir takım iç ayaklanmalar baş

²⁰⁰ Peter B. Golden, Türk Halkları Tarihine Giriş, (Çev. Osman Karatay), Karam Yayınları, Ankara, 2004, s.243.

²⁰¹ Kurat, K.K. Türk Kavimleri..., s. 73.

²⁰² Kurat, s.69.

²⁰³ Kafesoğlu, s.189.

göstermiş, bu durum ise Hazar Devleti'nin oldukça zayıflamasına ortam hazırlamıştı.²⁰⁴ Bu dönemde özellikle Ruslar, Hazarların elinde bulunan ticaret yollarını ve geniş ticari imkânlarını ele geçirebilmek adına, bir yandan Bizans İmparatorluğu ile işbirliğinde bulunurken öte yandan ise Türk boylarını kışkırtmak suretiyle Türk boylarının, Hazar ülkesine akınlar yapmalarını sağlıyordu. Kıpçakların ve diğer Türk boylarının yapmış oldukları akınlara daha fazla karşı koyamayan Hazarlar, XI. yüzyılın başlarına doğru yıkılış sürecine girmişlerdir.²⁰⁵

Hazar Devleti'nin ortadan kalkması ile kendilerine geniş bir alan bulan Kıpçak hâkimiyetindeki Peçenek, Oğuz (Uz) vb. gibi topluluklar, bu dönemde Hazarlardan kalan şehirlere veya topraklara yerleşmeye başlayarak Kazan şehrinden başlayıp İran sahasına kadar olan sahada ticaretle uğraşmaya başlamışlardır.²⁰⁶ Öte yandan Kıpçaklar, Kafkaslar ile Kuzey Karadeniz arasında bir tampon bölge konumunda olan Hazar Devleti'nin ortadan kalkması üzerine, kalabalık gruplar halinde İrtiş boyundan Ural Dağları'nı aşarak Kama-İdil ve Aşağı İdil sahalarına doğru sokulmak suretiyle o bölgelerin ileriki süreçlerde Kıpçaklaşmasına ortam hazırlamışlardır. Bu bölgelerin Kıpçaklaşmaya başlaması ile bu durum, bahse konu coğrafyanın Deşt-i Kıpçak sahası haline gelmesindeki safhaların en önemli bir yerini tutacaktır.

2.2.2. Kıpçak – Rus Mücadelesinin Başlaması (1055-1090)

XI. yüzyılda Karadeniz'in kuzeye doğru olan geniş bozkır düzlüklerinde Kıpçakların akınları görülmeye başlanmış olup Kıpçaklar, bu dönemde bu geniş bozkır coğrafyasında dağınık bir vaziyette bulunan Oğuz (Uz) ve Peçenek kalıntılarının kendilerine katılmasını sağlayarak bölgede gittikçe nüfuz sahibi olmaya başlamıştır. Bu kapsamda Karadeniz'in geniş bozkır coğrafyasında bir taraftan Kıpçaklar gittikçe itici güç haline gelirken,²⁰⁷ diğer taraftan ise Rus knezlerinin de bölgede önemli bir güç odağı konumunda oldukları söyleyebiliriz. Lakin bu Rus toplulukları bölgede dağınık halde yaşayan birbirinden bağımsız bölgesel knezliklerden oluşmakta ve bunlar arasında herhangi bir siyasi birliktelik de söz konusu değildi. Ayrıca bu Rus knezleri arasında sürekli olarak şiddetli mücadeleler yaşanmaktaydı. İşte bu Rus knezlikleri arasında

²⁰⁴ Ahmet Gökbel, *Kıpçaklar/Kumanlar*, Türkler, C.2. Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2005, s.733.

²⁰⁵ Togan, s.158.

²⁰⁶ Gökbel, s. 734.

²⁰⁷ Reşit Rahmeti Arat, *Kıpçak Maddesi*, s.714.

siyasi bir birlikteliğin olmayışı, Kıpçakların bu geniş bozkır coğrafyasında daha kolay yayılarak onları bölgede en önemli güç odağı haline getirmenin yanında, Kıpçakların Moğol istilasına kadarki 1500 yıldan daha fazla bir zaman diliminde Karadeniz'in kuzey bozkırlarına hâkim olmalarına dolayısıyla da Rus ve Balkan tarihine derin izler bırakmalarına ortam hazırlayacaktır.

2.2.3. Kıpçakların Preyeslavl Knezliği ile Mücadelesi ve Alta Irmağı Savaşı

Rus vekayinamelerinde; “ Polovets ” adıyla zikredilen Kıpçakların, 1055 yılında Rus yurduna geldikleri ve akınlarda bulundukları yazmaktadır. 1055 yılının kış mevsiminde Rusların Preyeslavl Knezi Vsevolod, Voina'daki Tork'lar ile uğraşırken, diğer taraftan ise bölgede Kıpçak tehdidi baş göstermiştir. Rus Knezi Vsevolod, Voina'daki Tork'ların üzerine yürümüş ve yapılan savaşı kazanarak bölgedeki Tork'ları her ne kadar bertaraf etmişse de aynı başarıyı Kıpçaklar üzerinde gösterememiştir.²⁰⁸ Bu sebeple Vsevolod, o dönemde Kıpçakların başında bulunan Boluş ile bir barış antlaşması yapmış olup Kıpçakları çeşitli hediyeler ile ödüllendirerek bir süreliğine de olsa knezliğini, Kıpçakların akınlarından ve düşmanca faaliyetlerinden koruyabilmiştir.²⁰⁹

Kumanlar ile Rusların Preyeslavl Knezliği arasında 1055 yılında yapılan barış antlaşması pek uzun sürmedi. Nitekim 1061 yılında Kıpçaklar, Preyeslavl Knezliği'ne karşı yeniden savaşa girişerek yapılan savaşta Kıpçaklar, Preyeslavl Knezliği'ne ağır bir darbe vurmuşlardır. Bu münasebetle bahse konu bu savaş, Rus vakayinamelerinde şu şekilde izah edilir:

*“1061 yılı Polovetsler (Kıpçaklar) ilk defa savaşmak üzere Rus yurduna geldiler; Vsevolod'u onlara karşı 2 Şubat tarihinde (şehirden) çıktı ve savaş oldu. Vsevolod'u yendiler ve savaştan sonra geri gittiler. İşte bu murdar ve Allahsız düşmanların (Rus yurduna) ilk kötülükleri idi. Onların beyi de İskal idi.”*²¹⁰ Kuman başbuğu İskal'in adını “Sakal” olarak okuyanlar da bulunmaktadır.

1061 yılındaki Rus Preyeslavl Knezliği'ne karşı kazanılan zafer sonucunda Kıpçaklar, 7 yıl boyunca Rus knezlikleri ile herhangi bir mücadele içine girmeyerek Karadeniz'in kuzey bozkırları boyunca ilerleyip bölgede hâkimiyetlerini tesis etmeye

²⁰⁸ Safran, s.787.

²⁰⁹ Uydu Yücel, s.420.

²¹⁰ Kurat, s.77.

çalışmışlardır. Ayrıca bu dönemde Kıpçakların, Peçenek ve Oğuz (Uz) kitlelerini takip ettikleri ve önlerinden kaçan bu Türk kavimlerinin önemli bir kısmının, Rusların hâkimiyetine girmelerinden de rahatsız olduklarını söyleyebiliriz. Nitekim 1068 yılında Kıpçaklar, ikinci defa Preyeslavl Knezliği'ne hücum ederek Rus knezliklerinin, Kiyef'e yakın Alta Irmağı üzerindeki birleşmiş kuvvetlerini ağır bir yenilgiye uğratmışlar, sonrasında ise (Alta Irmağı Savaşı) Dnyeper Nehri'nin sağ tarafına da geçerek Çernigov Knezliği'ne kadar sokulup etrafı yağmalamışlardır.²¹¹

2.2.4. Deşt-i Kıpçak Sahasındaki Rus Şehirlerinin Yağmalanması ve Deşt-i Kıpçak Tabiri

1068 yılındaki Alta Irmağı zaferinden sonra güçlerine güç katan Kıpçaklar, bu tarihten sonra Karadeniz'in kuzeyindeki belirli bir alana doğru yayılma ve yağmalama faaliyetlerine girişerek bölgedeki Rus knezlerinin korkulu rüyası haline gelmişlerdir. Bu kapsamda Kıpçaklar, 1071 yılında Dnyeper Nehri'nin sağ sahilindeki Rostovtsev ve Neyatin, 1078 yılında Preyeslavl, 1079 yılında ise Voin bölgelerine kapsamlı yağmalama akınlarında bulunarak bu bölgelerde hâkimiyetlerini sağlamışlardır.²¹² 1080 yılında ise Kıpçaklar, Novgorod-Seversk bölgesine sokuldular. Bu Kıpçakların bir kısmı Starodulb şehrini yağmalarken, diğer kısmı ise Desna boyu civarındaki bölgeleri işgal etmeye başlamışlardır. Daha sonra ise Kıpçaklar, sırasıyla 1083 yılında Goroşin bölgesini, akabinde 1084 yılında ise 8.000 kişilik bir kuvvetle Preyeslavl Knezliği'ndeki Prilut şehrini ele geçirmişlerdir.²¹³

1085-1090 yılları arasında Kıpçaklar, Don ve Dnyeper Nehir bölgeleri ağırlık merkezi başta olmak üzere, Balkaş Gölü-Talas havalisinden Tuna ağzına kadar olan sahaya doğru yayılarak bu bölgeleri işgal etmek suretiyle de yağmalamışlardır. Kafkaslar'da Kuban bölgesini de içine alacak şekilde bu arazi; kuzeyde Oka-Sura Nehirleri boyuna, yani İtil Bulgarları sınırına uzanmaktaydı. Böylece Doğu Avrupa-Batı Sibirya bozkır bölgelerinin tamamını teşkil eden Kuman-Kıpçak sahası bu dönemden

²¹¹ Gökbel, s.735; Kossanyı Bela, *XI-XII. Asırlarda Uzlar ve Kumanların Tarihine Dair*, (Çev. Hamit Koşay), Belleten, C. VIII/29, Ankara, 1944, s. 126.

²¹² Kafesoğlu, s.188.

²¹³ Kurat, s.78.

itibaren İslam kaynaklarında; “Deşt-i Kıpçak” yani “Kıpçak Bozkırı” adını almış olup batı kaynaklarında ise “Comania” olarak zikredilmeye başlanılmıştır.²¹⁴

Kıpçakların, Karadeniz’in kuzey bozkırlarında hâkimiyet alanlarını genişlettikleri ve bu doğrultuda bahse konu coğrafyada giderek caydırıcı bir güç olmaya başladıklarını görmekteyiz. Nitekim XI. yüzyılın sonlarına doğru Rus Knezleri, herhangi bir iç sorunlarında ya da tahta çıkışlarında Kıpçaklar ile münasebetlerinden dolayı onların desteğini alma ve kendi knezliklerine yönelik olabilecek herhangi bir tehlikenin önüne geçebilmek adına da Kıpçaklara para, kıymetli kumaşlar ya da istekleri doğrultusunda davar gibi hayvanları hediye etmişlerdir. Örneğin; meşhur Rus Knezi Vladimir Monomach, çocuklarına hitaben bıraktığı “Nasihatler’inde”; Kıpçaklar ile 19 defa barış akdederek, onlara çok sayıda davar ve kıymetli kumaşlar verdiğini²¹⁵, aksi halde Kıpçakların isteklerinin yerine getirilmediği takdirde hemen atlarına binerek Rus Knezliklerine karşı akınlarda bulundukları belirtilmektedir.

Karadeniz’in kuzey bozkırlarında hüküm süren Rus knezlerinin; Kıpçaklar ile iyi geçinmek, onlar ile akrabalık ilişkilerinde bulunarak bu sayede Kıpçakların yardımlarını sağlamak ve bölgede nüfuz sahibi olabilmek adına Kıpçak başbuğlarının kızları ile evlendikleri görülmektedir. Örneğin; Çernigov Knezliği, bu şekilde Kıpçaklar ile akrabalık ilişkilerinde bulunmaya her zaman için özen göstermiştir.²¹⁶

2.2.5. Karadeniz’in Kuzeyinde Kıpçak – Rus Bozkır Savaşları (1090-1110)

2.2.5.1. Kanlı Selan Savaşı ve Kıpçak–Rus Knezleri Arasında Yapılan Siyasi Amaçlı Evlilikler

1090 yılından itibaren Kıpçakların, Karadeniz’in kuzey bozkırlarında hâkimiyetlerini sağlama adına, bölgedeki Rus Knezliklerini tahakkümleri altına aldıklarını görmekteyiz. Nitekim Kıpçaklar, bölgede o kadar otoriter bir güç haline geldiler ki, Rus knezleri arasından kimin tahta çıkacağına dahi müdahale ederek Rus knezliklerinin iç işlerine karışma gücüne ulaşmışlardır.

Önceden belirttiğimiz gibi yine 1092 yılında da bölgedeki Kiyef Knezinin, Kıpçakların önünden kaçan Torkları himaye etme politikasını takip ederek hatta bunlardan Torklar için “Torçesk” adıyla bir şehir kurması, bu dönemde Kıpçakları

²¹⁴ Kafesoğlu, s.189.

²¹⁵ Kurat, s.78.

²¹⁶ Rasony, s.138.

oldukça rahatsız etmiştir.²¹⁷ 1093 yılında Kiyef Knezliği tahtına Svyatopolk geçince Kıpçaklar, Kiyef Knezi Svyatopolk'tan çeşitli hediyeler talep etmişlerdir. Bu isteği geri çeviren Kiyef Knezi Svyatopolk, Kıpçaklara karşı sefer düzenlemiştir. Kiyef Knezi Svyatopolk ile Kıpçak Başbuğu Tugorhan (Tugorkan) arasında yapılan ve tarihte “Kanlı Selan” adıyla bilinen savaşı Kıpçaklar kazanmıştır.²¹⁸ Yapılan bu savaşta; Rus Kiyef Knezliği yenilgiye uğratılmış olup savaşın akabinde dokuz hafta boyunca kuşatılan “Torçesk” şehri de ele geçirilerek bu şehirdeki “Torklar” ganimet usulü gereği esir edilmişlerdir. 1094 yılında ise Rus Kiyef Knezliği ile Kıpçaklar arasında bir barış antlaşması yapıldı. Bu barış antlaşması gereği, Kıpçak Başbuğu Tugorhan'ın kızı ile Kiyef Knezi Svyatopolk'un evliliği gerçekleştirilerek iki topluluk arasında akrabalık ilişkileri sağlanmıştır.

1094 yılında Çernigov Knezi Oleg Svyatoslaviç, Kıpçaklar ile sık sık işbirliğinde bulunarak Kıpçakların desteğini sağlamak niyetindeydi. Hatta Oleg Svyatoslaviç, 1107 yılında Kıpçak Başbuğlarından “Osuluk” (Uzluk)'un kızı ile evlenerek akrabalık ilişkilerinde dahi bulunmuştur.²¹⁹ 1094 yılındaki dönemin olaylarını anlatan Rus vekayinameleri; Oleg Svyatoslaviç'in, Kıpçaklar ile birlikte hareket ederek Çernigov Knezliği'ni tahrip ettirdiğini belirtmektedir.²²⁰

2.2.5.2. İtler ve Kitan Adlı Kıpçak Başbuğlarının Öldürülmesi ve Kıpçakların Akınları

1095 yılında Kıpçaklar ile Rus Kiyef Knezliği arasındaki ilişkileri yapılan barış antlaşmalarına rağmen yeniden bozulmaya başlamıştır. Bu durum, dönemin Rus vekayinamelerinde şöyle anlatılmaktadır:

“Barış için Kiyef şehri yakınına gelen iki Kuman Başbuğu İtler ve Kitan maiyetleri ile birlikte ayrı yerlerde kalmışlar ve tamamıyla emin olarak gecelenmekte iken, Knez Vladimir'in etrafındakiler bu iki Kuman elçisinin öldürülmesini teklif ediyorlar; Vladimir Monomach güya buna yanaşmak istemeyince, maiyetinde “Kumanların verdikleri yeminleri tutmadıklarını, birçok Hristiyan kanına girdiklerini ve dolayısıyla bunların öldürülmesinin günah olmayacağını” iddia edince Knezde buna

²¹⁷ Kurat, s.79.

²¹⁸ Kurat, s.79.

²¹⁹ Rasonyi, s.138; Kurat, s.83; Kafesoğlu, s.189.

²²⁰ Kurat, s.80

muvafakat ediyor. Evvela Kitan ve maiyeti öldürülmüşler, ertesi gün erkenden knezin bir adamı İtler'i knezin yanına davet ediyor. İtler de aklına hiçbir şey getirmeyerek davete icabet ediyor. Çağrılan eve gidince, kendisini kapatıyorlar ve ev sahibi ise evin damından bir delik açarak İtler'i ok ile kalbinden vuruyor, sonra bütün maiyyetide orada öldürülüyor.”²²¹

Elçi olarak Kiyef Knezliği'ne giden Kıpçak başbuğlarının bu şekilde öldürülmesi üzerine Kıpçaklar, üç koldan Rus knezliklerine karşı hücumla geçerek akınlarda bulunmuşlardır. Bu akınlarda bir yandan Başbuğ Benek (Bonyak), bir pazar akşamı ani olarak Kiyef şehrinin içlerine sokularak Kiyef Knezinin köşkünü yakmış; bir yandan 24 Mayıs 1096 yılında Kıpçak Başbuğu Küre, Preyeslavl yakınında bir şehri yakarken; diğer yandan ise Kiyef Knezi Svyatopolk'un kayınpederi Tugorhan, 30 Mayıs 1096 yılında Preyeslavl şehrine akınlarda bulunmuştur. Lakin 19 Temmuz 1096 yılında yapılan savaşta Kıpçaklar yenilmişler, ayrıca bu savaşta Tugorhan ve oğlu da öldürülmüşlerdir.²²² Bu yenilginin üzerine kısa sürede toparlanan Kıpçaklar, 20 Temmuz 1096 yılında Kıpçak Başbuğu Küre komutansında Kiyef Knezliği'nin iç kısımlarına sokularak şehrin manastırı dâhil çoğu yerini işgal edip yağmalamışlardır.

1096 yılından sonra Kıpçaklar, Rus knezleri arasındaki mücadelelerinden faydalanabilmek adına, bazen de Rus knezliklerine yardım etme politikasını takip etmekteydi. 1099 yılında ise Volınya Knezi David İgoreviç'in daveti üzerine, Rus knezlerinin Macarlar ile yaptıkları bir sefere katılmışlardır. Kıpçak Başbuğu Benek (Bonyak) komutasındaki Kıpçaklar, San Nehri üzerindeki Peremişl şehri yakınında yapılan savaşın kazanılmasında büyük bir rol oynayarak takip ettikleri Macar ordularına da şiddetli zayıatlar verdirmişlerdir.²²³ Bu savaşta katkılarından dolayı 1101 yılında Kıpçaklar ile Rus knezleri arasında “Sakov” denilen bir yerde yeniden bir barış antlaşması yapıldı.

1101 yılında “Sakov” denilen yerde, Kıpçaklar ile Rus knezleri arasında yapılan barış antlaşması ne yazık ki pek uzun sürmedi. Çünkü bu dönemde Kıpçaklar, devamlı olarak Rus knezleri üzerine yağma kapsamlı olarak akınlar düzenlemekteydi. Bu durum da Rus knezlerini oldukça rahatsız etmekteydi. Buna karşılık olarak Rus knezleri, Kıpçakları durdurabilmek amacıyla sağlam surlarla çevrili şehirlerin yanında

²²¹ Kurat, s.81.

²²² Kafesoğlu, s.190.

²²³ Rasony, s.139; Fahrettin Kırzioğlu, Yukarı Kür ve Çor Boylarında Kıpçaklar, Ankara, 2008, s.102.

kilometrelerce uzanan hendekler ve toprak tabyalar inşa etmekteydiler.²²⁴ Lakin Kıpçakların, süreklilik arz eden bu akınlarını, Rus knezlerinin durduramadıkları oldukça aşikârdır. Çünkü Kiyef Knezi Vladimir Monomach, bu konuyla ilgili olarak dönemin vekayinamesinde şu hususları ifade etmiştir: “*Köylü tarlasına çıkıp tam sürmeye başlarken bir Kumanlı gelip okla vurur, atını alır, sonra köyüne giderek karısını, çocuklarını, varını yoğunu alır götürür.*”²²⁵ Yani bu sözler ile göçebe Kıpçakların Rus köylüsüne nasıl eziyet ettikleri anlatılmak istenmişti.

2.2.5.3. Kiyef Knezi Monomach’ın Kıpçaklara Karşı Rus Siyasi Birliğini Sağlama Faaliyetleri

1097 yılına gelindiğinde Rus Kiyef Knezi Monomach, Dolob Gölü yakınlarında “Liliyubec” kasabasına bütün Rus knezlerini davet ederek onları kendi etrafında toplamaya ve uzlaştırmaya çalışarak bu şekilde Rus knezlerini, Kıpçaklara karşı teşkilatlandırmaya girişti.²²⁶ Rus Kiyef Knezi Monomach, takip ettiği bu politika ile bir yandan sürekli olarak birbirleriyle mücadele eden Rus knezleri arasındaki savaşları bitirirken, bir yandan da Rus knezleri arasındaki siyasi birliği sağlamıştır. Rus Kiyef Knezi Monomach, Rus knezleri arasındaki barışı sağladıktan sonra Rus knezleri ile Kıpçaklara karşı topyekûn bir savaşın verilmesini kararlaştırdı. Bunun üzerine Rus Kiyef Knezleri Vladimir Monomach ile Svyatopolk, 1103 yılında Kıpçaklara karşı bir sefer açtılar. “Suteni” Nehri yakınlarında ani olarak yakalanan Kıpçaklar, ağır bir yenilgiye uğratılmışlardır. Yapılan bu savaşta esir edilen Kıpçak Başbuğu “Beldüz” barışı bozmakla itham edilip idam edilirken, diğer Kıpçak başbuğlarından; Arslanaba, Çengeraba, Kuman ve Altınopa (Altınaba) gibi 20’ye yakın başbuğ ise hayatını kaybetmiştir.²²⁷ Ayrıca Rus knezleri, bu savaştan sonra Kıpçakların himayesinde bulunan pek çok Peçenek ve Tork kitlelerine el koymuşlar ve bunları sınır boylarına yerleştirerek bölgede kendilerine bir tampon bölge oluşturmuşlardır.²²⁸

Rus knezleri karşısında Kıpçaklar ağır bir yenilgi alsalar da, kısa bir sürede toparlanan Kıpçaklar, 1105 ve 1106 yıllarında Benek (Bonyak) komutasında akınlar

²²⁴ Gökbel, s.736.

²²⁵ Kurat, s.82.

²²⁶ Akdes Nimet Kurat, Rusya Tarihi, (Başlangıçtan 1917’ye kadar), Ankara, 1987, ss.40-42; Kafesoğlu, s.190.

²²⁷ Rasonyi, s.139.

²²⁸ Kurat, s.40.

düzenleyerek Kiyef ve Preyeslavl çevrelerini yakıp yıkmışlardır. Lakin 1107 yılında Benek (Bonyak), Şaruhan ve diğer Kıpçak beylerinin, Rus knezleri üzerine yaptıkları seferde Kıpçaklar yine savaşı kaybetmişler ve bu savaşta Benek (Bonyak)'ın kardeşi hayatını kaybetmiştir.²²⁹ Bu savaşın ardından Kıpçaklar ile Rus knezleri arasında bir barış antlaşması yapılmış olup ardından Kıpçak beylerinin kızları, Rus knezleri ile evlendirilerek akrabalık ilişkileri tekrardan kurulmaya çalışılmıştır. Lakin yine de Kıpçaklar ile Rus knezleri arasında savaşlar bir türlü son bulmamıştır. Bu durumu müteakip Rus knezleri, peş peşe Kıpçaklar üzerine hücumla geçmişlerdir. Şöyle ki: 1109 yılındaki seferde Kiyef Knezi Vladimir Monomach komutasındaki Rus knezleri, Don Nehri'ne kadar ilerleyerek bu bölgede Kıpçaklara karşı yaptıkları savaşı kazanmışlar ve hatta bu savaşta; Kıpçak Başbuğu Benek (Bonyak)'ta öldürülmüştür.²³⁰ 1111 yılında düzenlenen seferde Rus knezleri, Doneç Nehri boyunda bulunan Kıpçaklara karşı üstünlüklerini sağlayarak çok sayıda ganimet elde etmişlerdir. 1116 yılında Rus knezlerinin, Kıpçaklara karşı seferlerini genişlettikleri görülüyor ki yapılan bu seferlerde Rus knezleri, Kıpçakları yenilgiyi uğratarak çok sayıda esir ve ganimet ele geçirmişlerdir. Rus knezlerinin bu akınlarında üç büyük Kıpçak Başbuğu Tugor Han, Şaruhan ve Benek (Bonyak)'ın hayatlarını kaybetmesi, Karadeniz'in bozkırlarında yaşayan Kıpçakların zayıflamasında oldukça etkili olmuştur. Ayrıca özellikle bu savaşlardan dolayı Kıpçakların himayesi altında yaşayan diğer Peçenek ve Tork zümreleri, Kıpçakların zayıflamasını fırsat bilerek Rus knezliklerine sığınmışlar ve Rus knezleri tarafından da sınır bölgelerine yerleştirilmişlerdir.

Kıpçak Başbuğu Şaruhan ölünce yerine geçen oğlu "Atrak (Otrok)", Rus knezlerinin baskısına maruz kalmıştır. Bunun üzerine Başbuğ Atrak, damadı olan Gürcü Kralı II. David'in de o dönemde kendisini ülkesine davet etmesi üzerine, idaresindeki kalabalık bir Kıpçak topluluğu ile birlikte 1118 yılında Gürcistan'a gitmiştir.²³¹ Bu bahisle o dönem için Rus topraklarındaki Kıpçak akınları bir müddet son bulmuştur. Fakat 1125 yılında Rus Kiyef Knezi Monomach'ın ölümü üzerine Gürcistan bölgesine giden Kıpçak Başbuğu Atrak ve idaresi altında bulunan Kıpçakların bir kısmı, kendi yurtlarına dönmüşlerdir. Lakin Kıpçakların diğer kısmı ise Gürcistan'daki ovalarda

²²⁹ Gökbel, s.736.

²³⁰ Safran, s.788; Kurat, s.41; Kurat, K.K. Türk Kavimleri..., s.83.

²³¹ Fahrettin Kırzioğlu, ss. 102-103.

hayatlarını devam ettirmişlerdir. İşte Doğu Anadolu ve Çıldır Gölü civarında yaşayan Kıpçakların, bunların halefleri olduklarını söyleyebiliriz.²³²

2.2.6. Karadeniz'in Kuzey Bozkırlarında Kıpçak - Rus Rekabetinin Yeniden Başlaması (1125-1221)

2.2.6.1. Kıpçakların Rus Knezleri Arasındaki İç Çekişmelere Karıştırılmaları ve Sonuçları

1125 yılından sonra özellikle Kiyef Knezi Monomach'ın ölümünden sonra bir müddet boyunca duraklamış halde bulunan Kıpçak-Rus ilişkileri yeni bir safha içerisine girmiştir. Bu dönemde Rus knezlerinin, kendi aralarındaki iç çekişmelere ve mücadelelere Kıpçak Başbuğlarını karıştırmaya başladıkları görülmektedir. Özellikle de Çernigov ve Kiyef knezleri, kendi eşlerinin de Kıpçak kökenli olmaları nedeniyle iç çekişmeler esnasında bu akrabalık ilişkilerinden faydalanarak rakiplerine üstünlük sağlamak adına Kıpçak Başbuğlarından yardım almışlardır. Örneğin; Çernigov Knezi'nin isteği doğrultusunda bir defasında 8.000 kişilik bir Kıpçak kuvveti yardıma gelmiştir.²³³ Rus knezlerinin birbirleriyle mücadeleleri ve bu münasebetle Kıpçakları iç sorunlarına karıştırmaları neticesinde, kuzey ve güney doğrultudaki Rus knezlikleri Kıpçakların yağma ve tahribatına uğramıştır. Bu durumdan en çok Preyeslavl, Çernigov, Vyatiçler, Smolensk ve Novgorod-Seversk Knezlikleri zarar gördükleri gibi, daha kuzeyde bulunan bazı bölgelerde harabe haline getirilmiştir.²³⁴ Aynı şekilde Kiyef Knezliği de sürekli olarak Kıpçakların yağma ve tahribatlarına maruz kalmıştır. Öyle ki bu Kıpçak akınları yüzünden adı geçen bu yerlerde insan kalmamış, köyler ve şehirler tamamen boşaltılmış, halkın büyük çoğunluğu; Kıpçaklar tarafından ya esir edilmiş ya da öldürülmüş olmakla birlikte geriye kalan ahali ise hayatlarını devam ettirebilmek adına Kuzey Rusya ve “ Suzdal ” bölgesine göç etmek durumunda kalmıştır.²³⁵

1170 yıllarına doğru Kıpçakların, kendilerini giderek toparladıkları görülmektedir. Bu dönemde Kıpçaklar, “Konçak” ve “Kobyak (Köpek-Kebek)” adlı savaşçı ve yetenekli başbuğları tarafından idare edilmekteydiler. Bu iki başbuğun komutasındaki Kıpçakların, 1174 yılında Preyeslavl Knezliği'ne karşı yaptıkları akınlar

²³² Fahrettin Kırzioğlu, s. 103.

²³³ Kurat, s.84.

²³⁴ Gökbel, s.736.

²³⁵ Gökbel, s.737; Kurat, s.85.

geri püskürtülünce, bu defa 1177 yılında yeniden akınlarını sistemli hale getiren Kıpçaklar, o dönemde “Rostovtsev” yakınlarındaki Rus kuvvetlerini yenilgiye uğratmışlardır. 1179 yılının Ağustos ayında ise Kıpçak Başbuğu Konçak, yeniden Rus bozkırlarına girerek bölgeyi yağma edip tahrip etmiştir.²³⁶ Aynı zamanda Kıpçak Başbuğu Konçak, bu sıralarda Rus knezleri arasındaki mücadeleden yararlanabilmek adına Kiyef Knezi Svyatoslav Vsevolodoviç’e de yardım etmekteydi.

Bu dönemde Aksu (Buğ) Nehri boyundaki Kıpçaklar ise Kiyef coğrafyasına akınlar düzenlemekteydi. Bu Kıpçak akınlara karşı koyabilmek için Rus knezleri de diğer bir göçebe topluluk olan Berendi (Karakalpaklar) kuvvetlerini kullanmaktaydı.²³⁷

2.2.6.2. Kıpçak - Rus Savaşlarında İlk Ateşli Silahların Kullanılması ve İgor Bölüğü Destanı

1184 yılında Kıpçakların Preyeslavl sahasını tahrip etmelerinden dolayı muhakkak cezalandırılmaları gerektiğini savunan Kiyef Knezi Vladimir Svyatoslavlı, diğer knezleri bir araya toplayarak Kıpçaklara karşı büyük bir sefer açtı. Yapılan bu savaşta; Kıpçaklar yenilgiye uğramışlar ve Orel Suyu boyunda Ruslara karşı 417 bey ve bey oğlu olmak üzere toplam olarak 7.000 kişilik Kıpçak nüfusu esir düşmüştür.²³⁸ Yapılan savaşın sonrasında Rus kuvvetleri, “Khorol” yakınlarında rastladıkları, Kıpçak Başbuğu Konçak’ı da yenilgiye uğratmışlardır. Dönemin vekayinamelerinde, bahse konu bu savaşta; Konçak’ın hizmetinde ateşli silah kullanan bir Müslüman’ın bulunduğu ve elli askerin zorla gerdiği bir yayın “canlı ateş” attığı kaydedilmektedir.²³⁹

1185 yılında Novgorod–Seversk Knezi İgor, biraderi Vsevolod ve diğer birkaç kneziyle birlikte Çernigov Knezliği’ne bağlı “Kovuy” yani Karakalpakları da ordusuna katarak Kıpçaklara ağır bir darbe vurabilmek adına, 23 Nisan 1185 yılında Don boyuna doğru büyük bir sefere çıkmıştır. Kıpçaklara karşı sistemli bir seferi öngören Novgorod–Seversk Knezi İgor, “Doneç” Nehri ve güneyinden Kıpçakları sıkıştırırken, kardeşi Vsevolod ise “Kursk” civarından hareket ederek “Don” ve “Sal” ırmakları istikametinde Kıpçakları sıkıştırdı. Bu sırada Kıpçak Başbuğu Konçak komutasındaki Kıpçaklar, Rus Knezlerine karşı toparlanmaya başladılarsa da yapılan ilk savaşta Rus

²³⁶ Kurat, s.86.

²³⁷ Kafesoğlu, s.190.

²³⁸ Kurat, s.86; Kafesoğlu, s.190.

²³⁹ Kurat, s.86.

knezleri, Kıpçakları yenilgiye uğratarak çok sayıda ganimet elde etti. Bunun üzerine Kıpçaklara karşı cesaretleri daha da artan Rus knezleri, Kıpçaklara bitirici darbeyi vurabilmek adına topyekün olarak Kıpçakların üzerine yürüdüler. Nitekim Rusların gelmekte olduğu bozkır coğrafyasında süratle yayılmış olup, bu durumu haber alan Kıpçak atlıları ve göçebeleri, Ruslarla çarpışmak üzere toplandılar. Novgorod–Seversk Knezi İgor’un ordusu, Aşağı Don sahasındaki Kayalı Irmağı’na geldiğinde, her taraftan Kıpçaklar tarafından muhasara altına alındı. Savaşın ilk safhasında Kıpçaklar, Rus ordusuna karşı atılan oklarla zayıat verdimeye çalışarak akabinde Rus ordusunu Kayalı Irmağı’ndan uzaklaştırmaya, bu şekilde susuz bırakmaya başladılar. Kıpçakların bu savaş stratejisi gereği gittikçe baskı altına alınan Rus ordusu gittikçe yorgun düşmeye başlayınca Kıpçaklar, Rus ordusunu dehşetli bir yenilgiye uğrattı.²⁴⁰ Bahse konu bu savaşta “Kovuy” (Karakalpklar) öldürüldükten sonra, sefere katılan Rus knezlerinin tamamı esir edilirken kendilerine iyi muamele edilmiştir. Ayrıca Kıpçak Başbuğu Konçak ise geçen seneki mağlubiyetin intikamını da bu şekilde almıştır.²⁴¹ Bu savaş, Rus edebiyatının en büyük eseri olarak kabul edilen ve Rusların meşhur milli destanı olarak sayılan; “İgor Bölüğü Destanı” (Slovo o Polku İgoreve) adlı destanın yazılmasına ortam hazırlamıştır. Bu destanda; 1185 yılındaki Kıpçak–Rus savaşının ayrıntıları, tabiat, üzüntü, İgor’un hanımının feryatlarının yanında; dil, savaş tekniği, donatım ve madencilik konuları ile ilgili olarak da Ruslar üzerinde Türk tesirlerinin etkileri belirtilmektedir.²⁴²

1185 yılından sonra Kıpçaklar ile Rus knezliklerinin, Karadeniz’in kuzey bozkırlarında; Macar, Selçuklular ve Moğollara karşı birlikte hareket ederek hâkim oldukları sahayı korumaya çalıştıkları görülür. Bu durum da bahse konu coğrafyada Kıpçak–Rus mücadelesinin eski hızını kaybetmesine ortam hazırlamıştır. Bu kapsamda; 1221 yılında Kıpçak–Rus ittifak kuvvetleri, “Suğdak” şehrinde yapılan savaşta Anadolu Selçuklu Devleti ordularına yenilmişlerdi.²⁴³ Yine 1223 yılında Kıpçak–Rus kuvvetleri, “Kalkaçayı” boyunda Subutay–Batur ve Cebe Noyon komutasındaki Moğol ordusuna karşı mağlup olmuştur.²⁴⁴

²⁴⁰ Rasony, ss.140-141; Laszlo Rasony, *Tuna Havzasında Kumanlar*, Belleten, C.3, Ankara, 1939, ss.11-12.

²⁴¹ Uydu Yücel, s.421.

²⁴² Kafesoğlu, s.191; Rasony, Tarihte Türklük, s.140.

²⁴³ Komisyon, Selçuklulardan Bugüne Tarih El Kitabı, İstanbul, 2004, s.85; Uydu Yücel, s.421.

²⁴⁴ Uydu Yücel, s.421; Rasony, s.142.

2.2.6.3. Kıpçak Başbuğu Atrak'ın Maiyeti ile Gürcü Krallığı'na Göç Etmesi

Kıpçaklar içerisinde Gürcüler ile yakın ilişkilerde bulunan kollar, Don ve Kuban bölgelerinde yaşayan Kıpçaklar olup bunlar bu vesile ile Kafkaslar'ın güneyine geçerek Gürcülerin politikaları doğrultusunda hareket etmişlerdir. Özellikle Gürcü Kralı Bağratlı II. David (1088-1125); Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun en güçlü olduğu dönemde Türk-İslam baskılarına karşı durabilmek adına, Abhaza ve diğer Gürcü bölgelerini Selçuklulardan geri almak için aralarında gittikçe Hristiyanlık dininin yayıldığı Kıpçaklar ile yakın ilişkilerde bulunarak desteklerini sağlamaya çalışmıştır.²⁴⁵ Bu kapsamda Gürcü Kralı II. David, Kıpçak Başbuğu Şaruhan'ın ölümüyle yerine Kıpçak Başbuğu olan Atrak (Otrok) ile yakın ilişkilerde bulunarak o dönemde güzelliği ile meşhur olan Atrak'ın kızı ile evlenip akrabalık ilişkilerinde bulunmuştur.²⁴⁶

XII. yüzyılın ilk yarısında Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun baskınlarına maruz kalan Gürcüler, Kıpçakları sık sık ülkelerine davet ederek Kıpçakların yardımlarını sağlamaya çalışmıştır. Nitekim o dönemde Kıpçaklar, Rus knezlerine karşı Karadeniz'in kuzey bozkırlarında tutunamayarak Rus kuvvetlerine karşı ağır yenilgiler almışlardır. Öyle ki Kıpçaklar; 1109, 1111, 1113 ve 1116 yıllarında Rus knezleri karşısında Karadeniz'in kuzey bozkırlarındaki üstünlüklerini kaybederek bu bozkır coğrafyada oldukça yalnızlaşmışlardır. Bunun üzerine Kıpçak Başbuğu Atrak, 1118 yılında Gürcü Kralı II. David'in de daveti üzerine bir görüşe göre 40.000 kişilik bir aile, bir görüşe göre de 300.000'i aşan kalabalık bir kitle ile silsile halinde Gürcistan'a gitmiştir.²⁴⁷ Bu Kıpçak-Kuman kitleleri, o dönemde gittikleri Çoruh ve Kür dolaylarında görülmemiş bir canlılığa ve askeri yapıya ortam hazırlamışlardır.

2.2.6.4. Gürcü Kralı II. David'in Himayesindeki Kıpçakların Faaliyetleri

Gürcü Kralı II. David, bu dönemde kitleler halinde ülkesine gelen Kıpçak zümrelerinin, cesaret ve savaşçılık özelliklerinden yararlanmak maksadıyla o dönemde bu Kıpçak zümrelerinden müteşekkil tam teçhizatlı 40.000 kişilik bir ordu oluşturdu. Hatta 5.000'e yakın Kıpçak çocuğunu da saraya dâhil ederek bunlardan Hristiyan terbiyesine göre yetiştirilmiş kendi muhafız birliklerini oluşturmuştur. Bu kapsamda Gürcü Kralı II. David, Kıpçak-Gürcü kuvvetlerinden müteşekkil tam teçhizatlı ordusu

²⁴⁵ Kafesoğlu, s.191.

²⁴⁶ Uydu Yücel, s.421.

²⁴⁷ Fahrettin Kırzioğlu, s.102.

ile o dönemde Azerbaycan, Karabağ (Erran), Şirvan ve Doğu Anadolu coğrafyalarına akınlar düzenleyerek Selçuklulara karşı başarılı seferler yapmıştır.²⁴⁸

Böylece 1121 yılında Borçalı havalisini ele geçiren Gürcü Kralı II. David, 1122 yılında o dönemde Türk-İslam şehri olan Tiflis'i zapt ederek 1123 yılında Tiflis'i hâkimiyeti altına almıştır. Bunun üzerine bu tarihte Tiflis şehri, Gürcü Krallığı'nın başkenti haline getirilmiştir.²⁴⁹ Kafkaslar ile çevre sahasında hâkimiyetini daha da sağlamlaştırmak isteyen II. David, 1124 yılında İspir ve Oltu bölgelerine kadar ilerleyerek bir yandan bölgedeki Şirvan Şahlarını vergiye bağlamış, bir yandan da Saltuklu, Sökmenli, Mengücekli, Artuklu ve daha sonra ise Selçukluların Azerbaycan Atabeyliği ile mücadeleler içerisine girmiştir.²⁵⁰ Bu mücadelelerde Gürcü orduları içerisindeki atlı süvari Kıpçak savaşçılarınin oldukça önemli bir yeri vardır.

1122 yılında Mardin Artuklu Hükümdarı İlgazi'yi Tiflis yakınlarında büyük bir bozguna uğratan Gürcü Kralı II. David, Kafkas geçitlerini de ele geçirmek üzere harekete geçti. Ancak 1124 yılında Temürkapı (Derbent) kumandanı, kendisine bağlı Kıpçaklar ile Gürcü Kralı II. David'in karşısına çıkmıştır. Karşılıklı iki Kıpçak ordusundan II. David'in ordusundaki Kıpçaklar, karşı cephedeki soydaşları ile savaşmayıp isyan etmiş, böylece II. David bozguna uğrayarak geri çekilmiştir.²⁵¹ Öte yandan Kıpçakların, Kür ve Çoruh havzasından kışlayan Türkmenlere saldırdıkları yine Ahılkelek'i (Akşehir) işgal ederek Oltu'yu yaktıklarını görmekteyiz. 1125 yılında Gürcü Kralı David'in ölmesi ve aynı yıl içerisinde Rus Knezi Vladimir Monomach'ın da ölmesi üzerine Kıpçak Başbuğu Atrak, damadı olan II. David'in isteği üzerine geldiği Gürcistan'dan tekrar kendi yurdu olan Karadeniz'in kuzey bozkırlarına gitmiştir. Fakat onunla dönmeyen Kıpçakların büyük bir kısmı daha çok ovalık alanlara yerleşmiştir. Bugün Kür, Çoruh ve Çıldır Gölü civarında yaşayan zümreler, bu Kıpçakların haleflerini teşkil ettiğini de önceden belirtmiştir.

2.2.6.5. III. Giorgi Döneminde Kıpçaklar ve Gürcü Krallığı'nın Yıkılışı

Gürcü Kralı III. Giorgi (1156-1184) döneminde Kıpçaklar, Gürcü askeri gücünü yavaş yavaş ele geçirmeye başlamıştır. 1177 yılında Başbuğ Kubasar idaresindeki

²⁴⁸ Turan, Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti, Ankara-İstanbul, 2006, s.270.

²⁴⁹ Urfalı Mateos, s.270; Turan, ss.269-270.

²⁵⁰ Turan, Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi, İstanbul, 1998, ss.105-148.

²⁵¹ Gökbel, s.738; İbn'ül Esir, El Kamil Fi't Tarih, C. 10, Beyrut, 1979, s. 615.

Kıpçaklar, Gürcü Kralı III. Giorgi'yi himaye etmek amacıyla asi ordu komutanı İvane Orbelian'dan "Başkomutanlık" unvanını alarak hâkimiyetlerini sağlamışlardır. Bu durumu müteakip annesi Kıpçak asıllı olan güzel kraliçe "Thamara" (1184-1213) döneminde Kıpçak başbuğlarından "Sevinç" komutasında bulunan Kıpçaklar, kuzey bölgelerinden Gürcü Krallığı'na doğru ikinci büyük bir göçü gerçekleştirmişlerdir.²⁵² Bu suretle ki Kıpçaklar, o dönemde Gürcü Krallığı içerisinde hem siyasi hem de askeri açıdan caydırıcı bir güç haline gelmişlerdir.

1207 yılında Gürcü ve Kıpçak kuvvetleri, Erzurum'a girmişler; 1210 yılında ise Ahlat önlerine kadar ilerlemişlerdir. Bu dönemde Azerbaycan Atabeyliği ile bölgedeki Türkmen grupları, Gürcü-Kıpçak kuvvetleri ile amansız bir mücadele içine girmişlerdir.²⁵³ O nedenle Avrupalı tarihçiler, bu amansız mücadeleyi: " *Gürcülerin Haçlı Seferleri-La Croisade Georgiens* " şeklinde yorumlamaktadır.²⁵⁴ Nitekim bu şiddetli ve süreklilik kazanan mücadelelerden dolayı, Gürcüler oldukça zayıflamaya başlamıştır. Öte yandan bu durumu fırsat bilen Harezmşah hükümdarı Celaeddin Harezmşah, 1226 yılında Gürcülerin başkenti Tiflis'i ele geçirerek Gürcü Krallığı'nı topraklarına katmıştır.²⁵⁵

2.2.6.6. Harezmşah Sultanı Alaeddin Tekiş'in Kıpçaklar ile Münasebetleri

XII. yüzyılda Sir-Derya'nın kuzeydoğu bozkırlarında Kıpçak, Kanglı, Yimek ve Uran adlı bir takım topluluklar göçebe bir hayat tarzını sürdürmekteydi. Bu toplulukların savaşçı özelliklerinden faydalanmak isteyen Harezmşah hükümdarlarından İl-Arslan oğlu Alaeddin Tekiş (1172-1200), bu toplulukları Harezmşah ordusuna katıp onları bir takım askeri hizmetlerde görevlendirmiştir. Öyle ki Kıpçak, Yimek, Kanglı ve Uran topluluklarından müteşekkil bu Harezmşah orduları, Moğolların Ortadoğu'yu istila edinceye kadarki süreçte Harezmşah topraklarının genişletilmesinde oldukça önemli bir rol oynamışlardır.²⁵⁶ Fakat bu karma Harezmşah ordusu, 1220 yılında Moğollar tarafından yok edilmiştir.

1181 yılında Harezmşah Sultanı Alaeddin Tekiş, Gur Hükümdarı Gıyasüddin'e yazdığı mektupta; Kıpçak ülkesine gidileceği ve o tarafın işinin halledileceği

²⁵² Kafesoğlu, s.191.

²⁵³ Turan, Selçuklular Tarihi ..., s.272.

²⁵⁴ Turan, s.272.

²⁵⁵ Alaeddin Atamelik Cüveyni, Tarih-i Cihan Güşa, (Çev. Mürsel Öztürk), Ankara, 1999, s. 362-363.

belirtmişti. Lakin yine 1181 yılındaki ikinci bir mektupta ise Karahitaylara karşı olmak üzere, Uran Kabilesi reisi Alp-Kara'nın kalabalık bir miktarda Kıpçak kuvveti ile Cend sınırlarına gelerek Harezmşah'a hizmet edeceğini ve kendisinin en büyük oğlu Kıran'ı Yuğuroğullarından bir grupla birlikte Gürgenç'e yollayıp bütün kavmiyle hizmete hazır olduğunu belirtmiştir.²⁵⁷

18 Mayıs 1195 yılında Harezmşah Devleti'nin doğu kısmında bulunan ve Katır Bugu komutasında hareket eden Kıpçaklar, Harezmşah Sultanı Alaaddin Tekiş ile mücadele içerisine girmişlerdir. Lakin Harezmşahlar ordusundaki Kıpçakların, Katır Bugu komutasındaki soydaşları ile savaşmayı istememesi üzerine, Sultan Alaaddin Tekiş'in ordusu bu mücadeleyi kaybetmiştir.²⁵⁸ Öte yandan bu mücadeleyi hazmedemeyen Sultan Alaaddin Tekiş, 1198 yılında Nişabur Valiliği ile bütün Horasan işlerinin başına getirmiş olduğu oğlu Kutbüddin Muhammed'i de yanına alarak Sir Derya bölgesine doğru ilerledi. Cend şehri yakınlarında Kıpçak Başbuğu Katır Bugu ile karşılaşan Sultan Alaaddin Tekiş, Kıpçakları ağır bir yenilgiye uğrattı ve Kutbüddin Muhammed tarafından esir edilen Katır Bugu, Sultan Alaaddin Tekiş'in huzuruna çıkarılarak Harezm'e götürülmüştür.²⁵⁹

Harezmşah Sultan Alaaddin Tekiş döneminde; Kıpçakların, Harezmşah Devleti'nde hem siyasi ve hem de askeri açıdan oldukça etkin hale geldiklerini görmekteyiz. Bu durumun nedeni ise Sultan Alaaddin Tekiş'in kendi maiyetinde bulunan bir Kıpçak prensesi olan Terken Hatun ile evlenmesi hususudur. Öyle ki Terken Hatun, kumanda heyetinin çoğunluğunu Kıpçaklardan seçerek onları Harezmşah Devleti içerisinde önemli kademelere getirtmiş, böylece kendisi de devlet içerisinde Sultan Alaaddin Tekiş kadar nüfuz sahibi biri haline gelmiştir.²⁶⁰ Hatta bu dönemde Harezmşah orduları içerisindeki Kıpçakların nüfusu 170.000 civarındaydı.

1215 yılında Harezmşahların başına geçen Celaleddin Harezmşah, ordusundaki Kıpçakların katkıları ile 1226 yılında Gürcüleri yenilgiye uğratarak başkent Tiflis'i ele geçirmiş ardından Moğolların baskısı sonucu Orta Asya'dan başlayarak bir silsile halinde batı bölgelerine doğru gerçekleştirilen göçleri yönlendirip bu sayede göç yollarının güvenliğini sağlamıştır.

²⁵⁶ Kafesoğlu, Harezmşahlar Devleti, T.D.E.K., Ankara, 1996, s.877.

²⁵⁷ V. V. Barthold, Moğol İstilasına Kadar Türkistan, (Haz. Hakkı Dursun Yıldız), İstanbul, 1992, s.423.

²⁵⁸ Gökbel, s.739.

²⁵⁹ V. V. Barthold, s.426.

2.2.6.7. Selçuklular ve Kirman–Musul Atabeyliği İdaresinde Kıpçaklar

1040 yılında devletleşme sürecini tamamlayarak Cend şehri merkezli olarak tarih sahnesine çıkan ve tarihteki en önemli Türk devletlerinden biri olarak kabul edilen Büyük Selçuklu Devleti'nin, XI. yüzyıla doğru Kıpçaklar ile temasta bulunduklarını görmekteyiz.

1065 yılında Sultan Alparslan komutasındaki Selçuklu ordularının; Aral Gölü ve Hazar Denizi üçgeninde bir yarımada şeklinde olan Mankışlağ'a varıp burada gayrimüslim Türkler ile birleşerek çevre bölgeleri ve tüccarları yağma eden Kıpçaklara sefer düzenlediği, bu seferler esnasında 30.000 kişilik bir Kıpçak kütlesinin ailelerini bırakarak Hazar Denizi'nde bir adaya kaçtıkları belirtilmektedir.²⁶¹ Kış orada geçiren Sultan Alparslan, "Cazığ" adlı bir Kıpçak boyu komutanı olan Kafşıt'ı (Kafşut) itaat altına almış, daha sonra Cend, Sabran (Savran) ardından Sir Derya boylarına gelen Alparslan'a, Kıpçak asıllı Cend Hanı çeşitli hediyeler göndermek suretiyle iyi ilişkiler kurmaya çalışmıştır.²⁶²

1071 yılında Malazgirt Savaşı'nda hem Sultan Alparslan'ın hem de Bizans İmparatoru Romen Diyojen'in ordusunda Kıpçakları görmekteyiz. Bizans ordusunda kendi askerlerinden başka; Bulgar, Alman, Frank, Gürcülerin yanı sıra Hazar, Peçenek, Oğuz (Uz) ve Kıpçak gibi Türk asıllı topluluklar, daha çok ücretli asker olarak bulunmaktaydılar. Nitekim yapılan Malazgirt Savaşı esnasında Bizans ordusu içerisinde ücretli asker olarak savaşan Peçenek, Oğuz (Uz) ve Kıpçaklar (Kuman) saf değiştirmek suretiyle soydaşları olan Sultan Alparslan'ın ordusuna katılarak Büyük Selçuklu ordularının bu savaşı kazanmalarına ortam hazırlamışlardır.²⁶³

XII. yüzyılın ilk yarısında Gürcü Kralı II. David Giorgi komutasında bulunan 40.000'e yakın Kıpçak kuvvetinin, bu dönemde Azerbaycan, Karabağ (Erran), Şirvan ve Doğu Anadolu bölgesi civarlarında Selçuklu ordularına karşı başarılı seferler düzenlediklerini önceden belirtmiştik.²⁶⁴ Her ne kadar Kıpçakların Selçuklulara karşı zararlı faaliyetleri olsa da bir o kadar Türk devletlerine faydaları da olmuştur. Örneğin; XI. yüzyılın sonlarında Kirman Selçuklularının kumandanı ve 1220 yılında Artuklu Devleti'nin Meyyafarikin'deki (Silvan) valisi Kıpçak asıllıydı. Yine Musul havalisinde

²⁶⁰ Cüveyni, ss. 306-308.

²⁶¹ Gökbel, s.739.

²⁶² Fahrettin Kırzioğlu, s.70.

²⁶³ Mehmet Altay Köymen, Alparslan ve Zamanı II., Ankara, 1993, ss.223-225.

“Şehrizur” kalesini kendisine merkez yapan Arslantaşoğlu adlı bir Kıpçak emiri de bu dağlık bölgede müstakil bir beylik kurmuş olup ancak Musul Atabey’i İmadeddin Zengi (1127-1146) ile girmiş olduğu mücadeleyi kaybedince, 1140 yılında Musul Atabeyliği’nin hizmetine girmiştir.²⁶⁵ Yine son Selçuklu hükümdarı Sultan Tuğrul’un (1177-1194) ordusunda, 10.000 kişilik bir Kıpçak süvarisinin bulunduğu ve Anadolu Selçuklularının toprağa bağlı ücretli askerleri içerisinde de Kıpçak kıtalarının olduğundan bahsedilmektedir. Yine Selçuklular döneminde özellikle de XII. yüzyılın ikinci yarısında Kıpçak köle ile cariyeler, kuzeyden İslam ülkelerine sevk edilmiş ve bu büyük ticaret yolunun en önemli kavşak merkezini Sivas oluşturmuştur.²⁶⁶ Ayrıca Anadolu’nun bazı şehirlerindeki “Gulamhane”lerde (Köle Mektebi); Selçuklu Sarayı, ordusu, devlet büyükleri ve zengin kimselerin konakları için sarışın Kıpçak çocukları tahsil ve terbiye görerek seçkin köle ve cariyeler olarak yetiştirilmekteydi.²⁶⁷

Anadolu Selçuklu hükümdarı I. Alaeddin Keykubat döneminde Kastamonu Uçbeyi olan Hüsameddin Çoban komutasındaki Anadolu Selçuklu ordusu, Karadeniz’in kuzey limanlarından Suğdak’a bir sefer düzenleyerek bu şehri zapt edince, bu bölgedeki Kıpçak ve Rus kuvvetleri şehri geri almak için birlikte hareket etmelerine rağmen Anadolu Selçuklu ordularına karşı savaşı kaybetmişlerdir.

2.2.6.8. Kıpçak–Moğol Münasebetleri ve Kalka Nehri Bozgunu

Cengiz Han ve emrindeki Moğol orduları Türkistan bölgesindeki istilaya başlamadan önce Cengiz Han’ın büyük oğlu olan Çuci’nin, İrtiş Nehri boylarında Kıpçaklar ile birtakım mücadeleler içerisine girdiğini, yine Harezmşah orduları içerisindeki Kıpçak atlılarının da Moğollar ile şiddetli çarpışmalar yaşadıklarını görmekteyiz. Bu çarpışmalar neticesinde o dönemde İrtiş-Sir Derya havzası ve batıdaki İdil Nehri bozkırlarında yaşayan Kıpçak uruğları yavaş yavaş Moğolların hâkimiyeti altına girmiştir.

1220-1222 yıllarında Türkistan coğrafyasını istila eden Cengiz Han, çeşitli coğrafyalara atlılarını göndermiştir. Bu doğrultuda 1223 yılı ilkbaharında Sübütey (Subutay) ve Cebe Noyan adlı iki önemli Moğol Kumandanının idaresindeki Moğol

²⁶⁴ Turan, s.272.

²⁶⁵ İbn’ül Esir, s. 75-76.

²⁶⁶ Claude Cahen, Osmanlılar’dan Önce Anadolu’da Türkler, İstanbul, 1994, ss.119-120.

²⁶⁷ Turan, s.273.

orduları, ilk olarak Kafkaslar'da Derbend geçidi çevresindeki Alanları; sonra ise Konçakoğlu Yuriy ve Kebekoğlu Daniil adlı Kıpçak başbuğları komutasındaki Kıpçakları, yenilgiye uğratarak Azak Denizi önlerine doğru ilerlemişlerdir.²⁶⁸ Bu durum üzerine Kuban boyu civarında yaşayan birçok Kıpçak Rus topraklarına kaçmışlardır. Moğol istilasını önlerinden kaçanlar arasında Galia Knezinin kayınpederi de olan Kotyan (Köten) ve Bastı Han (Basdı) gibi Kıpçak başbuğları da bulunmaktaydı. Bu iki başbuğ Rus Knezlerine; Moğol dehşeti ve vahşetini belirterek Rus Knezlerini, Kıpçaklar ile birlikte hareket etmeleri için teşvik etmişlerdir. Bu amaçla Rus Knezlerine; güzel Kıpçak kızları, atlar ve develer hediye ettikten sonra *“Moğollar bugün bizim yurdumuzu alırlarsa, yarın muhakkak sizin yurdunuzu da zapt edeceklerdir”* diyerek Rus knezlerini korkutmuşlardır.²⁶⁹ Bu durumdan endişe duyan Rus Knezlerinden Galiç Knezi Mstislav'ın da teklifi ile diğer Rus knezleri, meseleyi müzakere etmek ve bir karara varmak üzere Kiyef'te toplandılar. Yapılan toplantıda; Rus Knezleri, Kıpçaklar ile birleşilmesi ve Moğol – Tatar ordularına karşı birlikte hareket edilerek Moğol – Tatar istilasının bertaraf edilmesi kararlaştırmışlardır. Bunun üzerine Kıpçak Başbuğu Bastı Han'ın, Hristiyanlığı kabul ettiği de kaynaklarda rivayet edilmektedir. Toplantıda alınan kararlar doğrultusunda Rus knezlerinin birçoğunun kitalarından müteşekkil birleşik Rus ve Kıpçak orduları, ani olarak Moğolların üzerine yürüyerek Moğolları geri püskürtmeyi başarmışlardır. Moğol kumandanlarından Sabutay-Batur ve Cebe Noyan karşılarında bu kadar büyük bir kuvvet bulunca, ciddi varlık göstermeden Don Nehri boylarına doğru geri çekildiler. Bunun üzerine Rus ve Kıpçak orduları Moğolların korktuğunu düşünerek onları her ne kadar takibe koyulsalar da hâlbuki Moğol komutanlarının planı düşmanı tamamen imha edebilecekleri bir yere çekmekti. Beş günlük çekiliş ve takipten sonra Kalka Nehri boyuna gelen Moğollar, kendilerini takip eden birleşik Rus ve Kıpçak ordularına karşı saldırıya geçti. 31 Mayıs 1223 yılında Kalka Nehri boyunda yapılan savaşta; Moğollar, birleşik Rus ve Kıpçak ordularını bozguna uğrattı.²⁷⁰ Tarihi kaynaklara göre bu savaşta; Kıpçak kuvvetlerinin sadece bir bölümü, altı önemli Rus Knezi, yetmişden fazla Rus komutanı ve sadece Kiyef Knezi kuvvetlerinden 10.000

²⁶⁸ Kurat, s.92; İbn'ül Esir, C.12, ss. 385-386.

²⁶⁹ Kurat, s.93.

²⁷⁰ İbn'ül Esir, ss. 387-388; Reşit Rahmeti Arat, s.715; Rasonry, s.142; Kafesoğlu, Türk Milli Kültürü, s.192.

kişinin hayatını kaybettiği belirtilmektedir.²⁷¹ Ayrıca savaştan sonra Moğollar, savaş meydanından Dnyeper Nehri istikametinde bulunan köyleri ve şehirleri yakıp yıkarak katliamlarda bulunmuşlardır. Öte yandan savaş meydanından kaçan Kıpçakların bir kısmı Kiyef Knezliği'ne, Balkanlar'a yönelirken, diğer bir kısmı ise Kırım ve dönemin en önemli ticaret şehri olan Suğdak'a ardından ise deniz yoluyla Sinop Limanı'na ulaşarak Karadeniz'in güney kıyılarına doğru yayılmışlardır.²⁷²

1238 yılında Rus topraklarının kuzey bölgesini ele geçirerek Kıpçak illerini de itaat altına almayı isteyen Cengiz Han'ın torunu Batu Han, 1239 yılında Don ve Doneç sahasındaki Kıpçakların üzerine yürüdü. Bu coğrafyadaki Kıpçakların Başbuğu Köten (Kotyan), Moğollara karşı şiddetli çarpışmalarda bulunsada fazla dayanamadı. Bunun üzerine Kıpçak Başbuğu Köten komutasındaki 40.000 kişilik Kıpçak kuvveti, Macaristan'a sığınmış olup Macar Kralı Bela ise; Kıpçakları, Moğollar ile Macarlar arasında tampon bir görev üstlenmeleri için kabul etmiştir.²⁷³

Moğolların, Doneç havzasında Köten komutasındaki Kıpçaklar ile savaştıkları sırada bazı Moğol birliklerinin de İdil boyunda hareket halinde olmaları neticesinde; Aşağı İdil ve Don boylarındaki birçok Kıpçak kütlesi, Orta İdil boyuna yani Bulgar yurdundaki ormanlık sahaya sığınmışlardı. Bu suretle Moğol istilası, eski İdil ve Bulgar ülkesinin tamamen Kıpçaklaşmasına, Bulgar dilinin de yavaş yavaş ortadan kalkarak Kıpçak Türkçesi'nin umumileşmesine ortam hazırlamıştır.²⁷⁴

1240 yılında Karadeniz'in kuzey bozkırları, Kırım yarımadası ve güney bozkırları tamamen Moğolların eline geçmiş olup bu coğrafyalarda yaşayan Kıpçakların birçoğu ya öldürülmüş ya da zorunlu olarak göç etmiştir. Geride kalan zümreler ise bölgedeki Moğolların hâkimiyeti altına girerek 1241 yılında Karadeniz'in kuzey bozkırlarında kurulan Altınordu Devleti'nin hizmetinde yaşamaya başlamışlardır.

2.3. Orta Avrupa ve Balkanlar'da Kıpçaklar

X ve XI. yüzyıllarda Karadeniz'in kuzey bozkırlarında Rus knezleri ile amansız bir mücadele içerisine girerek hâkim sahadaki üstünlüğü ve mukavemeti kaybeden Kıpçaklar, Karadeniz'in kuzey bozkırlarından Orta Avrupa'daki Macaristan ve

²⁷¹ Kurat, s.94.

²⁷² Turan, s.274.

²⁷³ Rasyonu, s.142; Kurat, s.95.

²⁷⁴ Gökbel, s.741.

Balkanlar coğrafyasına zorunlu göçlerde bulunarak bu kez de bu coğrafyalarda etkin bir mücadele içerisine girmişlerdir. Bu çalışmamızda esas konumuz; Kıpçak-Bizans İmparatorluğu olsa da Balkan ve Orta Avrupa coğrafyalarını birbirinden ayıran Tuna Nehri üzerinde o dönemde bir geçiş koridoru oluşturan Kıpçaklar, büyük hayvan sürülerinin olması nedeniyle özellikle yaz ve kış mevsimlerinde sürekli olarak kuzey ve güney merkezli göç faaliyetlerinde bulunmaktaydılar. Bu durumdan dolayı Kıpçaklar, Tuna'nın güneyine geçtiklerinde Bizans İmparatorluğu ile Tuna'nın kuzeyine geçtiklerinde ise bu kez de hem Ruslar hem de Macarlar ile mücadele halinde olmaktaydılar. Öte yandan Bizans imparatorları ve Macar kralları ise o dönemde aralarında gerçekleştirilen siyasi evlilikler çerçevesinde kurulan akrabalık ilişkileri gereği; Balkan coğrafyasında ortak düşman olarak gördükleri Kıpçaklara karşı birlikte hareket etmişlerdir. Bu nedenle bu kısımda Kıpçakların; bahse konu coğrafya üzerinde bulunan Macarlar, Peçenekler ve Bizans İmparatorluğu ile olan ilişkileri üzerinde durulacaktır.

2.3.1. XI. ve XIII. Yüzyılda Macar Topraklarında Kıpçaklar ve Macar Kralı IV. Bela'nın Kıpçak Politikası

XI. yüzyılın ikinci yarısında Karadeniz'in kuzey bozkırlarında görülmeye başlayan ve XI. yüzyılın sonlarına doğru Karadeniz'in kuzey bozkırlarına hâkim olan Kıpçakların, öncelikli olarak civar bölgelerde yaşayan Peçenek ve Oğuz (Uz) topluluklarını kendilerine bağlamaya çalıştıklarını görmekteyiz. Bu nedenle XI. yüzyılın belirli dönemlerinde Kıpçaklar, bu topluluklar ile bir mücadele içerisine girince, bu topluluklar batıya doğru hareket edip Tuna ve Macaristan topraklarına doğru göç etmek zorunda kalmışlardır. Bu toplulukları kovalayan Kıpçakların, zaman zaman Macarlar ile karşı karşıya kaldıkları bilinmektedir.

1091 yılında Peçenekler tarafından sıkıştırılan Bizans İmparatorluğu, Tuna bölgesinde yaşayan Kıpçaklardan yardım istemiş olup bu yardım talebini kabul eden Kıpçaklar, 1091 yılında Lebunion'da Peçenekleri yenilgiye uğratarak Balkanlar'da etkin bir hale gelmişlerdir. 1091 Lebunion zaferinden sonra Tuna bölümü Kıpçakları, Macar topraklarına saldırmışlardır. Fakat kendileri gibi sert bir ağaçtan yontulmuş bir hasım ile karşılaşmışlar ve Macar Kralı Szent Laszlo (1077-1095) tarafından ağır bir yenilgiye

uğratılmışlardır.²⁷⁵ Kısa bir süre sonra yeniden toparlanan Tuna bölüğü Kıpçakları, Kıpçak Başbuğu Bönek idaresinde, 1099 yılında Przemyśl Kalesi civarında ağır silahlı Macar süvari ordusuna karşı parlak bir zafer kazanmıştır.²⁷⁶

1120 yılından sonra Dnyeper (Özü)'in batı kısmında yaşayan Kıpçaklar, Dnyester (Turla) ve Tuna Nehri'ni müteakip daha sonra Macar topraklarına gitmişlerdir. Macar kralları tarafından muhtelif bölgelere yerleştirilen Kıpçaklar, Macar ordusunda atlı paralı asker hizmetinde bulunarak Macar ordusunun yapısında önemli bir fonksiyon üstlenmişlerdir.²⁷⁷ Ayrıca 1132 yılındaki İtalya seferi esnasında Çek Kral'ının, Alman İmparatoruna gönderdiği askeri kıtanın ve yine 1203 yılında Alman İmparatoru IV. Otto'nun Tübingen'deki askeri kıtasının, Macar ordusunda görev yapan Kıpçaklar olduğu belirtilmektedir.²⁷⁸

1190-1195 yıllarında dönemin Bizans İmparatoru olan II. İsaakios'un²⁷⁹, Macar Kralı III. Bela²⁸⁰ ile hem Balkan coğrafyasında büyük bir tehdit haline gelen II. Bulgar Krallığı'na karşı hem de bölgedeki diğer siyasi menfaatler doğrultusunda devletlerarası bir takım siyasi evlilikler yaparak akrabalık ilişkilerinde bulunmuşlardır. 1195 yılında II. Bulgar Krallığı'nın başında bulunan Kıpçak kökenli Asen ve Peter adlı kardeşlerin, Balkanlar'daki yağma maksatlı akınlarını yürüten Bulgar-Kıpçak ve Ulahlardan müteşekkil orduları ile mücadele edemeyen Bizans İmparatoru II. İsaakios, o dönemde

²⁷⁵ Gökbel, s.741; Rasyonı, s.139.

²⁷⁶ Rasyonı, s.139.

²⁷⁷ Kurat, s.85.

²⁷⁸ Kurat, s.85.

²⁷⁹ 1185-1196 yıllarında bir dizi diplomatik evlilikler planlayan Bizans İmparator II. İsaakios, bu şekilde hem Bizans'ın hem de kendisinin imparatorluk pozisyonunu pekiştirmeye çalıştığı görülür. Bu siyasi evlilikler doğrultusunda; yeğeni Eudokia Angelina'yı Sırp Granprensi Stefan Nemanja'nın oğlu Stefan ile, kız kardeşi olan Thedora'yı bir İtalyan Markisi olan Corrado Del Menferrato ile evlendirmiştir. Kendisi ise 1185 yılında Macar Kralı III. Bela'nın kızı olan Macaristanlı Margerata ile evlenmiştir. Macaristanlı Margerata, imparator II. İsaakios evlenince bir vaftizlik nişanesi olarak "Marie" adını almış olup bu evlilikten Manuel Angelos ve John Angelos adında iki oğlu olmuştur. Öte yandan John Angelos'un 1227-1242 yılları arasında Symria ve Bacs üzerinde Macarsitan Kralı IV. Bela'nın vasallığını yapmıştır. Bkz. http://tr.wikipedia.org/wiki/II._%C4%B0saakios_Angelos; http://tr.wikipedia.org/wiki/Macaristanl%C4%B1_Margaret

²⁸⁰ 1148-1196 yılları arasında yaşamış ve süre zarfında Macar Krallığı'nı yapan III. Bela, dönemin Bizans İmparatoru olan Manuel Komnenos ile dönemin Macar Kralı III. Stefan, 1164 yılında bir antlaşma yapmışlardır. İki taraf arasında yapılan bu siyasi antlaşma gereği; Bela, Konstantinopolis'e yani imparatorluk sarayına eğitim görmek üzere gönderilmiştir. O dönemde bir erkek evladı olmayan imparator Manuel Komnenos, Bela'yı kızı Marie Komnene ile evlendirip onu kendisinden sonraki geleceğin Bizans imparatoru yapmak istiyordu. Nitekim bu doğrultuda o dönemde bizzat imparator Manuel Komnenos tarafından Bela'ya, yunanca "Aleksios" ve imparatorun sonraki en yüksek saray ünvanı payesi olan "Despot" ünvanı verilmiştir. Bkz. http://tr.wikipedia.org/wiki/III._B%C3%A9la

Macar Kralı III. Bela'dan yardım istemek durumunda kalmıştır.²⁸¹ Nitekim III. Bela'nın Vidin'den²⁸² göndermiş olduğu yardımcı kuvvetler ile II. İsaakios, bu Bulgar-Kıpçak ve Ulahlardan müteşekkil ordular ile mücadele etmeye çalışmıştır. Konuyla ilgili olarak bahse konu mücadeleler hakkında Kıpçak-Bizans İmparatorluğu münasebetleri kısmında ayrıntılı olarak değinilecektir.

1223 yılındaki Kalka Nehri Savaşı'nda birleşik Rus ve Kıpçak orduları, Moğollar tarafından ağır bir bozguna uğratılınca Modalya'daki Kıpçak Başbuğu Borç Han'a bağlı Kıpçak kitleleri, Macar hâkimiyetine girerek Hristiyanlık dinini benimsemiş ve hatta kendilerine bir piskoposluk makamı dahi oluşturulmuştur.²⁸³ O dönemde Kıpçak Başbuğu Borç Han'a bağlı Kıpçak kütlelerinin yaşadığı coğrafyaya; "Cumania" ismi verilmiş olup bu bahisle 1233 yılında ise Macar Kralı IV. Bela, "Rex Cumaniae" ünvanını almıştır.²⁸⁴

1238-1239 Doneç Nehri havzasında Batu Han'a bağlı Moğol ordusu ile Kıpçaklar arasındaki şiddetli çarpışmalar sonucunda, Kıpçak kuvvetleri mağlup olmuş ve Kıpçak Başbuğu Kotyan (Köten) idaresindeki 40.000 civarındaki Kıpçak kütlesi, Macar topraklarına zorunlu göç etmek durumunda kalmıştır.²⁸⁵

Macar Kralı IV. Bela, Karadeniz'in kuzey bozkırlarından başlanarak batı bölgelerine doğru yayılma gösteren şiddetli ve süreklilik arz eden Moğol akınlarına maruz kalınca; Moğolların savaş usullerini iyi bilen Kıpçak süvarilerinden faydalanıp onlardan Moğol Hanı Batu'ya karşı savunma hattı oluşturmak istiyordu. Ayrıca bu dönemde Moğol ordusuna doğudaki Kıpçakların üç ya da dört grubundan binlerce süvari katılmıştır. Moğol ordusundaki Kıpçak süvarilerinin Türkçe bilmesi, Avusturya Prensi Fridrik Badenbergen, Macarlar tarafındaki Kıpçak Hanı Köten'in Moğol casusu olduğu yolundaki bir takım iddialara sebep olmuştur.²⁸⁶ Bu durumdan dolayı galeyana gelen Macar halkı, masum olan Kıpçak Hanı Köten'i öldürmüş ve bunun üzerine bu durumdan endişe duyan Kıpçaklar ise, Macar topraklarından Balkanlar'a doğru kütleler halinde göç etmeye başlamışlardır. Bu göç üzerine Moğollar karşısında yalnız kalan Macar kuvvetleri, hafif Moğol süvarisinin ok yağmuru altına alınarak hezimet

²⁸¹ Niketas Khoniates, *Historia* (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri), (Çev., Fikret Işıltan), Ankara, 1995, s. 120-123.

²⁸² Günümüzde Bulgaristan'ın kuzeybatı ucunda Tuna nehri kıyısında yer alan bir şehirdir.

²⁸³ Rasony, s.142; Kafesoğlu, s.194.

²⁸⁴ Reşit Rahmeti Arat, s.715; Rasony, s.142.

²⁸⁵ Kurat, s.97.

uğramıştır. Moğolların geri dönüp çekilişinden sonra Macar Kralı IV. Bela, hatasını anlayarak Kıpçakları yeniden Macar topraklarına davet edip onları kabul etmiştir.²⁸⁷

2.3.2. Macarların Kıpçakları Asimileştirme Politikası, “ Teteny Kurultayı ” ve Sonuçları

XIII. yüzyılda nüfusu oldukça seyrekleşen Macar ülkesinde Kıpçakların, askeri gücü oldukça artmış olup öyle ki dönemin Macar kralları olan V. İstvan ve IV. Laszlo, iktidarı ele geçirmek adına bu dönemde Kıpçaklardan yardım isteyerek rakiplerinin nüfuzlarını kırmaya çalışmışlardır.²⁸⁸ Bu dönemde hatta ülkenin üçte biri Kıpçakların idaresi altına geçmişti. Kıpçakların Macar topraklarına kabul edilmelerinin ilk şartı Hristiyanlığı kabul etmeleri olduğu halde, bu sözde kalıyor, Şamanlık’tan bir türlü ayrılmıyorlardı. Ayrıca yaşayış tarzları, Macarların 250 yıl önce bıraktıkları seviyedeydi. Bu nedenle ülke içerisinde karışıklıklar artmış ve ülkede Macar ile Hristiyan karakteri tehlikeye girmiştir. Bu doğrultuda Macarlar aleyhine batıda Haçlı Seferleri hazırlanırken; Macar Kralı IV. Laszlo (Anne tarafından Köten Han’ın torunu), içlerinde Uzur, Alpar ve Tolun adlı başkanlarında bulunduğu yedi Kıpçak oymak başkanı ile toplanarak Kıpçakların belirli bir düzene sokulması ve ülkenin düzeni ile ilgili olarak bazı kurallar getirilmesi konusunda anlaştılar.²⁸⁹ Bu anlaşma ve “Teteny Kurultayı” kararları uyarınca Kıpçaklar; Hristiyan olmayı, göçebe hayatı bırakarak ev yapmayı ve Hristiyan esirleri serbest bırakmayı kabul ettiler. Bu antlaşma sırasında Kıpçaklar, eski geleneklerine uyarak sadece başlarını traş etme müsaadesini almayı başardılar.²⁹⁰ Bu antlaşma ile Kıpçakların yerleşme alanı, Tuna–Tisza Nehirleri ve Maroş–Temeş Irmakları arası olarak tespit edilmiştir. Bu kararlardan memnun olmayan Kıpçaklar, ayaklanarak o sırada Moldova tarafından akın eden Oldamur Han’a tabi olmuşlardır. Oldamur Han, tabiiyeti konumunda bulunan Kıpçaklar ile birlikte Macar topraklarına saldırmıştır. Bugünkü “Temesszezsany” bölgesinde yapılan savaşta; Oldamur Han ve himayesindeki Kıpçaklar, Macarlar tarafından yenilgiye uğratılmıştır.²⁹¹ Bu yenilgi ile

²⁸⁶ Rasony, s.142; Gökbel, s.744.

²⁸⁷ Ferenc Eckhart, Macaristan Tarihi, (Çev. İbrahim Kafesoğlu), Ankara, 1949, ss.49-50.

²⁸⁸ Rasony, s.142.

²⁸⁹ Rasony, s.143.

²⁹⁰ Gökbel, s.742; Rasony, s.143.

²⁹¹ Rasony, s.143.

Kıpçaklar, kendileri ile ilgili olarak alınan kararları kabul ederek bu yüzyıldan sonra giderek Macarlaşmaya başlamışlardır.²⁹²

2.3.3. Kıpçak Tarihi İçerisinde Peçenek – Bizans İmparatorluğu Münasebetleri

751 yılında Talas Savaşı ile birlikte önemli bir güç odağı haline gelen Karlukların, Peçenekleri baskı altına almaya başladıkları, bölgedeki Karluklarla baş edemeyeceğini anlayan Peçeneklerin ise hem siyasi hem de o dönemde meydana gelen otlakların darlığı, iklim koşulları ve kıtlıklar vb. gibi coğrafi sebeplerden ötürü ilk olarak Sir Derya–Aral Gölü civarlarına ardından Oğuz (Uzların) baskısı sonucunda Yayık–İdil sahalarına daha sonra ise Karadeniz’in kuzey bozkırları ve Balkan coğrafyasına zorunlu göçlerde bulunduklarını, Peçeneklerin bu coğrafyalarda; Kiyef Knezliği, Bulgar Krallığı ve Bizans İmparatorluğu ile birtakım münasebetlerde bulunarak bahse konu coğrafyada daha çok yağma ve tahrip düzeyli akınlarda bulunduklarını önceden belirtmiştik.

XI. yüzyılın başlarına doğru Bizans İmparatorluğu’nun mevcut durumuna gelince; Bizans İmparatoru II. Basileios (976-1025) döneminde, Bulgar Krallığı’nın ardından Rus Kiyef Knezi olan İgor ve Svyatoslav’ın seferlerini de bertaraf etmeyi başarak gücünün doruğuna ulaşan imparatorluk, aynı yüzyılın ikinci yarısından itibaren hızlı bir çöküş sürecine girecektir. 1018’de Batı Bulgar Krallığı’nı ortadan kaldıran ve Sırları hâkimiyeti altına alan II. Basileios, hükümrânlığının son döneminde; 1021-1022 yıllarında ülkenin doğusunda bulunan Gürcistan’ın bir kısmı ve Vaspurakan bölgesini topraklarına katmıştır.²⁹³ Ancak II. Basileios’un, 1025 yılındaki ölümüyle imparatorluğun görkemli dönemleri son buldu. Halefi olan VIII. Konstantinos (1025-1028), akabinde onun kızları vasıtasıyla, sırasıyla tahta geçen III. Romanos Argyros (1028-1034), IV. Mikhail (1034-1041), ve IX. Konstantinos Monomakhos’un (1047-1055) dönemlerinde; II. Basileios’un ülkede kurmuş olduğu güçlü askeri ve politik yapı çökmüş, devletin iktisadi ve siyasi durumu hızlı bir değişime uğramıştı. Merkezi idaredeki bu aksaklıklar, o dönemde dışarıda da etkisini gösterdi. 1060’lardan itibaren Güney İtalya’daki topraklarını Normanlara kaptırmaya başlayan Bizans İmparatorluğu,

²⁹² Rasony, Türk Devleti’nin Batıdaki Varisleri ve İlk Müslüman Türkler, (Haz. Ş. K. Seferoğlu – Adnan Müderrisoğlu) Ankara, 1983, ss.35-36.

²⁹³ Ostrogorsky, s.276.

aynı dönemlerde de aşama aşama Anadolu'nun iç bölgelerine sokulan Anadolu Selçuklu ilerleyişine ve Balkanlar'daki Peçenek ile Kıpçak akınlarına maruz kalmaya başlamıştır.²⁹⁴

1055 yılında Karadeniz kuzey bozkırlarında görülmeye başlayan Kıpçaklar, Rus Knezleri ile amansız bir mücadeleye girişerek bahse konu coğrafyada hüküm süren Oğuz (Uz) ve Peçenek gibi göçebe topluluklarını hâkimiyeti altına almaya, bu suretledir ki Karadeniz'in kuzey bozkırlarında bir "Göçebe İdaresini" oluşturmaya çalışmıştır. Bu kapsamda önceden Rus Knezleri tarafından önemli konumları olan Peçenekler, o sırada Kıpçakların Karadeniz'in kuzey bozkırlarına gelmeleri üzerine ikinci plana düşmüşlerdir. Lakin bu durum nedeniyle Peçenekler ve Oğuz (Uz) kütleleri, her zaman için Rus Knezleri ile Kıpçaklar arasında sorun teşkil etmiş olup Rus-Kıpçak savaşlarının önemli bir kısmını oluşturmuşlardır.

1036 yılında Peçeneklerin asıl kitleleri, Tuna boyuna ardından Oğuz (Uz) topluluklarının baskısı sonucunda Balkan coğrafyasına zorunlu olarak göç etmek durumunda kalmışlardır. Kıpçakların ise 1060'tan sonra Peçenek ve Oğuz (Uz) kitlelerini takiben Tuna boyuna doğru süratle ilerledikleri, 1064 yılında ise Oğuz (Uz) kitlelerini Tuna Nehri'nin güneyine iterek Transilvanya istikametinde ilerledikleri ve duruma göre Balkanlar'a akınlar halinde hamleler yaptıkları görülmektedir.

26 Ağustos 1071 yılında Büyük Selçuklu Devleti ile Bizans İmparatorluğu arasında yapılan Malazgirt Savaşı'nda, Bizans İmparatorluğu'nun ordusunda ücretli atlı asker olarak bulunan Kıpçak, Peçenek ve Oğuz (Uz) zümrelerinin, Büyük Selçuklu Sultanı Alparslan'ın safına geçerek Bizans İmparatorluğu'nun ağır bir yenilgi almasına ortam hazırladıklarından da önceden bahsetmiştik.

1050 yılında tüm Trakya'yı yağmalayarak Bizans İmparatorluğu'nun elinde olan Edirne'yi kuşatan Peçenekler, bu hamleden bir sonuç elde edemeyince bu kez Kıpçakların yardımı ile 1078 yılında Edirne'yi ikinci kez kuşatarak Bizans İmparatorluğu'na iyi bir gözdağı vermişlerdir. 1087 yılında ise Derster (Silistre) yakınlarında Bizans İmparatorluğu ile Peçenekler arasında vuku bulan muharebe esnasında; Peçenek Başbuğu Tatuş, Tuna Nehri'nin doğu istikametinde bulunan Kıpçaklardan yardım istemiş, bu yardım davetine icabet eden Kıpçaklar sayesinde Derster (Silistre) yakınlarındaki meydan muharebesinde birleşik Peçenek-Kıpçak

²⁹⁴ Aguste Bailly, Bizans Tarihi, (Çev. Haluk Şaman), İstanbul, 2001, s.255.

kuvvetleri tarafından Bizans İmparatorluğu orduları bozguna uğratılmıştır. Bu suretle Kıpçaklara Tuna Nehri kıyısındaki zengin otlakları ve Balkan coğrafyası yolunu gösteren Peçenekler olmuştur.²⁹⁵ Hatta bazı rivayetlere göre birlikte hareket etmeye başlayan Peçenek–Kıpçak kuvvetlerinin, Balkan coğrafyasında bugünkü; Arnavutluk, Makedonya, Bulgaristan, Bosna, Kosova ve Yeni Pazar bölgelerini zapt ederek başkenti “Kumanova” olan bir Peçenek–Kıpçak Türk Federasyonunu kurmaya muvaffak oldukları belirtilmektedir.²⁹⁶

1087 yılında Derster (Silistre) yakınlarındaki meydan muharebesinde Peçeneklerin, Bizans İmparatorluğu’nu bozguna uğratmaları neticesinde bu savaşta; Peçeneklere önemli bir miktarda ganimet kaldığı, bu doğrultuda Peçenek Başbuğu Tatuş’un isteği üzerine yardıma gelen Kıpçaklar ile Peçenekler arasında yukarıda bahsedilen ganimetin paylaşımı hususu problem olduğunu önceden belirtmiştik. Peçenekler, bu ganimeti Kıpçaklar ile eşit şekilde paylaşmak istemeyince, Kıpçak ile Peçenek topluluklarının arası açılmış ve bu nedenle iki kardeş kavim birbirleriyle mücadele içerisine girmişlerdir. Bunun yanında Peçeneklerin isteği doğrultusunda Balkanlar’a gelen Kıpçaklar ise buradaki zengin otlakları ve meralık alanları işgal ederek kendi ihtiyaçları doğrultusunda kullanmışlardır.

Peçenek–Kıpçak mücadelesinin ortaya çıkmasındaki en önemli etken ise, sadece ganimet paylaşımı hususu olmayıp tarihi sürecin hemen hemen her döneminde görülen bir Bizans İmparatorluğu siyaset klasiği olan “Bizans Entrikalarıdır”. Daha doğrusu “birbirine düşürme politikası” idi. Bu politikaların amacı ise düşmanları tarafından sıkıştırılan ve bölgede üstünlüğü kaybederek düşmanlarına karşı baş edemeyeceğini gören Bizans İmparatorluğu’nun, bir müddetliğine de olsa nefes alabilmek isteğiydi. Bu siyasi politikalarında Bizans İmparatorluğu’nun son derece başarılı olduğu da ortada olan bir gerçektir.

İşte bu Bizans İmparatorluğunun takip ettiği entrika siyaseti doğrultusunda Kıpçak–Peçenek ilişkilerini yeniden ana hatlarıyla izah etmeye çalışalım:

1090 yılında Bizans’ın imparatorluk merkezi olan İstanbul’a kadar ilerleyen Peçenekler, o dönemde Bizans İmparatorluğuna karşı, güney sahillerindeki Çaka Beyliği, Anadolu’da hüküm süren Anadolu Selçuklu Devleti ile antlaşmalar yaparak

²⁹⁵ Kurat, Peçenek Tarihi, s.175

²⁹⁶ H. Memişoğlu, Bulgaristan’da Türk Kültürü, Ankara, 1995, s.19.

hem Anadolu'dan hem Balkan ve güney sahillerinden bir nevi kısaç şeklinde Bizans İmparatorluğu'nu kuşatmaya, bu kapsamda ortadan kaldırmaya çalıştığını belirtmiştik. İşte bu dönemde devreye Bizans entrikaları girmeye başlamıştır. O dönemde Bizans İmparatoru I. Aleksios Komnenos, imparatorluk merkezi İstanbul'un ele geçirilmesini önlemek maksadıyla Anadolu Selçuklu Sultanı I. Kılıç Arslan ile yaptığı gizli antlaşma ile Çaka Bey tehlikesini ortadan kaldırdıktan sonra 1091 yılında ise Peçenekler ile dostane ilişkiler içerisinde olan Kıpçakları, kendi tarafına çekerek iki savaşçı göçebe kitlesini birbirine düşürmüştür.²⁹⁷ Ayrıca 1091 yılında Bizans İmparatorluğu'nun bu durumu, Osmanlı Hükümdarı Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u fethinden hemen önceki günlerini hatırlatıyordu.

29 Nisan 1091 yılında küteller halinde Balkanlar'a giren Kıpçak Başbuğlarından Tugorkan (Tugor Han) ve Bönek (Bonyak) komutasındaki 40.000'e yakın Kıpçak kuvveti, Bizans İmparatorluğu orduları ile birleşerek Meriç Nehri kenarında "Lebounion" denilen yerde karargâh kurmuş olan Peçenekleri bozguna uğratmıştır.²⁹⁸ Tarihi kaynaklar, bu iki akraba kavmin o dönemlerde birleşmeleri halinde Avrupa'nın çoğunu işgal edebileceklerini belirtmektedir.²⁹⁹

2.3.4. Kıpçak Kökenli Asen ve Peter Adlı Kardeşlerin, Bizans İmparatorluğu'na Karşı İsyanı ve II. Bulgar Krallığı'nın Kuruluşu

Bizans İmparatoru I. Aleksios Komnenos döneminden itibaren ülke genelinde "Pronoia" denilen yani ağır silahlı ve tam teçhizatlı askerler yetiştirilmesi için ülke içerisindeki büyük mülk arazileri, birtakım kimselere tahsis edilerek bu şekilde Bizans İmparatorluğu ordusunun asker ihtiyacı karşılanmaya çalışılmıştır.³⁰⁰ Öte yandan bu "Pronoia" sistemi, Büyük Selçuklu Devleti ile Anadolu Selçuklu Devleti'nde uygulanan ikta sistemi ve Osmanlı İmparatorluğu'nda uygulanan tımar sistemi ile benzer özellikler taşımaktadır. Bizans İmparatoru Andrenikos Komnenos (1183-1185), bu "Pronoia" sistemine Kıpçakları da dâhil ederek toprak karşılığında askeri hizmetlerde bulunmaları karşılığında Kıpçaklara büyük mülk arazileri tahsis etmiştir. Bizans İmparatoru II. İsaak Angelos (1185-1195) döneminden itibaren yeniden "Pronoia" isteyen Kıpçak kökenli

²⁹⁷ Ostrogorsky, ss.330-332; Kurat, ss.180-182.

²⁹⁸ Togan, Umumi Türk Tarihine Giriş, s.158.

²⁹⁹ Rasyonu, ss.31.

³⁰⁰ Rasyonu, Tarihte Türklük, s.153.

Asen ve Peter adlı kardeşlere bu kez “Pronoia” verilmeyince, bu dönemde Bizans İmparatorluğu’na karşı Balkanlar’da bir isyan hareketi başlatılmıştır.³⁰¹ Bu isyan neticesinde; 1186 yılından itibaren Kıpçak kökenli Asen ve Peter adlı kardeşler, kavimdaşları olan Kıpçakların yardımına ihtiyaç duymuşlardır. O dönemde Kıpçaklar, her ne kadar yağma faaliyetlerinde bulunsalar da özellikle büyük hayvan sürülerinin de olması nedeniyle yazlık ve kışlık olarak konakladıkları bölgelerde göçebe bir yaşam tarzını sürdürmüşlerdir. Bu suretle Kıpçakların; yaz aylarında Tuna Nehri’nin kuzeyine, kışın ise Tuna Nehri’nin güneyine doğru göç ettikleri görülür. Böylelikle Kıpçaklar, bu yaşam tarzından dolayı o dönemlerde Tuna’nın kuzeyinde bulundukları sıralarda Rus Knezleri ile mücadele ederken, diğer taraftan Tuna’nın güneyine geçtiklerinde ise bu kez de Bizans İmparatorluğu gibi güçlü bir devlet ile mücadele etmek durumunda kalmışlardır. Konumuza dönecek olursak; Asen ve Peter adlı kardeşler, yaz mevsimi olması nedeniyle Tuna Nehri’nin sol kuzey bölgelerinde bulunan Kıpçaklar ile hem temas kurmak hem de onların desteklerini sağlamak üzere o dönemde Tuna Nehri’ni geçmişlerdir. Öte yandan bölgedeki Bulgar ve Ulahları³⁰² da Bizans İmparatorluğu’na karşı teşkilatlandırma yoluna giderek bölgede kendi otoritelerini kurma adına Bizans İmparatorluğu ile bir mücadele içerisine gireceklerdir.

1186 yılında Bizans İmparatoru II. İsaakios, Normanlara karşı Bizans ordusunu başarılı bir şekilde komuta eden ünlü asker Aleksios Branas’ı, Balkanlar’da Asen ve Peter kardeşlerinde içinde yer aldığı Kıpçaklar ile mücadele etmesi için Başkomutanlık rütbesine getirdi. Ne var ki çok geçmeden İmparator II. İsaakios’a karşı rakip olarak imparatorluk tahtında hak iddia eden Aleksios Branas, kısa sürede Kuman savaşçılarını da ordusuna dâhil etti. Nitekim 1187 ilkbaharında yapılan savaşta; imparatorluk ordusu başında bulunan II. İsaakios, Aleksios Branas ile birlikte hareket eden Kıpçakları bozguna uğratmıştır. Konuyla ilgili olarak Niketas Khoniates, Aleksios Branas’ın ordusunda yer alan komutanlardan birinin adını Skythian Elpumes yani Kuman Alpamış olduğunu belirtir.³⁰³

³⁰¹ Bkz. Istvan Vásáry, *Kumanlar ve Tatarlar - Osmanlı Öncesi Balkanlar’da Doğulu Askerler* (1185-1365), (Çev.,Dr. Ali Cevat Akkoyunlu), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2008, ss. 30-31; Rasony, s.153.

³⁰² “Ulah” tabiri, bazı kaynaklarda da “Vlah” olarak zikredimekte olup bu tabir günümüzde Romen milletinden olanları karşılayan bir ifadedir.

³⁰³ Konuyla ilgili olarak ayrıntılı bilgi için Bkz. Niketas Khoniates, *Historia* (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri), s. 120-123; Ayrıntılı bilgi için Bkz. Laszlo Rasony, *Kuman Özel Adları*, T.D.A., III-IV., 1966-1969, s.71.

Eylül 1187 yılında Kıpçak ve Ulahlar, Agathopolis³⁰⁴ bölgesinde akınlarda bulunarak bu bölgedeki tarlaları yakmak suretiyle Temerria bölgesini de içine alan geniş bir alanda yağma amaçlı saldırılarda bulunmuşlardır. Bunun üzerine İmparator II. İsaakios, hem bu akınları durdurmak hem de bölgedeki emniyeti yeniden sağlamak adına o dönemde himayesinde bulunan 2.000 paralı asker ile birlikte ilk olarak Taorukomos takiben Lardea ve Basternai adlı bölgelerde kapsamlı bir sefer harekâtlarında bulunmuştur. Nihayet İmparator II. İsaakios'un ordusu ile Kıpçak ve Ulahlar'dan müteşekkil birleşik kuvvetleri, 11 Ekim 1187 yılında Beroe³⁰⁵ yakınlarında karşı karşıya geldi. Yapılan bu savaşta; Bulgar- Kıpçak ve Ulahlardan müteşekkil kuvvetler, Bizans İmparatorluğu ordularını büyük bir bozguna uğratmıştır. Bahse konu savaş için Niketas Khoniates, Kıpçaklar ve Bizans kuvvetleri arasındaki çarpışmaları anlatırken, görece savaş tekniklerinin kusursuz bir tanımını yaparak özellikle Kıpçak askerleri ile ilgili olarak; *''Kumanlar, babalarından öğrendikleri, her zamanki alışkanlıklarıyla savaştı. Saldırırlar, oklarını yağdırırlar, sonra da mızraklarıyla savaşımaya başlarlar. Çok geçmeden, saldırılarını kaçısa çevirirler ve düşmanı peşlerine düşürürler. Sonra, havayı yaran kuşlar gibi, sırtlarının yerine yüzlerini dönerler, düşmanlarıyla yüz yüze boğuşurlar ve daha fazla çabalarlar. Bunu birkaç kere yaparlar ve Romalıları [Bizanslılar] üstünlük sağladıklarında, kaçmaktan vazgeçerler. Ondan sonra kılıçlarını çekerler, ürkütücü bir nara atarlar, düşünceden daha da hızlı saldırırlar. Cesurca savaşanlarla korkakça hareket edenleri ayırmaksızın, yakaladıklarını öldürürler.''*³⁰⁶ şeklinde ifade etmiştir. Bu mücadeleden başarı ile çıkan Asen, 1187 yılında Bizans İmparatorluğu'nun Anadolu'daki Selçuklular ile mücadelesini de fırsat bilerek II. Bulgar Devleti'nin başına geçmiştir.

³⁰⁴ Günümüzde Bulgaristan sınırları içerisinde yer alan ve Karadeniz sahil kenti olarak bilinen Ahtopol şehrinin Latin dilindeki adının karşılığı ifade etmektedir.

³⁰⁵ Günümüzde Bulgaristan'daki eski Zağra kentinin olduğu bölgeyi ifade etmekte olup Osmanlı döneminde nüfusun büyük çoğunluğu Türk olan şehirde günümüzde 15.000'e yakın Türk yaşamaktadır.

³⁰⁶ Niketas Khoniates, Historia (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri), s.120-123; ayrıntılı bilgi için Bkz. Vasary, s.179.

2.3.5. Asen ve Peter Adlı Kardeşlerin, Bizans İmparatorluğu ile Mücadelesi ve Öldürülmeleri

1190-1195 yılları arasında Asen ve Peter adlı kardeşlerin de içinde bulunduğu Bulgar - Kuman ve Ulah müttefik kuvvetleri, bu dönemde Bizans İmparatorluğu himayesinde bulunan Filippopolis, Adrianopolis (Edirne) ve Sardike (Sofya) gibi büyük kentlere yönelik akınlarda bulunarak bu kentleri yağmalamışlardır. Bunun üzerine yalnız başına bu müttefik kuvvetlerin akınlarını tek başına bertaraf edemeyeceğini düşünen İmparator II. İsaakios, 1195 yılında kayınpederi de olan Macar Kralı III. Bela'dan yardım istemiştir. İmparator II. İsaakios, III. Bela'nın da kendisine Vidin'den göndermiş olduğu yardımcı kuvvetler ile birlikte³⁰⁷ bu akınları durdurmak maksadıyla Balkanlar'da yeniden bir sefer harekâtına girişti. Ancak bu sefer harekâtında bir türlü başarılı olamaması kendisine pahalıya mal olacaktı. Nitekim kısa bir süre sonra bu durumu bahane eden imparator'un kardeşi III. Aleksios Angelos, ağabeyi olan İmparator II. İsaakios'u tahtan indirerek gözlerine mil çekirmiştir. Bu suretle 1195 yılında Bizans İmparatorluğu'nun başına III. Aleksios Angelos (1195-1203) geçmiştir. Bu dönemde imparator, ilk iş olarak Balkanlar coğrafyasında Bizans için büyük bir tehlike olarak öne çıkan ve asiler olarak nitelendirmiş olduğu Kıpçak kökenli Asen -Peter adlı kardeşler ile barış görüşmelerinde bulunmaları için kendilerine elçiler gönderdi. Lakin buna rağmen Balkanlar coğrafyasında Bizans İmparatorluğu ile Bulgar-Kıpçak ve Ulahlar arasındaki savaş durumu yine de devam etti. Nitekim Ulahlar, Serrai (Serez) çevresinde bulunan Bulgar Themasi'nı³⁰⁸ aşır Bizans ordularını bozguna uğratmışlardır. Hatta o toprakların Bizans yöneticisi konumunda olan Aspietes Aleksios'u tutsak etmişlerdir.³⁰⁹ Bunun üzerine Bizans İmparatoru III. Aleksios Angelos, bölgede asilere karşı mücadele etmesi için damadı olan Sebastokrator İsaakios'u gönderdi. Bölgede asilerin oluşturmuş olduğu kuvvetler, Sebastokrator İsaakios'un komuta ettiği Bizans ordularını çembere alarak kuşattı. Ardından Kıpçaklar, ileriki süreçte Bizans İmparatorluğu'ndan fidye almak

³⁰⁷ Vasary, s.58; Niketas Khoniates, *Historia* (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri), s.122-125.

³⁰⁸''Thema'' sözcüğü, kelime olarak askeri birlik veya ordu anlamlarına gelmektedir. Thema'lar idaresinin en önemli özelliği; mevcut askeri birliklerin, idari amaçtan ziyade askeri bölge ihtiyacına göre belirli bölgelere iskân ettirilmesi ve bu birliklerin mensuplarına arazi tahsisi yapılmasıdır. Bu araziler, askeri mükellefiyetler karşılığında miras olarak babadan oğula intikal ettirilebiliyordu. Böylece imparatorluk, hiçbir zaman güven vermeyen ve sayı bakımından da yeterli bir çoğunluk sağlayamayan ücretli asker aramak külfetinden kurtarılmış oluyordu. Detaylı bilgi için Bkz., Işın Demirkent, *1071 Malazgirt Savaşı'na Kadar Bizans'ın Askeri ve Siyasi Durumu*, Tarih Dergisi, S. XXXIII, 1980-1981, ss.133-146.

³⁰⁹ Niketas Khoniates, *Historia* (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri), s.122-125; Vasary, s. 58.

ümiyle bahse konu çembere aldıkları Bizans ordusu komutanı Sebastokrator³¹⁰ İsaakios'u, Asen'den saklamak kaydıyla tutsak ettiler. Ne var ki bu durumdan Asen haberdar olunca Kıpçaklar, Sebastokrator İsaakios'u Asene'e götürmek zorunda kalmışlardır.³¹¹ Bu gelişmelerin ilk kısmına baktığımızda; Bizans İmparatorluğu ile olan mücadelelerde genel olarak ya Bulgarların ya da Ulahların isimleri hep ifade edildiği görülür. Lakin biz, bu mücadelelerin seyrine bir bütün olarak baktığımızda; Bizans İmparatorluğu ile Balkanlar'da gerçekleştirilen mücadelelerin hemen hemen tümünde Kıpçakların hazır bulunduklarını anlamaktayız.

1195 yılına kadarki süreçte Bizans İmparatorluğu, Balkan coğrafyasında Bulgar-Kıpçak ve Ulahlar ile karşılıklı mücadele ile baş edemeyeceğini anlamış olmalı ki, bu tarihten sonra yeniden eski ve köklü bir uygulamayı gündemine almıştır. Yani "entrika" sistemini yeniden uygulamaya sokarak bir tarafı, diğerine kırdırma yoluna gidecektir. Bu doğrultuda Bizans İmparatorluğu, Balkanlar coğrafyasında Bulgar-Kıpçak ve Ulahları kendisine karşı koordine eden Asen ve Peter adlı kardeşlere karşı kesin bir indirici darbeyi vurabilmek adına o dönemde Filippopolis çevresinde faaliyet gösteren İvanko adında birini, Asen ve Peter'e karşı ayaklandırma yoluna gitti. Bu suretle ayaklanma sonucunda İvanko, 1196 yılında Asen'i öldürmüştür.³¹² Bunun üzerine Peter ise Tırnova'ya³¹³ gidip bölgedeki kontrolü ele alarak kısa bir süreliğine hükümdarlık sürmüş ancak Peter'da bir ayaklanma sonucu hayatını kaybetmiştir. Böylece Balkanlar'daki Bulgar ve Ulah özgürlük hareketi kısa bir süreliğine sona ererken, Bizans İmparatorluğu, bir nebze de olsa rahat bir nefes almış ve en önemlisi olarak da Kıpçak kökenli Asen ve Peter adlı kardeşlerin bu coğrafyadaki tehdidine son vermiştir.

³¹⁰ "Sebastokrator" sözcüğü, gramer olarak Sebastos (Kutsal) ve Krator (Hükümdar) kelimelerinin birleşiminden türemiş olup kıdemli saray unvanlarından biridir. Saray unvanlarından "Caesar"ın üstünde yer alan bu unvanı, Anna Komnena "ikinci imparator" olarak adlandırır ve ayrıca her ne kadar imparatorluk tacından daha az detaylı olsa da taç giyme hakkı olduğunu ifade etmektedir. Bkz. Anna Komnena, s. 4.

³¹¹ Niketas Khoniates, Historia (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri), s.122-125; Vasary, s.58.

³¹² Vasary, s. 58.

³¹³ Günümüzde Bulgaristan sınırları içerisinde yer alan bir yerleşim yeri olup o dönemde II. Bulgar Krallığı'na başkentlik yapmıştır.

2.3.6. Latin İmparatorluğu Döneminde Bulgar Çarı Kaloyan ve Kumanlar

Balkanlar coğrafyasında Bulgar-Kıpçak ve Ulahları, Bizans İmparatorluğu'na karşı teşkilatlandıran Asen ve Peter adlı kardeşlerin ortadan kalkmasıyla bu coğrafya üzerinde bir sükûnet olacağını düşünen Bizans, bu şekilde ileriki süreçte II. Bulgar Devleti'nin de kolayca başının ezileceğini öngörmekteydi. Ne yazık ki Bizans İmparatorluğu kısa bir süre sonra hayal kırıklığına uğrayacaktı. Çünkü Asen ve Peter'in en küçük kardeşleri konumunda olan Kaloyan, otoriter bir yönetici ve ateşli bir Bizans düşmanı olarak Bulgar tahtına geçmiştir. Böylece Bulgar Çarı Kaloyan'ın hükümdarlığı ile birlikte Bulgar-Kıpçak ve Ulah birliği, Bizans İmparatorluğu yerine Konstantinopolis merkezli kurulacak olan Latin İmparatorluğu açısından yeni bir safhayı ifade edecektir.

1202-1204 yılları arasında II. Bulgar Devleti'nin dolayısıyla Bulgar-Kıpçak ve Ulahların, Bizans İmparatorluğu ile mücadelesinde geçici bir duraklama döneminin olduğu görülür. Çünkü bu dönemde Kuman ve Balkan tarihi açısından olduğu kadar Bizans tarihi bakımından da çok önemli sonuçlar meydana getiren IV. Haçlı Seferi, 1204-1261 yılları arasında gerçekleştirilir. Öyle ki gerçekleştirilen IV. Haçlı Seferi, nihai maksadından saparak farklı bir mahiyet kazanmış bir şekilde 12 Nisan 1204 yılında Konstantinopolis'i 57 yıl boyunca elinde bulunduracak olan Latinler tarafından ele geçirilmesi ile sonuçlanmıştır.³¹⁴ Konstantinopolis'te Latin İmparatorluğu'nun kurulmasıyla birlikte Bizans İmparatorluğu bir parçalanma sürecine girmiştir. Böylece bir taraftan Latin şövalyelerinin (Haçlılar) önderi konumunda olan I.Baldouin, Konstantinopolis merkezli bir Latin İmparatorluğu kurarken, diğer taraftan Konstantinopolis'ten kaçan zümreler ise Bizans İmparatorluğu'nun bir devamı olarak ülke idaresinin; Balkanlar coğrafyasında Epir Despotluğu, Anadolu coğrafyasında da İznik ve Trabzon İmparatorluklarını kurmuşlardır.³¹⁵ O dönemde ülke idaresinin bu şekilde bir taksimat halini aldığı görülür. Şimdi konumuza dönecek olursak;

1204 yılında Konstantinopolis'te bir Latin İmparatorluğu'nun kurulması üzerine ülke idaresinde bir siyasi kargaşa durumu ortaya çıkmakla birlikte, İmparatorluktaki bu iç sorunlar nedeniyle o dönemde Balkanlar'da Bizans otoritesi ağırlığını oldukça

³¹⁴ Steven Runciman, Haçlı Seferleri Tarihi, (Ter. Fikret Işıltan), C.III, Ankara, 1992, s.95; Yusuf Ayaönü, *Dördüncü Haçlı Seferi'nin Batı Anadolu'nun Türkleşme Sürecine Etkisi*, Tarih İncelemeleri Dergisi, C.XXIV, S.1, 2009, s.6; Işın Demirkent, Haçlı Seferleri, İstanbul, 1997, s.167.

³¹⁵ Ayaönü, s. 6-7.

kaybetmeye başlamıştır. Nitekim bu siyasi ortamda; Trakya'daki Rumlar tarafından Latinler'e karşı bir ayaklanmanın meydana gelmesi, Latinlerin zorunlu olarak yüzlerini bu bölgeye dönmelerine ortam hazırlamıştır. Trakya'daki bu Rum asiler, kısa sürede Adrianopolis ve Didimotoikon kentlerini ele geçirerek öte yandan Bulgar Çarı Kaloyan ile yardım amaçlı işbirliği içerisine girmişlerdir. Bunun üzerine Çar Kaloyan, ordusunda yer alan Bulgar, Ulah ve dinsiz (vaftiz edilmemiş) Kuman kuvvetleri³¹⁶ ile birlikte Adrianopolis yakınlarına doğru ilerlemiştir. Bu durum, o güne kadarki geleneksel Bulgar-Rum (Bizans) düşmanlığını sona erdirirken, iki toplum için de yeni ve ortak düşmanın Latin (Haçlılar) İmparatorluğu olduğunun bir nevi göstergesi gibiydi. Bahse konu Trakya bölgesinde kendisine karşı bu oluşumdan haberdar olan Latin İmparatoru I.Baldouin, o bölgeye bir Latin ordusu gönderdi. Bu bölgedeki küçük çaplı mücadeleler sonucunda Latinler; Bizye, Tzurulon, Arkadiopolis'i bölgesini hâkimiyetleri altına almışlardır.

1205 Mart ayında I.Baldouin, Blois Kontu Louis ve Venedik Docu Enrico Dandolo'nun da içinde yer aldığı Latin orduları, Rumların himayesinde bulunan Adrianopolis'in surlarını aşmak ve lağım döşemek suretiyle ele geçirmeye çalışsalar da başarılı olamadılar.³¹⁷ 12 Nisan 1205 yılında Bulgar Çarı Kaloyan, Latin (Haçlı) ordularının mukavemetini ölçmek babında Latinlerin üzerine bir Kuman birliği göndermiştir. Bu Kuman birliği ile Latinler arasında küçük çaplı bir savaş yaşanmıştır. Bu savaşta her ne kadar Latin orduları, savaş meydanında Kumanları kovalasalar da; Kumanlar, bir savaş taktiği gereği olarak Latin ordularını ok yağmuruna tutmuştur. Latinler ve Kumanlar arasında Adrianopolis bölgesinde meydana gelen kesin neticeli savaş, 14 Nisan 1205 yılında gerçekleşti. Savaş öncesi Bulgar Çarı Kaloyan, Kıpçak kökenli Koca komutasındaki Kuman savaşçılarına; Latinler ile yapılacak olan savaş esnasında "Hileli Kaçış" göçebe savaş taktiğini uygulamaları doğrultusunda onları savaş meydanına göndermiştir.³¹⁸ Kumanlar, savaş esnasında; önce Latin ordularından kaçıp sonra birden geriye dönerek Latinleri bilmedikleri bir savaş taktiği ile şaşırttı. Ardından hançerlerini devreye sokup ve kement atarak onları boğmak suretiyle birçoğunu öldürmüşlerdir. Savaşın sonunda Kumanlar, Latin ordularını bozguna

³¹⁶ O dönemde Bulgar ordusu içerisinde bulunan Kıpçak kuvvetlerinin sayısı 14.000 olarak ifade edilmektedir. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Istvan Vásáry, Kumanlar ve Tatarlar - Osmanlı Öncesi Balkanlar'da Doğulu Askerler (1185-1365), s.61.

³¹⁷ Niketas Khoniates, ss. 125-130.

uğrattırken³¹⁹, Blois Kontu Louis savaş meydanında öldürülmüştür. Ayrıca Latin orduları komutanı ve Latin İmparatorluğu'nun ilk hükümdarı olan I.Baldouin, tutsak edilerek II. Bulgar Devleti'nin başkenti Tırnova'ya götürülmüştür.³²⁰ Lakin Venedik Docu Enrico Dandolo, savaş meydanından kaçmayı başarmıştır. Adrianopolis (Edirne) Savaşı'ndan sonra Çar Kaloyan, Bizans sınırlarında bulunan ve savaş öncesine kadar Latinlere haraç ödeyen bir takım kentleri Kumanlara ödül olarak vermiştir.

14 Nisan 1205 yılındaki Adrianopolis Savaşı'ndan sonra Trakya bölgesinde Rumlar (Bizans) için adeta bir vahşet döneminin başladığı görülür. Konuyla ilgili olarak Niketas Khoniates: *'' İki halk, aynı ülkeyi ve aynı halkı yağmaladı; bir defa üzerimize ayrı ayrı, diğer defasında ise birlikte geldiler.''*³²¹ şeklinde ifadeleri kullanarak Rumların ne kadar zor bir durumda olduklarını belirtmiştir. Peki, Rumlar için bu *''Vahşet Dönemi''* neydi? Çünkü Adrianopolis savaşından sonra Çar Kaloyan ve Kumanlar, iki aydan daha az bir sürede tüm Trakya'yı yakıp yıkmak suretiyle yağmalamışlardır. Hatta bununla bile yetinmeyen Çar Kaloyan, Haziran ayının gelmesi nedeniyle Tuna'nın kuzeyindeki bölgelere çekilmek isteyen Kumanların kendisinden ayrılmasına rağmen Kuman kuvvetlerinden yoksun bir şekilde Trakya'yı yağmalamaya devam ederek Serrai ve Filippopolis kasabalarını ele geçirmiştir. Ardından Teselya bölgesi kentlerini, Latinlerin himayesinden koparmak maksadıyla Selanik'e kadar ilerlemiştir. Bu tehlike karşısında Latin ordularını komuta eden imparatorluk naibi I.Baldouin'in kardeşi Henry, Bulgarların elinde olan Adrianopolis'i kuşattı. Lakin uzun ve başarısız bir kuşatmanın ardından Didimotoikon'a dönmek üzereyken Hebros Nehri'nin³²² yoğun yağmur suları nedeniyle taşıdığını görmüş, bu durumu, tanrının bir işareti olarak yorumlamıştır.³²³ Nitekim imparatorluk naibi Henry, ardından güzergâh üzerinde bulunan kasaba ve kalelere küçük garnizonlar kurarak Konstantinopolis'e geri dönmüştür.

1206 Ocak ayında Bulgar Çarı Kaloyan, Kuman ve Ulahlardan müteşekkil birliklerini, Adrianopolis ve Didimotoikon'u savunan Rumların yardımına gönderdi. 1 Şubat 1206 yılında sayıları 7.000 civarında olan Kuman ve Ulahlardan müteşekkil bu

³¹⁸ Vasary, s.62.

³¹⁹ Niketas Khoniates, ss. 123-125; Rasony, Türk Devletinin Batıdaki Varisleri ve İlk Müslüman Türkler, s.48; Nazif Kuyucuklu, *Bulgaristan Maddesi*, T.D.V.İ.A., C.4, İstanbul, 1992, s. 396.

³²⁰ Vasary, s.62.

³²¹ Niketas Khoniates, ss. 125-130.

³²² Meriç Nehri'nin Latincedeki karşılığını ifade etmektedir.

ordu, etraftaki Rumlar ile birlikte Rusion yakınlarında küçük bir Latin şövalye birliğine saldırarak onları tam bir bozguna uğratmıştır.³²⁴ Bu Rusion Savaşı'nın ardından Çar Kaloyan, bu kez Doğu Trakya'nın güneyinde deniz hattında olan köy ve kasabalarını düzenli olarak yağmalamaya başlamıştır. Çar Kaloyan, Bulgar-Kuman ve Ulahlardan müteşekkil ordusu ile ana hedef olarak belirlediği; Neopolis, Rhaidestos, Panedos, Perinthos (Herakleia), Daonion, Arkadiopolis, Mesene ve Tzurulon bölgelerini ele geçirmek için bu bölgelerde yaşayan halka; eğer şehri savaştan teslim etmeleri halinde kendilerine güvenlik ve barınma sözü vermesine rağmen, şehirlerin teslim edilmesi üzerine bu sözünü tutmayıp teslim olanları kılıçtan geçirmiştir.³²⁵ Bu şekilde Çar Kaloyan ve birleşik ordusu, Konstantinopolis'e yaklaşık 20 kilometre mesafede olan Athyras koyuna kadarki sahada bulunan bütün köy ile kasabaları yakmak ve yıkmak suretiyle katliamlarda bulunmuştur. Çar Kaloyan ile ordusunun, Doğu Trakya'daki katliamlarından sadece Bizye ve Selymbria kasabaları kurtulabilmiştir. Rumlar (Bizans) bu vahşetten dolayı Bulgar Çarı Kaloyan ve ordusunun, Latinlerden daha korkunç ve fena bir düşman olduklarını anladılar. Nitekim Rumlar, Çar Kaloyan'a karşı artık Latinlere dönerek işbirliği içerisine gireceklerdir.

14 Nisan 1205 yılındaki Adrianopolis Savaşı'nda Kumanlar tarafından esir edilen I.Baldouin'in, öldürülmüş olduğunun anlaşılması üzerine o güne kadar Latin İmparatorluğu'nun naibi olarak imparatorluğu yöneten Henry, 20 Ağustos 1206 yılında taç giyerek Latin İmparatorluğu'nun II. İmparatoru olmuştur.³²⁶ Bu dönemden Çar Kaloyan, Adrianopolis ve Didimotoikon müstahkem mevkiilerinin yöneticisi Branas'ın Latinlerin hizmetine girmesi üzerine, Didimotoikon üzerine yürüyüp bu şehri yerle bir etmiştir. Nitekim bu duruma sessiz kalmayan Latin İmparatoru Henry, Çar Kaloyan'ın Adrianopolis'i işgal etmesinden çekindiği için burada yaşayan halka yardım etmek maksadıyla Krenon, Beroe, Agathopolis ve Ankhialos bölgelerine seferler düzenleyerek yeniden Konstantinopolis'e dönmüştür.³²⁷

1207 yılında Adrianopolis'e akınlarda bulunan Çar Kaloyan, ordusunda yer alan Kumanların; topraklarına dönmek istemeleri üzerine Çar Kaloyan, ordusunda ayrılan Kumansız kuvvetleriyle birlikte Selanik ve Makedonya bölgelerinde akınlarına devam

³²³ Vasary, s.63.

³²⁴ Niketas Khoniates, ss. 125-130.

³²⁵ Vasary, s.63.

³²⁶ Işın Demirkent, Haçlı Seferleri, s. 170-175.

etmiştir. Lakin Ekim 1207 yılında muhtemelen bir Kuman savaşçısı tarafından Bulgar Çarı Kaloyan'ın öldürülmesiyle³²⁸ birlikte Bulgarlar için bir Greko-Bulgar İmparatorluğu kurma hayali bir daha geri dönmek üzere son bulmuştur.

1240-1241 yılında Karadeniz'in kuzey bozkırlarında Moğol istilasının baş göstermesi sonucu; Aşağı İdil–Don boyları üzerinden Orta İdil ve Bulgaristan'ın dağlık–ormanlık alanlarına gelen Kıpçakların, bu dönemde Balkanlar'daki nüfuslarının oldukça arttığı görülür. Bu sırada Bizans Latin İmparatoru Johannes Vatatzes (1222-1254), o dönemde Balkanlar'da giderek etkinliğini artırarak Moğolların önünden kaçan bu Kıpçakların bir kısmını; toprak karşılığı askeri hizmet yükümlülük karşılığında bugünkü Trakya, Makedonya ve Batı Anadolu (Menderes vadisi) bölgelerine iskân ettirirken, öte yandan bunları Bulgar Krallığı içerisinde yoğun olarak bulunan diğer Kıpçak unsurlarına karşı en iyi şekilde kullanmaya çalışmıştır.³²⁹

2.4. Ortadoğu ve Güney Asya'da Kıpçaklar

Bu bölümde dış görünüşleri bakımından dönemin ticari hayatı içerisinde köle statüsüne dâhil edilen Kıpçakların, o dönemde bu statülerinden sıyrılarak kendi kaderlerini tayin etmeleri ve bu hususta devlet kuracak kadar etkin olmaları üzerinde durulacaktır.

2.4.1. Suriye ve Mısır'da Kıpçaklar

2.4.1.1. Memlük (Köle) Kıpçaklar ve Yükselişleri

Abbasiler dönemine (750-1258) gelinceye kadarki süreçte gündelik hayat içerisinde zirai işler ve birtakım hizmet işlerinde çalıştırılan kölelerin, bu dönemden sonra saray veya ordu işlerinde bulunarak gittikçe potansiyel bir güç olmaya başladıkları görülür.

En eski dönemlerden beri Anadolu coğrafyası, kuzey–güney ve doğu–batı doğrultusunda önemli bir ticaret ağına sahipti. Doğu ve batı yönünde daha çok değerli dokuma ürünleri ile mücevherat ticareti yapılırken, kuzey–güney yönünde ise genel olarak insan (köle) ticareti yapılmakta olup o dönemde özellikle Sivas ve Halep şehirleri

³²⁷ Vasary, s. 63; Niketas Khoniates, ss. 125-130.

³²⁸ Vasary, ss. 63-64.

³²⁹ Gökbel, s. 744.

ticaret yolu üzerindeki iki önemli pazarı oluşturmaktaydı.³³⁰ O dönemde Anadolu'nun bazı şehirlerinde bulunan "Gulam-Hane"ler (Köle Mektebi)³³¹, Selçuklu saray ve ordusu ile devlet büyükleri ve zenginlerin konakları için sarışın Kıpçak çocuklarını eğiterek bunları köle ve cariyeler olarak yetiştirdiklerini belirtmiştik. Bu arada dönemin kuzey ve güney doğrultusundaki bir ticari mübadele merkezi konumunda olan Sivas şehrinin oldukça önemli bir yeri vardır. Çünkü menşei Kıpçak ve Kafkas kavimlerinden olan Mısır Memlûk Devleti'nin, hem idari hem askeri zümresindeki köleler ile Selçuklu devlet adamları zümresindeki köleler, hep Sivas'tan satılmış ve Sivas'tan götürülmüştür. Bu hususla ilgili olarak İlhani Hükümdarı Abaga Han, Memlûk Sultanı Baybars'a yazdığı bir mektupta; onu "Sivas'ta satılmış bir köle" ifadesiyle onu tezyif etmiştir.³³²

Tarihi süreç içerisinde köle statüsünde olan Kıpçakların, şimdi de bu konumlarından sıyrılarak hükümdarlık statüsüne adeta adım adım yükselmelerine bir bakalım:

Abbassiler döneminde halifeler kendi hâkimiyetlerini pekiştirmek, Abbasi valileri bulundukları bölgelerde bağımsızlık arzularını gerçekleştirmek ve en önemlisi o dönemde Abbasi halifeleri düşmanları olan Bizans İmparatorluğu'na karşı oluşturulacak tampon bölgeleri için "Memlûk" satın almaya başlayarak, bu "Memlûk"lerden askeri amaçlı istifade yoluna gitmişlerdir. Bu sayede bu memlûk satın alma durumu, tüm İslam devletinin sınırlarında yayılmaya başlamıştır. Özellikle Abbasi Halifesi Mutasım zamanından itibaren Türk zümrelerinin bir kısmı, saray muhafız kıtalarına dâhil edilirken; diğer bir kısmı ise Abbasi-Bizans İmparatorluğu sınırında oluşturulan "Avasım" ve "Suğur" adı verilen tampon sınır bölgelerine iskân ettirilmiştir.³³³ Bu kapsamda küçük yaşta ülkelerinden getirilip efendilerinin lütfu ile hür olan bu "Memlûkler"; zamanla nüfuzlarını artırarak, liyakat ve kabiliyetleri sayesinde yeni vatan edindikleri topraklar üzerinde idareyi ellerine almayı başarmışlardır.³³⁴

Bazı kaynaklar, Mısır ve Suriye coğrafyasında hüküm süren Tolunoğulları (868-905), İhşitoğulları (935-969) ve Fatımiler (910-1171) vb. gibi devletlerin ordularında

³³⁰ Gökbel, s.746.

³³¹ Turan, Selçuklular Tarihi..., s.273.

³³² Turan, s.273.

³³³ Komisyon, *Abbassiler*, D.G.B.İ.T.A., (Haz., Hakkı Dursun Yıldız), C.3, İstanbul,2001, s.201.

³³⁴ Kazım Yaşar Koprıman, *Mısır Türk Sultanlığı (Memlûkler)*, İslam Tarihi Kültür ve Medeniyeti, C.2, Ankara, 1987, s.444.

bulunan Türk memlûklerinin içerisinde, Kıpçakların bulunduğu dair görüşleri belirtseler de Mısır ve Suriye'deki Kıpçak unsuruna daha çok XII. yüzyılın ilk yarısından itibaren ve 1171 yılında kurulan Eyyubiler Devleti'nde rastlamak mümkündür.

2.4.1.2. Eyyubiler Devleti'nde Kıpçaklar

Eyyubiler Devleti'nde (1171-1250), memlûklerin daha düzenli ve muntazam teşkilatlar halinde ortaya çıkması, Eyyubi hükümdarı el Melikû's Salih Necmeddin Eyyub zamanlarına rastlamaktadır. Çünkü 1240 yılında İzeddin Aybeg'in başında bulunduğu bazı Kıpçak kökenli askeri emirlerin teşviki ve gayretiyle el Melikû's Salih Necmeddin, Mısır tahtına oturmuştur. El Melikû's Salih Necmeddin, ilk olarak devletin başına geçtikten sonra bazı muhalifleri cezalandırıp taraftarı olan ve kendisinin Eyyubi hükümdarı olmasını sağlayan Kıpçak kökenli taraftarlarını iş başına getirterek de yönetimini sağlamıştı.³³⁵ O nedenle bu dönemde cesaretleri, binicilikleri, ok atma, savaşta üstün vasıfları ve sadakatlerinden dolayı pek çok Kıpçak da satın alınmıştır.³³⁶ Ayrıca bu dönemde ortaya çıkan Moğol istilası ile Kıpçak bozkırlarındaki ekonomik yapının bozulup kıtlık ve hastalıkların etkisi ile hayvanların telef olması üzerine, Kıpçak aileler çocuklarını para karşılığında satmışlardır. Bu nedenle memlûk (köle) konumuna düşen Kıpçakların büyük bir bölümü, Mısır ve Suriye coğrafyasına getirilmiştir. El Melikû's Salih döneminde, çoğunluğunu Kıpçak ve Harezmîlilerden müteşekkil ayrı bir memlûk kıtası kurulmuş olup bu arada Sultan El Melikû's Salih de, sarayını Kal'atül Cebel'den Nil Nehri üzerindeki Ravza Adasına taşıdı ve bu adanın kara ile irtibatının kesilmesi suretiyle bu bölgeyi müstahkem bir hale soktukten sonra bu memlûk kıtasını o bölgeye yerleştirmiştir.³³⁷ Nil Nehri'ne izafeten çoğunluğunu Kıpçakların meydana getirdiği bu memlûk kıtasına ise "Bahri Memlûkler (Melikû'l Bahriyye)" denilmektedir.

Bahri Memlûkleri, zamanla Eyyubiler Devleti içerisindeki nüfuzlarını gittikçe artırmışlar ve bu sayede Eyyubi meliklerinin kendi aralarındaki mücadeleler sırasında ise el Melikû's Salih Necmeddin Eyyub'e bağlı kalarak diğer Eyyubi meliklerini bertaraf etmişlerdir. 1249 yılında el Melikû's Salih'in ölümü üzerine tahta çıkan oğlu Turanşah döneminde; bu aile ile bağlılığı koparan Oğuz, Çerkes, ve Bahri Memlûkleri, Mansura'da birlikte mağlup ettikleri Haçlı komutanı IX. Louis ile yapılan müzakerelerin

³³⁵ Bahattin Kök, *El Melikû's-Salih Eyyub Maddesi*, T.D.V.İ.A., C. 29, İstanbul, 1994, s. 80-82.

³³⁶ Kazım Yaşar Koprman, *Mısır Memlûkleri Tarihi*, Ankara, 1989, s. 3-4.

³³⁷ Ramazan Şeşen, *Eyyubiler Maddesi*, T.D.V.İ.A., C. 12, İstanbul, 1994, s. 20-25; Kök, s. 81.

ardından bu durumun kendilerine danışılmadan yapıldığı iddiasıyla Turanşah'ı 1250 yılında öldürdüler.³³⁸

1250 yılında Eyyubi hükümdarı Turanşah'ın ölümüyle Mısır'da tek söz sahibi olan Bahri Memlûkleri, Melikû's Salih'in dul karısı Şecerrüddür'ü sultan olarak seçtiler. Lakin bir kadının hükümdar olması, Müslüman bir ülkede hiçte alışık bir durum değildi. Bu durumun gelecekte bir takım sorunlara ortam hazırlayacağı korkusuyla Şecerrüddür, Bahri Memlûkleri tarafından ''Atabekû'l Asakir'' seçilen İzzeddin Aybek et Türkmani ile evlenerek saltanatı ona bırakmıştır.³³⁹

2.4.1.2. Memlûk Sultanlığı'nda Kıpçaklar

İzzeddin Aybek'in, saltanatı ele geçirerek sultanlığını ilan etmesi ile Memlûkler dönemi (1250-1517) Mısır'da başlamıştır. Bazı tarihçiler, 1250-1257 yılları arasında Memlûk Devleti'nin başında bulunan Aybek'in, Kıpçak-Kuman Türklerine mensup olduğunu belirtmeler de çoğunluğun görüşü, bu komutanın Kıpçak kökenli olmayıp Türk asıllı bir kavimden olduğu yönündedir. Daha sonraları Memlûk Devleti'nin başına geçen Sultan Kutuz, Baybars ve Kalavun ise Kıpçak kökenli olan Türk Hükümdarlardır.³⁴⁰ Hem kudretli bir komutan hem de önemli bir devlet adamı kisvesi olan Sultan Baybars (1260-1277), 1260 yılında Hülagü komutasındaki Moğol ordusunu, Suriye'nin kuzeyindeki Ayn-ı Calut'da bozguna uğratarak tüm Türk-İslam dünyasında bir şöhret kazanmıştır.³⁴¹ Daha sonra yerine geçen Sultan Kalavun (1279-1290) ise, Moğol-Ermeni ve Frank birleşik ordularını yenilgilere uğratan "En büyük İslam hükümdarı" olarak anayurdu olan Karadeniz'in kuzey bozkırlarında hüküm süren Altın-Ordu Devleti ile birtakım dostane ilişkilerde bulunmuştur.

Memlûkler Devleti içerisinde Bahri Memlûkleri ve Burci Memlûkleri adı altında hem idari hem de askeri konumları olan iki ayrı kıta ya da grup vardır. Bunlardan Bahri Memlûkleri, devletin kuruluşundan başlayarak 1382 yılına kadarki dönemde devleti kendi nüfuzunda tek elden yöneten Kıpçak kökenli zümreler iken, Burci Memlûkleri ise 1382 yılından 1517 Osmanlı İmparatorluğu'nun Mısır'ı ele geçirmesine kadarki

³³⁸ Komisyon, *Türk Devletleri*, D.G.B.İ.T., (Haz., Hakkı Dursun Yıldız), C. 4, İstanbul, 2001, s. 440.

³³⁹ Kazım Yaşar Koprıman, ss. 4-5; Komisyon, *Türk Devletleri*, s. 442; Şeşen, s. 23.

³⁴⁰ Philip K. Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, (Çev. Salih Tuğ), C. 2, İstanbul, 1995, s.1096.

³⁴¹ Mehmed Fuad Köprülü, *Baybars Maddesi*, M.E.B. İslam Ansiklopedisi, C. 2, İstanbul, 1970, s.357; Şeşen, s. 24; İsmail Yiğit, *Memlûkler Maddesi*, T.D.V.İ.A., C. 29, İstanbul, 1994, s. 90-97.

dönemde Çerkes kökenli zümreler olarak Memlûk Devleti'ni yönetmiştir.³⁴² Ayrıca başlangıçta Selçuklulara bağlı iken daha sonra bağımsız bir hüviyet kazanan Irak'taki Kıpçakoğulları hâkimiyeti, bazen bağımsız bazen de Musul Atabeyliği'ne veya Eyyubiler'e bağlı bir şekilde XIII. yüzyılın sonlarına kadar sürmüştür.

---

³⁴² Philip K. Hitti, s. 1096; Togan, s.159; Kafesoğlu, ss.193-194.

SONUÇ

Dünya tarihi içerisindeki en önemli kadim milletleri veya kavimleri arasında yer alan Türkler, ilk olarak ortaya çıktıkları Orta Asya coğrafyasında zaman zaman irili ufaklı olmak üzere, birçok devlet kurmuşlardır. Lakin zamanla bu coğrafya üzerinde meydana gelen; iklimin elverişsizliği, otlakların darlığı, salgın hastalıklar, boylar arasındaki siyasi üstünlük mücadeleleri, Çin baskısı, yeni yurtlar elde etme arzusu vb. gibi nedenlerden dolayı M.Ö. IV. yüzyılda başlayıp M.S. XV. yüzyıla kadarki tarihi süreçlerde düzenli ve süreklilik arz eden göç dalgaları halinde kuzey ve güney yönlü göç yollarını kullanmak suretiyle göç hareketlerinde bulunmuşlardır. Genel olarak doğudan batıya doğru bir silsile şeklinde yapılan bu göçler, o dönemde Avrupa'nın sosyal ve siyasi durumu tamamen etkileyerek hatta dünya literatüründe "Kavimler Göçü" denilen tarihi bir olayın meydana gelmesine bile ortam hazırlamıştır.

Tarihi süreçte Türk toplulukları, belirli aralıklar ile Orta Asya'nın iç kısımlarından başlayarak batı bölgelerine doğru büyük kabileler halinde göç etmişlerdir. Yukarıda ifade ettiğimiz siyasi, sosyal, ekonomik ve coğrafi nedenlerden dolayı yapılan bu büyük göç hareketlerinin, Orta Asya merkezli olup iki yönlü olarak yapıldığı bilinmekle beraber, birinci göç yönü; Hazar Denizi'nin kuzeyi, Kafkaslar, Karadeniz'in kuzey bozkırları, Orta Avrupa ve Balkanlar iken, diğer göç yönü ise Hazar Denizi'nin güneyi, İran, Anadolu, Suriye ve Mısır eksenli kuzey-güney yolu göçlerdi. İşte bu tarihi süreçte Peçenekler ve Kıpçaklar bir silsile halinde doğudan batıya doğru göç etmişlerdir. Ancak bu göç hareketi, bir yerleri işgal etmek veya o bölgelerdeki toplulukları sömürmek amacıyla yapılmamıştı. Bu silsile halindeki Peçenek ve Kıpçak göçünün batıya doğru akmasındaki yegâne sebebi, öncelikli bu toplulukların Orta Asya'da maruz kaldıkları siyasi baskı, iklim şartları ve boylar arasında meydana gelen şiddetli savaşlardı.

Türk tarihi içerisindeki en önemli Türk toplulukları arasında gösterilen ve kabul edilen Peçenekler ve Kıpçaklar, tıpkı kendilerinden önceki Türk toplulukları gibi Orta Asya'dan başlayarak sırasıyla; Kafkaslar, Karadeniz'in kuzey bozkırları, Orta Avrupa, Balkanlar, Anadolu, Suriye, Mısır ve hatta Hindistan topraklarını da içerisine alan geniş bir coğrafyada hüküm sürmüşlerdir. Bu geniş coğrafyalarda; Hazarlar, Ruslar, Bulgarlar, Romenler, Macarlar, Gürcüler, Selçuklular, Harezmsahlar, Moğollar ve en önemlisi

olarak Bizans İmparatorluğu gibi devlet ve topluluklar ile sürekli olarak bir mücadele içerisine girmişlerdir. O dönemde düzenli ve süreklilik kazanan bu mücadelelerin tek amacı bilinmelidir ki; Türk topluluklarının hiçbir buyruğun altına girmek istememeleri, yani bağımsızlık düşüncesi idi. Nitekim bu siyasi mücadeleler sonucunda bahse konu coğrafyaların farklı dönemlerinde hüküm süren Peçenekler ile Kıpçaklar; Karadeniz'in kuzey bozkırları, Orta Avrupa, Balkanlar, Anadolu, hatta zamanla da Mısır'ın siyasi, sosyal, ekonomik ve askeri yapılarını etkileyerek bu doğrultuda kimi zaman bu şartların değişmesine ortam hazırlamışlardır. Böylece Peçenek ve Kıpçaklar, hüküm sürdükleri coğrafyalarda özellikle günümüz Avrupa'sında birçok etnik unsurun kaderine de birinci dereceden direkt etki ederek onların bugünkü yaşadıkları coğrafyalarda iskân etmelerini sağlamışlardır. Başka bir deyişle yerine ve durumuna göre Avrupa'nın sosyolojik ve coğrafik yapılarına yön vermişlerdir. Konuyla ilgili olarak bu duruma, Macarları örnek olarak verebiliriz.

Tarihi süreçler içerisinde meydana gelen bu göç hareketleri nedeniyle günümüzdeki birçok Avrupalı tarihçi, hem Peçenekleri ve hem de Kıpçakları; yakıp yıkıcı, yağmacı, işgalci vb. gibi bir takım yaftalamalar ile bir nevi "barbar" vahşi kavimler olarak ifade etmişlerdir. Bu nedenle hem İslamiyet öncesi Türk tarihinin bilinmesi hem de yukarıda bahsi geçen konuya tarih felsefesi doğrultusunda dikkat çekmek ve bir ışık tutabilmek adına, Peçeneklerin ve Kıpçakların tarihi vaziyetlerine farklı bir bakış açısıyla bakmaya çalıştık. Bu kapsamda yakıp yıkıcı, yağmacı, işgalci vb. gibi bir takım yaftalamalar ile bir nevi "barbar" vahşi kavimler olarak ifade edilen Peçenekler ve Kıpçakların tarihi vaziyeti, dönemin şartları doğrultusunda düşünüldüğünde; "barbarlık" olarak nitelenen bu faaliyetlerin tümü, sadece hayatta kalmanın vermiş olduğu bir içgüdüden kaynaklandığı ve bir nevi dönemin kısas-a kısas yönteminin ortaya çıkardığı zaruri bir durumdan ibaret olduğu görülür. Ayrıca Peçenek ve Kıpçakların uzun bir süre tarih sahnesinde bulunmaları ve geniş bir alana yayılıp hüküm sürmelerindeki en önemli etken ise doğudan yani Orta Asya'nın iç kısımlarından düzenli ve süreklilik arz eden bu göçleri alması ve bu sayede kendi iç dinamiklerini daima yenilemeleridir.

XI. yüzyılda Peçeneklerin (1035) ve Kıpçakların (1087) Tuna'yı geçerek Balkanlar'a gelmeleri üzerine; Bizans İmparatorluğu ile olan münasebetler, artık doğrudan doğruya düzenli ve bir devamlılık kazanarak bu şekilde seyretmeye

başlamıştır. O dönemde bu Türk topluluklarının, Bizans İmparatorluğu'nun batı sınırı olan Balkan coğrafyasındaki hem siyasi hem de ekonomik maksatlı akınları, zaman zaman o kadar şiddetli bir hal almıştır ki imparatorluk ordusu, bu mücadeleler ile baş edemeyecek bir duruma gelmiştir. O nedenle Bizans imparatorları, ilk etapta bu akınları önlemek amacıyla Peçenek ile Kıpçak başbuğlarına; bir takım saray unvanları ve hediyeler vermenin yanında, o dönemde göçebe bir yaşam süren Peçenekler ile Kıpçaklara Balkanlar'da bir takım araziler tevcih ederek ve kendi ordu sistemlerine dâhil etmek suretiyle bu toplulukları onure etmeye çalışmıştır. Böylece Bizans İmparatorluğu, bu toplulukların bir yandan Balkan coğrafyasında yaratmış oldukları kargaşa ortamına son verirken, diğer yandan ise onları göz önünde tutarak bu şekilde kontrol altında tutmaya çalışmıştır. Ancak Bizans imparatorları, Peçenekler ile Kıpçaklar üzerinde her ne kadar böyle bir kontrol mekanizması kurarak onları dizginlemek isteseler bile başka bir boyunduruğun altına girmeme ülküsü ile hareket den Peçenekler ile Kıpçaklar, Bizans İmparatorluğu ile olan mücadelesini tarihi süreçlerde hep devam ettirmişlerdir. Durum böyle olunca Bizans imparatorlarının, tarihi süreçlerde meydana gelen olaylar karşısında kendilerine has bir dizi uygulamalar geliştirdikleri görülür. Zamanla bir devlet politikası geleneği haline gelen ve ” Bizans Entrikası ” olarak bilinen bu uygulama, bir topluluğun diğer topluluğa kırdırılması şeklinde uygulanarak rakiplerinin bertaraf edilmesi sağlanırdı. Bu anlayış doğrultusunda Bizans İmparatorları, Peçenekler ile Kıpçaklar da olduğu gibi farklı tarihi süreçlerde başına dert olan diğer toplulukları da aynen bu şekilde bertaraf edebilmeyi başarmıştır.

Türk boylarının veya topluluklarının savaşçılık özelliklerini kavrayarak onların bu statülerinden faydalanmak isteyen devletler, bu durumu çok iyi bir şekilde kullanıp bu kapsamda ordularını güçlendirmişler ve yerine göre düşmanlarına kanıksanmayacak ölçüde üstünlüklerini sağlamayı bilmişlerdir. Bu doğrultuda tarihi süreçte Türklerin askerlik sahasındaki savaşçılık özelliklerini kavrayıp ve keşfederek bu durumdan faydalanmayı çok iyi şekilde beceren iki devlet bulunmaktaydı. Bunlardan birisi Ortadoğu coğrafyasında Bağdat merkezli olarak ortaya çıkan Abbasiler Devleti'ydi. Abbasiler, Türklerin savaşçılık özelliklerini o kadar iyi gözlemlemişlerdir ki önceden de belirttiğimiz gibi onlar için Bizans İmparatorluğu'nun güney hudutlarına yakın bölgelerde onlara has “Avasım ve Suğur” adlı sınır hattı ordugâh şehirlerini kurarak caydırıcı bir askeri güç odağını askeri yapısına katmıştır. Çünkü bu güç odağı sınır

boylarında Bizans güçlerine karşı başarılı savaş taktikleri ile onları yıldırırmaktaydı. İkinci devlet ise Peçenek, Kıpçak ve Oğuz (Uz) vb. gibi Türk topluluklarını askeri hizmetlerde kullanmak maksadıyla onları ordu teşkilatı içine atlı piyade asker olarak katan İstanbul merkezli Bizans İmparatorluğu idi.

XI. ve XII. yüzyıllarda hem Peçenekler hem de Kıpçaklar; Rus Knezlikleri, Macarlar ve Bizans İmparatorluğu tarafından kendilerine birtakım araziler tahsis edilmek suretiyle peyderpey iskân ettirilmişlerdir. Hemen akabininde diğer topluluklara kıyasla dönemin vasıtası olan atın savaşlardaki üstünlüğünü daha fazla kullanan, cesur, yetenekli ve cengâverlikleriyle öne çıkan Peçenek ve Kıpçakların, bu savaşçılık özelliklerinden dolayı onlardan faydalanmak isteyen; Rus, Macar ve Bizans devlet adamları, bu toplulukları ücretli asker olarak kendi ordularına ilave kuvvet olarak almışlar ardından ise Peçenek ve Kıpçak askerlerden müteşekkil atlı kıtalar oluşturmuşlardır. Bu durumun en önemli faydası ise tarihi süreçte göçebe bir yaşantı süren Peçenekler ve Kıpçaklar, yavaş yavaş ilk defa yerleşik hayata geçmişlerdir.

Peçenek ve Kıpçakların her ne kadar Bizans İmparatorluğu ile olan münasebetleri üzerinde durulmak istense de, bu toplulukların yayılmacı bir politikayı izlemenin vermiş olduğu etki, itici güç durumu, muhteva, münasebet ve en önemlisi de hâkim olma düşüncesinin vermiş olduğu idealin bir gereği olarak farklı farklı coğrafyalarda bir hâkimiyet mücadelesi içerisine girmişlerdir. Lakin hem Peçenekler hem de Kıpçaklar, aynı anda farklı coğrafyalarda dağınık halde yaşayan birbirinden bağımsız daha çok bölgesel boy veya bölüklerden oluşmakta ve bunlar arasında herhangi bir siyasi birliktelik söz konusu değildi. O nedenle birbirinden kopuk ve dağınık halde yaşayan bu topluluklar, diğer boylarını veya bölüklerini bir çatı altında toplayamadıklarından dolayı hüküm sürdükleri coğrafyalar üzerinde herhangi bir devlet ya da hanlık sistemini tesis edememişlerdir. Nitekim tarihi süreçte Peçenek ve Kıpçakların büyük bir çoğunluğu, Rus Knezlikleri ile Bizans İmparatorluğu toplumlarının arasında zamanla erimeye başlamışlardır. Bu kapsamda bahsi geçen toplumların; siyasi, sosyal ve askeri hayattaki himayesi altında yaşamlarını sürdürmeye başlayan Peçenek ile Kıpçaklar, gittikçe milli kimlik ile benliklerini kaybederek zamanla Hristiyanlaşmışlar ve bu şekilde tarih sahnesindeki varlıklarını idame ettirmeye çalışmışlardır.

KAYNAKLAR

TETKİK ESERLER

- ALAADDİN A. M. Cûveynî, Tarih-i Cihanûşa, (Çev. ÖZTÜRK M.) Ankara, 1999.
- ANNA KOMMENA., Alexıad, (Çev. Bilge Umar), İstanbul, 1996.
- ARTAMANOV M.İ., Hazar Tarihi (Türkler, Yahudiler, Ruslar), (Çev., Ahsen Batur), Selenge Yay., İstanbul, 2004.
- BAILLY A., Bizans İmparatorluğu Tarihi, (Çev. Haluk Şaman), İstanbul, 2006.
- BARTHOLD V. V., Moğol İstilasına Kadar Türkistan, (Haz. Hakkı Dursun Yıldız), İstanbul, 1981.
- CAHEN C., Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler, İstanbul, 1994.
- CZEGLEDY K., Bozkır Kavimlerinin Batı'ya Göçleri, İstanbul, 1998.
- ÇAPAN F., Balkanlar'da Bizans-Türk İlişkileri (IV. ve X. yüzyıllar), Doktora, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, 2013.
- ÇELİK M., Süryani Kilisesi Tarihi, İstanbul 1997.
- D'OHSSON M., Moğol Tarihi, (Çev. RAHMİ M.), İstanbul, 1940.
- DEGUİGNES J., Büyük Türk Tarihi, C.2, İstanbul, 1976.
- DEMİRKENT I., Haçlı Seferleri, İstanbul, 1997.
- DEMİRKENT I., Mikhail Psellos'un Khronographıası, T.T.K., Ankara, 1992.
- DEMİRKENT I., Sultan I. Kılıç Arslan, Ankara, 1996.
- DİEHL C., Bizans İmparatorluğu Tarihi, (Çev. YULARKIRAN C. R.), İstanbul, 1939.
- EBERHARD W., Çin Tarihi, Ankara, 1947.
- ECKHART F., Macaristan Tarihi, (Çev. İ. Kafesoğlu), Ankara, 1949.
- GOLDEN P. B., Türk Halkları Tarihine Giriş, (Çev. O. Karatay), Karam Yayınları, Ankara, 2004.
- GROUSSET R., Bozkır İmparatorluğu, (Çev. UZMEN R.), Ötüken Yay., İstanbul, 1993.
- HAUSİNG H.W., İpek Yolu ve Orta Asya Kültür Tarihi, (Çev., M.Kayayerli), Kayseri, 1997.
- HİTTİ P. K., Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi, (Çev. S. Tuğ), C.2, İstanbul, 1995.
- IOANNES S., Georgius Cedrenus Ioannes Scylitzae ope, (Ed. J. Bekker), C.11, Bonn, 1839.

- İBN FAZLAN, *Seyahatname*, (Çev. ŞEŞEN R.), İstanbul, 1995.
- İBN'ÜL ESİR, *El Kamil Fi't Tarih*, C. 10, Beyrut, 1979.
- KAFESOĞLU İ., *Bulgarların Kökeni*, Ankara, 1985.
- KAFESOĞLU İ., *Harezmşahlar Devleti*, T.D.E.K., Ankara, 1996.
- KAFESOĞLU İ., *Türk Milli Kültürü*, İstanbul, 2002.
- KAŞGARLI M., *Divan'ül Lügatit-Türk*, (Çev. ATALAY B.), Ankara, 1992.
- KIRZIOĞLU F., *Yukarı Kür ve Çoruh Boylarında Kıpçaklar*, Ankara, 1992.
- KİTAPÇI Z., *Saadet Asrında Türkler*, Konya, 2008.
- KOCA S., *Dandanakan'dan Malazgirt'e*, Giresun, 1997.
- KOCA S., *Türk Kültürünün Temelleri*, C.2, Trabzon, 2000.
- KOMİSYON, *Abbasiler, D.G.B.İ.T.A.*, (Haz., Hakkı Dursun Yıldız), C.3, Ankara, 2000.
- KOMİSYON, *Selçuklulardan Bugüne Tarih El Kitabı*, İstanbul, 2004.
- KOMİSYON, *Türk Devletleri, D.G.B.İ.T.*, (Haz., Hakkı Dursun Yıldız), C.4, İstanbul, 2001.
- KOPRAMAN K. Y., *Mısır Memlûkleri Tarihi*, Ankara, 1989.
- KOSTANTİN PORPHROGENETOS, *De Administrando Imperio*, Bonn, 1840.
- KÖYMEN M. A., *Alparslan ve Zamanı II*, Ankara, 1993.
- KÖYMEN M. A., *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, C.1, Ankara, 1989.
- KURAT A. N., *K.K. Türk Kavimleri ve Devletleri*, Ankara, 2000.
- KURAT A. N., *Peçenek Tarihi*, İstanbul, 1937.
- KURAT A. N., *Rusya Tarihi (Başlangıçtan 1917'ye Kadar)*, Ankara, 1987.
- KUZGUN Ş., *Hazar ve Karay Türkleri*, Ankara, 1993.
- LİGETİ L., *Bilinmeyen İç Asya*, Ankara, 1986.
- MATEOS U., *Vekayiname (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1131-1162)*, (Çev., ANDRESYAN H. D.), Ankara, 2000.
- MEMİŞ E., *İskitlerin Tarihi*, Konya, 1987.
- MEMİŞOĞLU H., *Bulgaristan'da Türk Kültürü*, Ankara, 1995.
- MERÇİL E., *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, Ankara, 1993.
- MORGAN G., *Bizans'ın Kısa Tarihi*, Kalkedon Yay., İstanbul, 2010.
- NİKİTAS KHONİATES, *Historia (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri)*, (Çev., Fikret Işıltan), Ankara, 1995.
- OSTROGORSKY G., *Bizans Devleti Tarihi*, (Çev. F. Işıltan), TTK., Ankara, 1995.

- ÖGEL B., Büyük Hun İmparatorluğu, Ankara, 1981.
- ÖĞEL B., İslamiyet'ten Önce Türk Kültür Tarihi, T.T.K. Ankara. 1991.
- RASONYI L., Tarihte Türklük, Ankara, 1993.
- RASONYI L., Türk Devleti'nin Batıdaki Varisleri ve İlk Müslüman Türkler, (Haz. Ş. K. SEFEROĞLU – A. MÜDERRİSOĞLU), Ankara, 1983.
- RUNCİMAN S., Haçlı Seferleri Tarihi, (Ter. Fikret Işıltan), C.III, Ankara, 1992.
- SEVİM A., Ünlü Selçuklu Komutanları Atsız, Afşin, Artuk ve Aksungur, İstanbul, 1990.
- STEPHENOS P., Byzantium's Balkan Frontier, Cambridge University Press, 2000.
- SÜMER F., Oğuzlar (Türkmenler), Ankara, 1980.
- ŞEŞEN R., İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri, Ankara, 1985.
- TANERİ, A., Harezmsahlr, Ankara, 1983.
- TEKİNDAG M. C. Ş., Mısır ve Suriye'de Kurulmuş Türk Devletleri, T.K.A.E., Ankara, 1976.
- TOGAN Z.V.; Oğuz Destanı, İstanbul, 1992.
- TOĞAN Z. V., Umumi Türk Tarihine Giriş, C.I, İstanbul, 1946.
- TURAN O., Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi, İstanbul, 1980.
- TURAN O., Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti, Ankara-İstanbul, 1996.
- TURAN O., Selçuklular ve İslamiyet, İstanbul, 1993.
- TURAN O., Selçuklular Zamanında Türkiye, Ankara, 1996.
- ULUÇAY M. Ç., İlk Müslüman Türk Devletleri, M.E.B., Yay., Ankara, 1975.
- VASARY I., Kumanlar ve Tatarlar - Osmanlı Öncesi Balkanlar'da Doğulu Askerler (1185-1365), (Çev.,Dr. Ali Cevat Akkoyunlu). Yapı Kredi Yayınları: İstanbul, 2008.
- VASILIEV A. A., Bizans İmparatorluğu Tarihi, (Çev. A. M. Mansel), Ankara, 1943.

MAKALELER

- AHMETBEYOĞLU A., “Türkistan'dan (Orta Asya) Doğu Avrupa'ya Yapılan Türk Göçleri”, Türkler, C.2, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002.
- ALPTEKİN C., “Türkiye Selçukluları”, D.G.B.İ.T., C. 8, İstanbul, 2001.
- ARAT R. R., “Kıpçak Maddesi”, M.E.B., İslam Ansiklopedisi, C.6, Ankara, 1976.
- AYAÖNÜ Y., ”Dördüncü Haçlı Seferi'nin Batı Anadolu'nun Türkleşme Sürecine Etkisi”, Tarih İncelemeleri Dergisi, C.XXIV, S.1, 2009.
- AYAÖNÜ Y., ”Bizans Ordusunda Ücretli Türk Askerler (IX-XII. Yüzyıllar)”, Türkiyat Araştırmaları Dergisi, S. 25, Konya, 2009.

- AYTBAYEV A., “İlk Orta Asya Sakinlerinin Göç Süreçleri”, Türkler, C.1, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002.
- BAŞTAV S., “Sabir Türkleri”, Belleten, C.17-18, Ankara, 1941.
- BELA K., ”XI-XII. Asırlarda Uzlar ve Kumanların Tarihine Dair”, (Çev. Hamit Koşay), Belleten, C. VIII/29, Ankara, 1944.
- BELLİ O., “Urartular”, Anadolu Uygarlıkları, C.1, Ankara, 1982.
- BROOK K.A., ”Hazar-Bizans İlişkileri”, (Çev., Zülfiye Veliyava), Türkler, C.2, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002.
- ÇAY A., ”İskitler”, Türkler, C.1, Ankara, 2002.
- ÇOĞ M., “İslam-Bizans İlişkileri Bağlamında Pavlikanlar Üzerine Bir Değerlendirme“, Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S. 13/1, Elazığ, 2008.
- DEMİR N., ”Karadeniz’in Kuzeyinde Peçenekler”, Türkler, C.2, Ankara, 2005.
- DEMİRKENT I., ”1071 Malazgirt Savaşı’na Kadar Bizans’ın Askeri ve Siyasi Durumu”, Tarih Dergisi, S. XXXIII, 1980-1981.
- DEMİRKENT I., ”14. Yüzyıla Kadar Balkan Yarımadası’nda Bizans Hâkimiyeti”, Bizans Tarihi Yazıları, Makaleler, Bildiriler, İncelemeler, Dünya Yay., İstanbul, 2005.
- GÖKBEL A., “Kıpçaklar/Kumanlar”, Türkler, C.2, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2005.
- GÜÇLÜAY S. - ÇAPAN F., ”Peçenek-Bizans Siyasi İlişkileri”, Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, S. 192, İstanbul, 2011.
- GÜÇLÜAY S., “Avar- Bizans Siyasi İlişkileri”, Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi, S.267, 2009.
- GÜL M., “Ön Asya’da Bir Türk Devleti Eyyubiler (1175-1250)”, Türkler, C.5, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2005.
- İLGÜREL M., “Çaka Bey”, T.D.V.İ.A., C. 8, İstanbul, 1994.
- KAYAPINAR A., ”Bizans Tarihi”, Anadolu Üniversitesi Yay., S.2298, Eskişehir, 2013.
- KOCA S., ”Türklerin Göçleri ve Yayılmaları”, Türkler, C.1, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002.
- KOPPERS W., “İlk Türklük ve İlk İndo-Germenlik”, Belleten, C.V, 1941.

- KOPRAMAN K. Y., “Mısır Türk Sultanlığı (Memlûkler)”, İslam Tarihi Kùltür ve Medeniyeti, C.2, Ankara, 1987.
- KÖK B., “El Melikü’s-Salih Eyyub Maddesi”, T.D.V.İ.A., C. 29, İstanbul, 1994.
- KÖPRÜLÜ M. F., “Baybars Maddesi”, M.E.B. İslam Ansiklopedisi, C.2. İstanbul, 1970.
- KURAT A. N., “Peçenekler Maddesi”, M.E.B. İslam Ansiklopedisi, C.9, Ankara, 2005.
- KUYUCUKLU N., Bulgaristan Maddesi , T.D.V.İ.A., C.4, İstanbul, 1992.
- LEWİS B., ”Mısır ve Suriye (Fatımi Hilafetinin Sonuna Kadar)”, İslam Tarihi Kùltür ve Medeniyeti, C.1, İstanbul, 1997.
- RASONYI L., ”Tuna Havzasında Kumanlar”, Belleten, C.III/11-12, Ankara 1939.
- RASONYI L., ”Kuman Özel Adları” , T.D.A., III-IV.,1966-1969.
- SAFRAN M., “Kuman-Kıpçak”, Türkler, C.2, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2005.
- SARIAHMET N., ”Rusya Tarihi”, S.2857, Anadolu Üniversitesi Yay., Eskişehir, 2013.
- SEVİM A., ”Çağrı Bey Maddesi”, İslam Ansiklopedisi, Türk Diyanet Vakfı Yay., C.8, İstanbul, 1993.
- SÜMER F., “Peçenekler Maddesi”, İslam Ansiklopedisi, Türk Diyanet Vakfı Yay., C.9, Ankara, 1994.
- SÜMER F., ”Peçenekler” (IX-XII. Yüzyıllarda Yaşamış Ünlü Bir Türk Eli”, T.A.D., S.94 (Şubat), İstanbul, 1995.
- ŞEŞEN R., “Eyyubiler Maddesi”, İslam Ansiklopedisi, Türk Diyanet Vakfı Yay., C.12, Ankara, 1994.
- TAKACS B., Z., ”IX. Yüzyılda Hazarlar. Peçenekler ve Macarlar”, Türkler, C.2, Ankara, 2005.
- TARHAN T. M., “Ön Asya Dünyasında İlk Türkler, Kimmerler ve İskitler”, Türkler, C.1, Ankara, 2002.
- UYDU YÜCEL M., “Balkanlar’da Peçenekler”, Türkler, C.2, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.
- UYDU YÜCEL M., “Kıpçaklar Maddesi”, İslam Ansiklopedisi, Türk Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 1994.
- VÖRÖS G., “Peçeneklerin Dili ve Erken Tarihi Üzerine Notlar”, Türkler, C.2 Ankara, 2005.
- Yiğit İ., “Memlûkler Maddesi”, T.D.V.İ.A., C. 29, İstanbul, 1994.

YİNANÇ M. H., ”Çağrı Bey Maddesi ”, M.E.B., İslam Ansiklopedisi, C.3, İstanbul, 1979.

ANSİKLOPEDİLER

Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi Ansiklopedisi

Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi

Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

Türkler Ansiklopedisi

İNTERNET SİTELERİ

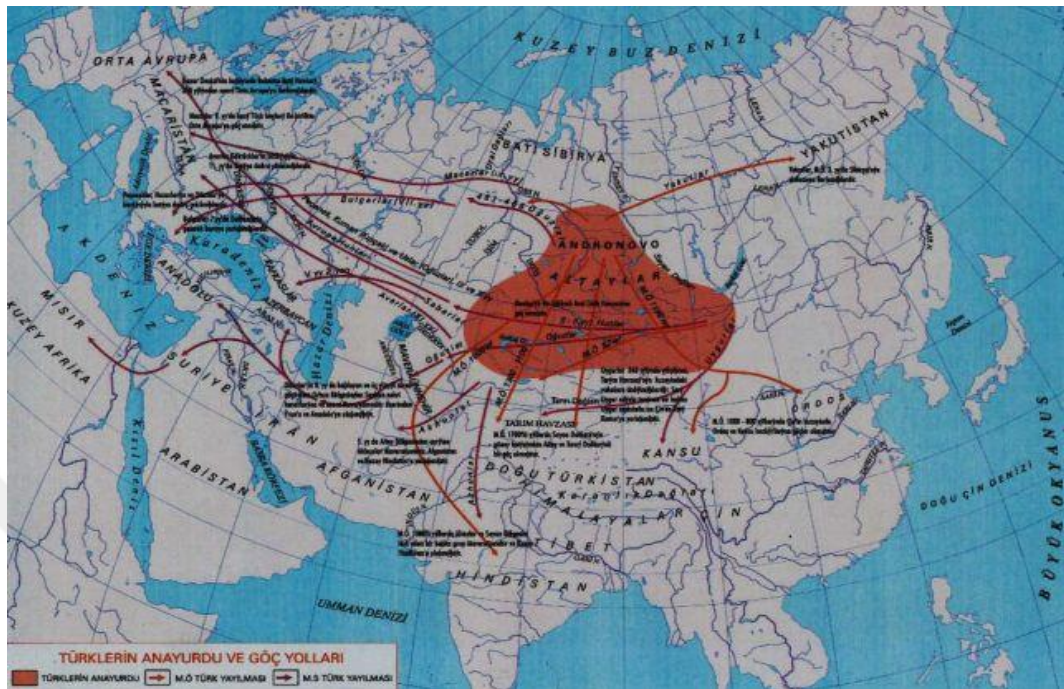
http://tr.wikipedia.org/wiki/III._B%C3%A9la

http://tr.wikipedia.org/wiki/II._%C4%B0saakios_Angelos

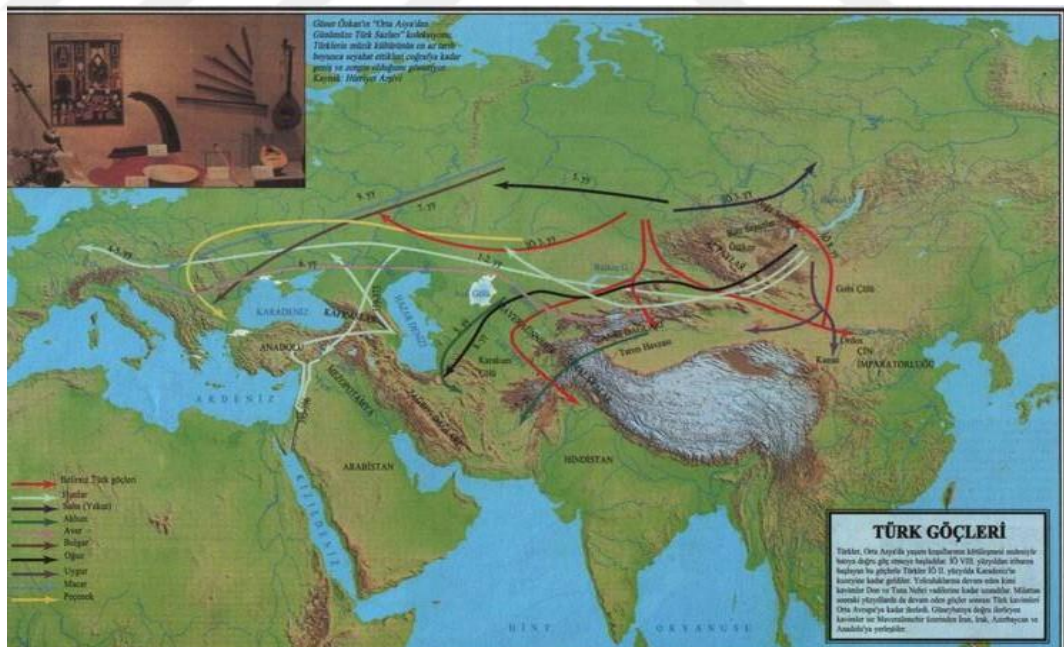
http://tr.wikipedia.org/wiki/Macaristanl%C4%B1_Margaret

EKLER

EK 1. Tarihi Süreçte Meydana Gelen Türk Göçleri

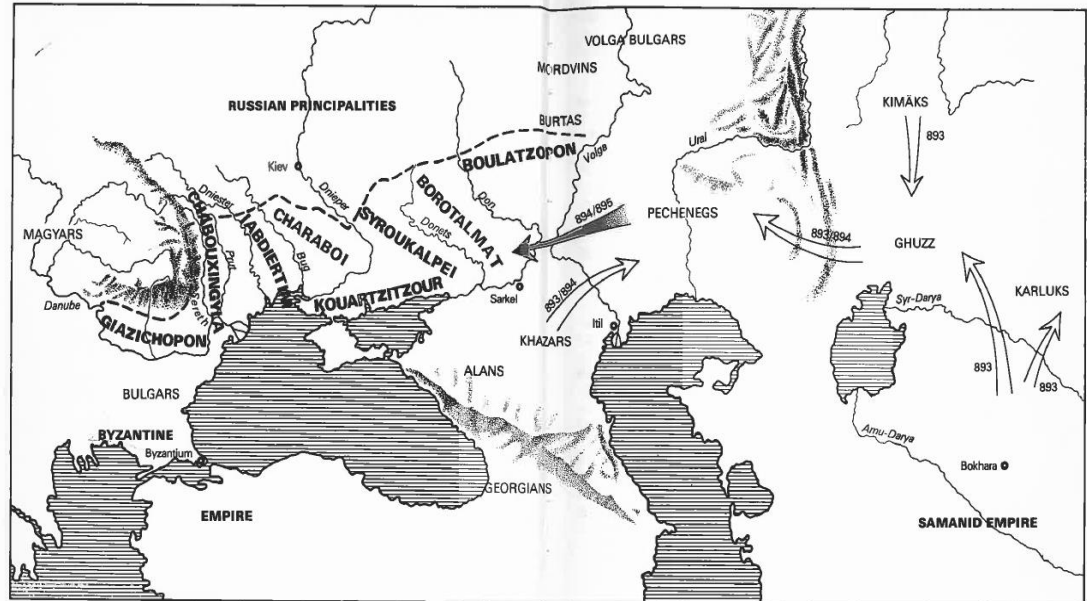

<http://tarihenotdus.com/turk-ve-osmanli-tarihi/turkler-anayurtlarindan-neden-ayrildilar/>

<http://derskaynakcam.blogcu.com/ilk-turk-gocleri/7889429>

EK 2. Peçenek ve Kıpçak (Kuman) Uruğlarının Karadeniz'in Kuzey Bozkırlarına Gelişleri

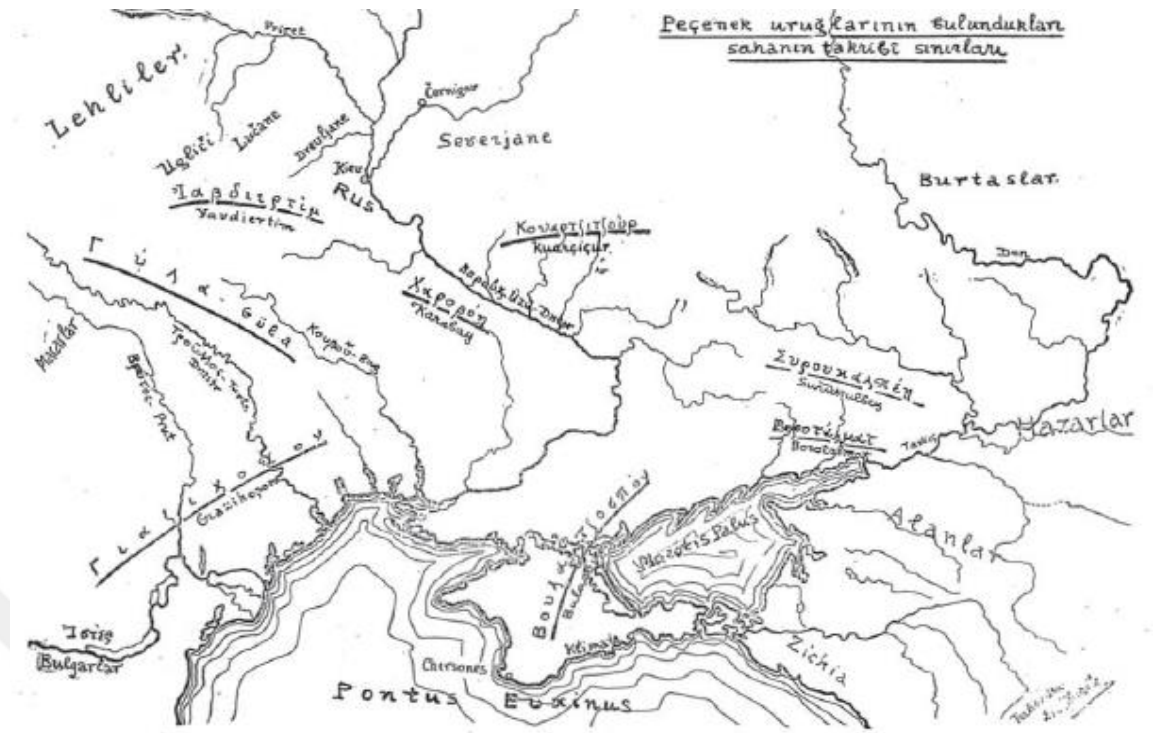
1 Migration of the Pechenegs and location of their tribes on the East European steppe in the 10th century

23 Eastern Europe in the early 13th century:

- 1) Eastern and southern frontiers of the Russian Principalities in 1055.
- 2) Location of the Chernye Klobuki 'Black Cap' federation
- 3) The central settlement area of the Cumans and main site of distribution for their stone ancestor figures

EK 3. A) Karadeniz'in Kuzey Sahasında Peçenek Uruğları

<http://www.journals.istanbul.edu.tr/iuturkiyat/article/view/1023000864/pdf>

EK 3. B) Deşt-i Kıpçak Sahası

[http://tr.wikipedia.org/w/index.php?title=Dosya:State_of_Cuman-Kipchak_\(13.\)_tr.png&filetimestamp=20111024120114](http://tr.wikipedia.org/w/index.php?title=Dosya:State_of_Cuman-Kipchak_(13.)_tr.png&filetimestamp=20111024120114)

ЕК 4. Temsili Peçenek Tasvirleri

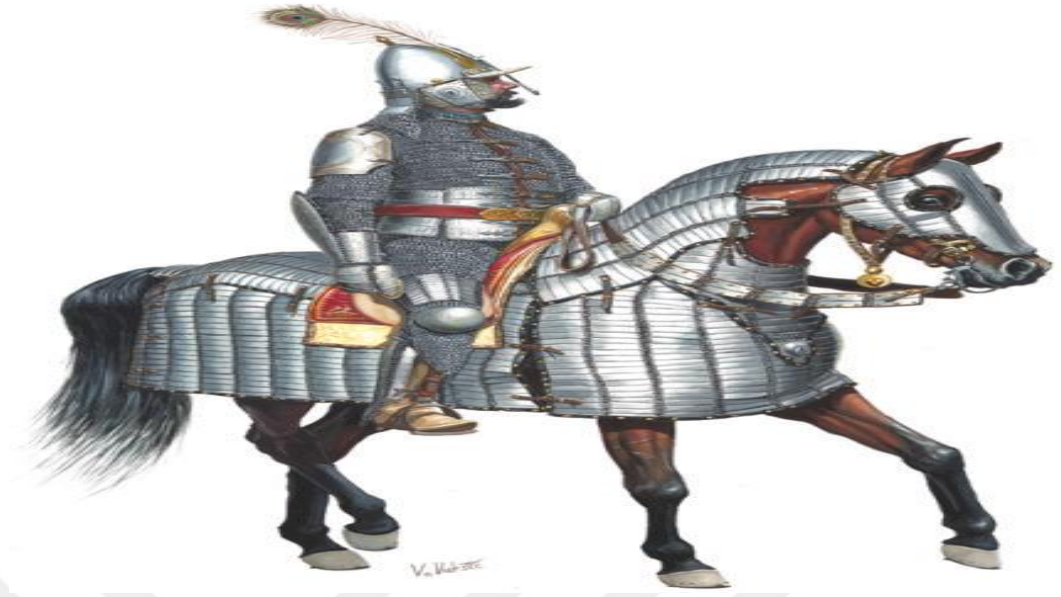

Рисунок О.Федорова

<http://steppes.proboards.com/index.cgi?action=display&board=board21&thread=1224&page=32>

http://www.varvar.ru/arhiv/slovo/pechenegskie_dospehi.html

EK 5. Bizans Ordusunda Peçenekler

<http://www.skalliteforum.com/turk-tarihi/10184-turk-savascilari.html>

<http://www.twcenter.net/forums/showthread.php?t=88827&page=18>

EK 6. Kiyef Rus Knezi Svyatoslav'ın Ordusunda Peçenekler

<http://en.wikipedia.org/wiki/File:63-manasses-chronicle.jpg>

EK 7. Kiyef Rus Knezi Svyatoslav'ın Peçenekler Tarafından Öldürülmesini
Simgeleyen Tasvir

<http://kolyvanski.livejournal.com/88471.html>

<http://www.russobras.com.br/images/h94b.jpg>

EK 8. Rus Çarı Yaroslav ile Peçenekler Arasındaki Mücadeleden Bir Kesit

<http://www.russobras.com.br/historia.php>

EK 9. A) Nagy Szent Miklos Hazinesinden Semeler

<http://www.russobras.com.br/historia.php>

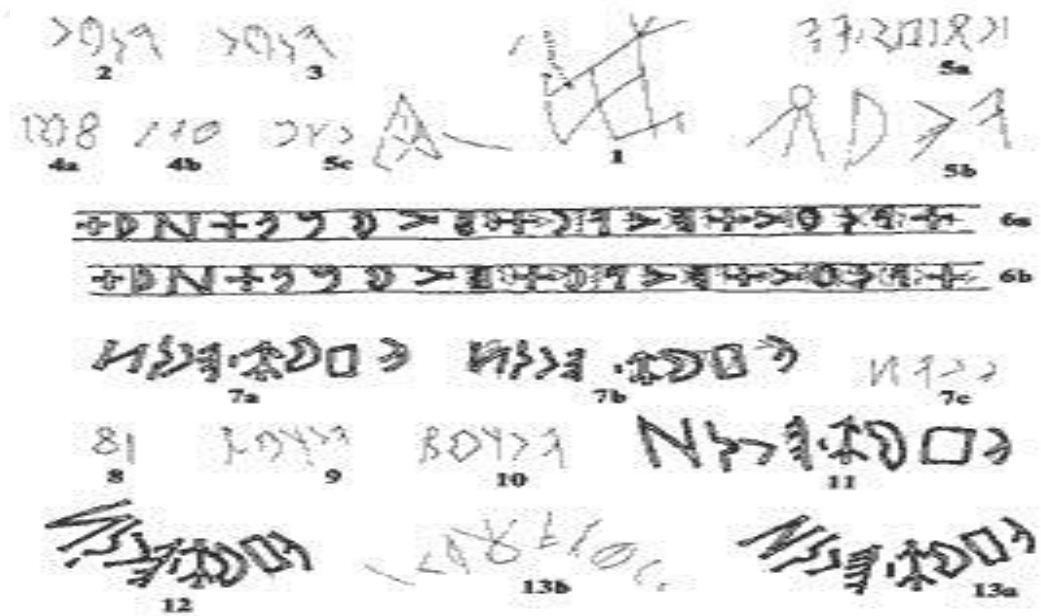

<http://www.russobras.com.br/historia.php>

<http://www.russobras.com.br/historia.php>

Ek 9 B). Nagy Mikloş Hazinesindeki Eserler Üzerinde Bulunan Runik Yazılar

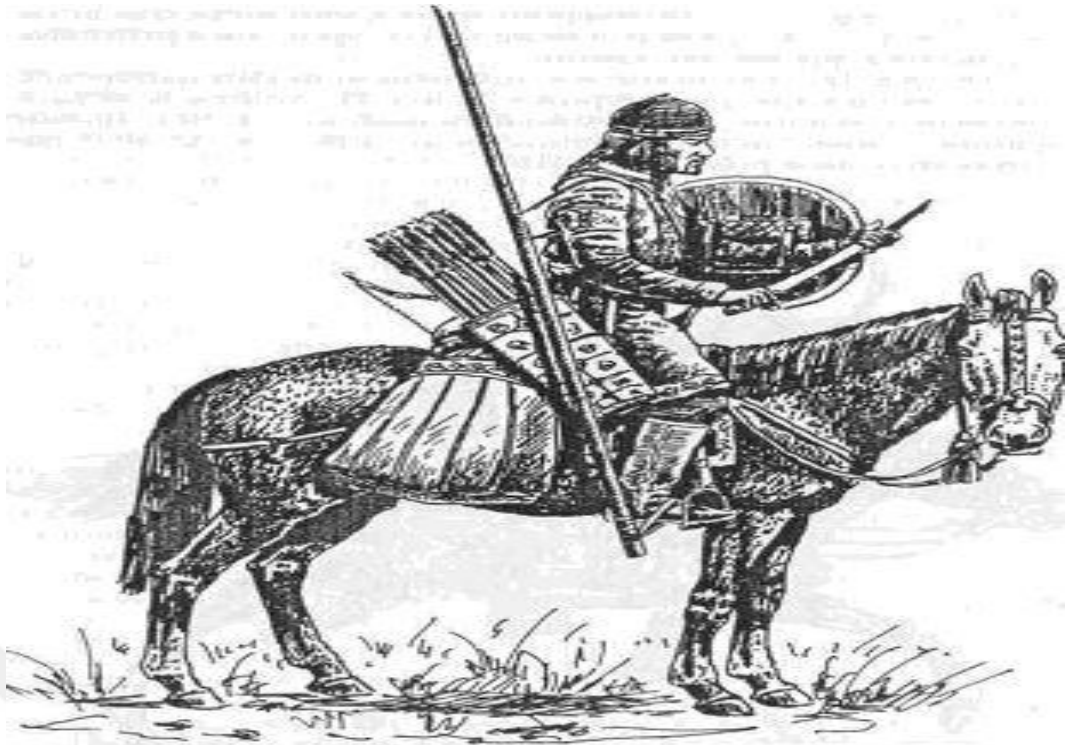
http://ko-kr.facebook.com/notes/prof-dr-kaz%C4%B1m-mir%C5%9Fan/pe%C3%A7enek-t%C3%BCrkleri/10150162874362040?comment_id=15833579&offset=0&total_comments=11

EK 10. Temsili Kıpçak (Kuman) Tasvirleri

<http://www.skalliteforum.com/turk-tarihi/10184-turk-savascilari.html>

<http://anthrocivitas.net/forum/showthread.php?t=10067>

<http://forum.softpedia.com/lofiversion/index.php/t80323-9300.html>

<http://burninghearts.clan.su/forum/19-24-1>

EK 11. Meml kler Ordusunda Kıpçaklar (Kumanlar)

http://www.egyptsearch.com/forums/ultimatebb.cgi?ubb=print_topic;f=15;t=007466

http://www.truebazaar.com/index.html?do=about_egypt&id=39&parent=1

ЕК 12. Radzivil Kroniğinde Kıpçak (Kuman) Tasvirlerinden Seçmeler

<http://s155239215.onlinehome.us/turkic/26Kipchaks/Pletneva/KipchaksPletneva2En.htm>

<http://s155239215.onlinehome.us/turkic/26Kipchaks/Pletneva/KipchaksPletneva2En.htm>

<http://s155239215.onlinehome.us/turkic/26Kipchaks/Pletneva/KipchaksPletneva2En.htm>

http://tr.wikipedia.org/w/index.php?title=Dosya:Radzivill_Chronicle_Cumans.jpg&filetimestamp=20060625205948

EK 13. Kıpçak Akınlarına Karşı 4 Nisan 1147 Yılındaki Rus Knezleri Toplantısından Bir Kesit

<http://www.russobras.com.br/historia.php>

EK 14. A) Moskova Devlet Tarihi Müzesinde Bulunan Kadın Kıpçak Heykelleri

http://en.wikipedia.org/wiki/File:Polovets_baba_GIM.jpg

EK 15. B) Ukrayna'nın Dnepropetrovsk ve Lugansk Bölgelerindeki Kadın Kıpçak Heykelleri

<http://en.wikipedia.org/wiki/File:Polovtsy.jpg>

http://vi.wikipedia.org/wiki/T%E1%BA%ADp_tin:Baba_15.jpg

EK 16. Orjinallik Raporu

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ	
Adı-Soyadı	ÇETİN DAMAR
Öğrenci Numarası	091211102
Enstitü Anabilim Dalı	Tarih
Programı	Genel Türk Tarihi
Danışmanın Unvanı, Adı-Soyadı	Yrd.Doç.Dr. Sezgin GÜÇLÜAY
Tez Başlığı (Türkçe)	Peçenek ve Kıpçakların Bizans Devleti ile Olan İlişkileri

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam .....146..... sayfalık kısmına ilişkin, ...22.../...02.../2016,..... tarihinde şahsim/tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezin benzerlik oranı % ...16,.....'dır.

Uygulanan Filtrelemeler:

- 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç,
- 2- Kaynakça hariç
- 3- Alıntılar hariç/dâhil
- 4- 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Yukarıda bilgileri verilen öğrencinin doktora tezi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu tarafından belirlenen azami benzerlik oranlarını aşmadığını ve tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim. Gereğini saygılarımla arz ederim.

Yrd.Doç.Dr. Sezgin GÜÇLÜAY

Danışmanın Adı-Soyadı

(İmzası)

Prof.Dr. Mustafa ÇETİNK

Anabilim Dalı Başkanı

(İmzası)

F.Ü. LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ÖĞRETİM YÖNETMELİĞİ

Madde 41- Lisansüstü tezleri ile birlikte teslim edilmesi gereken belgeler şunlardır:

- a) Lisansüstü tezler, savunma öncesinde **intihal program raporu** ve ilgili makale şartını¹ sağladığına dair belgeleri ile birlikte enstitüye teslim edilir.
- b) İntihal raporu ile ilgili olarak etik kurallar dâhilindeki benzerlik oranları ilgili Enstitü Yönetim Kurulu tarafından belirlenir. (Enstitü Yönetim Kurulu tarafından tezin, intihal kapsamı dışında değerlendirilmesi için TURNITIN'den alınan raporda "benzerlik oranı"nın, "alıntılar hariç" en fazla %10, "alıntılar dâhil" % 30'a geçmemesi şeklinde kabul edilmiştir).

¹ Makale şartı doktora öğrencilerini kapsamaktadır.

ÖZGEÇMİŞ

1986 yılında Diyarbakır’da doğdum. İlk ve orta öğrenimimi Diyarbakır’da tamamlayıp 2005 yılında Fırat Üniversitesi Tarih Bölümüne girdim ve 2009 yılında mezun oldum. 2009 yılında Fırat Üniversitesi Sosyal bilimler Enstitüsünde Genel Türk Tarihi Anabilim Dalında Yüksek Lisans Eğitimine başladım.

